

Kárpát-haza SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2022/ 2. szám

VISY ZSOLT

Interdiszciplináris kutatások Énlakán, 2007–2022

MÁTYÁS SZABOLCS

A határon túli területek „szellemi tájainak” talentumföldrajzi vizsgálata a Nobel-díjas és Nobel-díjra jelölt magyar személyek esetében

CSATA ZSOMBOR – SÁNDOR ZSOLT

A nyelvtudás, jövedelem és nyelvhasználat a kisebbségi magyarok körében – egy szociológiai felmérés eredményei

BALI JÁNOS – NÁDAS ZSÓFIA

Székeludvarhelyi fiatalok magyarságképe

Kiadja a Nemzetstratégiai Kutatóintézet

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2022/2. szám

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2022/2. szám

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE 2022/ 2. szám

A Kárpát-medencei magyarságkutatás interdiszciplináris szakmai folyóirata

KIADJA A NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET

1054 Budapest, Nagysándor József utca 8.

Felelős kiadó: Szász Jenő

Szerkesztőbizottság

Bali János, Bakk Miklós, Benedek József, Csata Zsombor, Farkas György,
Hajdú Zoltán, Kovály Katalin, Lampl Zsuzsanna, Magyar Zoltán, Nagy
Benedek, Nagy Imre, Péntek János, Péti Márton, Pozsony Ferenc, Rácz
Szilárd, Schwarcz Gyöngyi, Szilágyi Ferenc, Szoták Szilvia, Tóth Géza,
Török Ibolya, Tózsér Anett

Szerkesztő

Ress Boglárka

A szerkesztő munkatársa

Borbándi Erik

Tördelőszerkesztő

Nádas Zsófia

Nemzetstratégiai Kutatóintézet © 2022, Budapest

Minden jog fenntartva

A kötetben szereplő írások tartalma nem feltétlenül tükrözi
a kiadó álláspontját.

ISSN 2732-1789

TARTALOM

TANULMÁNYOK 6

Visy Zsolt 6
Interdiszciplináris kutatások Énlakán, 2007–2022

Mátyás Szabolcs 19
A határon túli területek „szellemi tájainak” talentumföldrajzi vizsgálata
a Nobel-díjas és Nobel-díjra jelölt magyar személyek esetében

Csata Zsombor – Sándor Zsolt 28
A nyelvtudás, jövedelem és nyelvhasználat a kisebbségi magyarok körében
– egy szociológiai felmérés eredményei

Bali János – Nádas Zsófia 41
Székelyudvarhelyi fiatalok magyarságképe

RECENZÍÓ 56

Schwarcz Gyöngyi 56
Aszimmetriák és párhuzamosságok az etnopolitikai viszonyokban.
Recenzió Bárdi Nándor, Éger György és Filep Tamás Gusztáv (szerk.)
Magyarok Romániában (1990–2015), Tanulmányok az erdélyi magyarságról c.
művéhez

ABSZTRAKTOK 61

TANULMÁNYOK

VISY ZSOLT

Interdiszciplináris kutatások Énlakán, 2007–2022

A Székelyföld szívében, a Firtos hegy nyugati lejtőjén bújik meg egy kis, hegyek és erdők között rejlő falu, Énlaka, amelynek történetét megtörtént események és mondák szövik át. A környék ugyancsak nevezetes falvaival együtt, mint Siklód, Szolokma, Küsmöd, Atyha és a többi település, a fontosabb utak elkerülték, mert a II. Katonai felmérésen is jelzett 'Nagy út' helyett - ami ezen a térségen vezetett keresztül Marosvásárhely és Székelyudvarhely között - idővel fontosabbá vált a Kis Küküllő mentén Szovátán és Korondon keresztül meglehetősen nagy kerülőt tevő, Kalondán keresztül Farkaslaka felé vezető, ma is használatos főút. Emiatt és a fejlesztések elmaradása miatt a 20. század második felében szinte skanzen-jelleget öltöttek ezek a települések. A fiatalság nagy része elvándorolt, az elnéptelenedő falvakban az idősebb generáció egyre inkább beszűkült lehetőségek között élt tovább, modernizálásra, fejlesztésre pedig csupán a kötelezően felállított szövetkezetek területén és gazdálkodásában került sor. Miután azonban a kilencvenes években ezek a szövetkezetek sorra megszűntek, a földeket pedig visszakapták régi tulajdonosaik, ezek a próbálkozások kisebb-nagyobb időszakos sikerek ellenére nagyrészt megszakadtak. A negyven éves szünet

megtette hatását. Az idős korosztály ugyan megkísérelte a régi típusú gazdálkodás visszaállítását, de a tőkenélküliség és munkáskezekben való hiány, valamint néhány más körülmény, mint például a vadállatok – elsősorban a medve- és vaddisznó-állomány – rohamos megszorodása és kártevése miatt idővel felhagytak a szántóföldi műveléssel, és ezek után csupán a „bennvalóban”, a portáknál gazdálkodtak. A szántóföldek fokozatosan kaszálóvá alakultak át. A megélhetés fő forrása a csekély nyugdíj mellett az istállóban tartott egy-két tehén, ezeknek a tejét a tejfeldolgozó naponta potom pénzért veszi át. A Farkaslakán született és a környéket kiválóan ismerő Tamási Áron hajdani, gyakran idézett mondása már megkondította Énlaka és a térség községei felett a vészharangot: „A Fehér ló hátán Énlaka fölött elaludt a Gondviselés”. Bár történtek és történnek próbálkozások a Gondviselés felébresztésére, ezek mind a mai napig nem hoztak átütő eredményt. A falvak elnéptelenedésében ki kell emelni az értelmiségi réteg fokozatos eltűnését. A fiatal generáció létszámának a megcsappanásával sorra zártak és zárnak be az iskolák, buszok szállítják a néhány nebulót a körzeti iskolába. A községi iskolákat szükségképpen elhagyták a tanítók, tanárok. Orvos alig

van, műszaki vagy egyéb értelmiségi úgyszintén. Az egyetlen reménységet a hagyományos egyházak, a reformátusok, az unitáriusok és a katolikusok lelkészei és papjai adják, akik óriási akarattal és eléggé meg nem hálálható módon folytatják utóvédharcaikat. Szerencsére láthatatlanul és a külvilág számára alig érzékelhető módon van még valami, ami e székely közösségek életét összefogja, szervezi. Ez a hagyományos, a régmúltban gyökerező székely önrendelkezés rendszere, amelyet Imreh István találóan nevezett rendtartó székely falunak.¹ Ezek a régi szervezetek most is élnek, munkálkodnak a közjó és az egyes tagok érdekében a közbirtokosság hagyományos keretein belül.

Énlaka azonban a súlyos nehézségek ellenére és közepette él, itt-ott még fejlődik is, és az úthálózat kiépítésével, bővülésével remény nyílik arra, hogy megerősödjön, fiatal családok települjenek vissza vagy be a faluba, észszerű, modern gazdálkodás bontakozzon ki. Vajon vannak-e erre mutató jelek, kezdeményezések? Az első, amit meg kell vizsgálni,

¹ Imreh István (1987). *Székelyek a múlt időkben*. (Nemzet és emlékezet). Budapest: Magvető Kiadó.

1. kép

Énlaka természeti adottságai, történelme, műemlékei, idegenforgalmi vonzereje.

A falu a Kis- és Nagy-Küküllő vízválasztóján, tengerszint felett 650 méter magasságban fekszik, a vízválasztó gerinc déli lejtőjén. Nagy magassága, a Firtoshoz való közelsége egyedülálló szépséget biztosít számára, egyes pontjairól 10 km-re is el lehet látni (1. kép), a Firtosról pedig a Bekecsig és a Déli-Kárpátokig terjedő körpanoráma nyílik. A falunak kiterjedt mezőgazdasági művelésre alkalmas területe és bő hozamú erdői vannak. A Firtos forrása megfelelő tisztítás után ingyenes vízellátást biztosít az egész falunak. A természet szerelmesei és a székely hegyi tájak bűvöletében élők számára paradicsomi ez, vagy legalább is az lehetne.

A falu önmagában is figyelemre méltó. Más falvaktól eltérően Énlaka nem egy- vagy kétutcás település, hanem egy bonyolult utcahálózattal rendelkező, az idegeneket gyakran megrézfáló szerkezetű település (2. kép). Ennek részben a terepi adottságok az okozói, de még inkább a hagyományos székely települési mód, a tízes rendszer sajátosságai. Amint azt kitűnő tanulmányában Filep Antal felismerte és

leírta, az egyes családok/nemzetségek területi eloszlása figyelhető meg ebben a rendszerben.² A temető szerkezetének vizsgálata ugyanezt erősítette

2. kép

² Filep Antal (2008). Adalékok Énlaka településnéprajzához. In Visy Zsolt (szerk.), *Tanulmányok Énlaka történetéről és néprajzáról* (pp. 61–107). Énlaka–Pécs: Pro Énlaka Alapítvány – Pécsi Tudományegyetem Régészeti Tanszék.

3. kép

meg, vagyis a temetkezési rend a települési rend tükröződése.³

A porták épületállománya és rendszere ugyancsak figyelemre méltó.⁴ Szórványos kivételektől eltekintve a házak a hagyományos székely építészeti sajátosságai szerint készültek. Az építési anyag természetesen a fa, hiszen ebben mindig bővelkedett a falu. Követ csak alapozáshoz használtak, hogy kiemeljék és vízmentesítsék az épületeket az agyagos altalajon bőségesen szivárgó talajvíztől. Fából készültek a csűrök, istállók és egyéb melléképületek is. A lakóházak szerkezeti vázának felállítása után a falakat gerendából szabott „rakófavál” alakították ki, majd az egészet sárral betapasztották, lemeszelték (3. kép). Régebben általában zsindelyt használtak tetőfedésre, a 19. századtól kezdve azonban egyre jobban elterjedt a jellegzetes, hegyes tetőcserép. Kéményre nem volt szükség, mert a tűzhely, illetve a kemence füstjét a tetőgerendák között fölengedték a padlásra. Ennek kettős haszna volt: egyrészt füstölni valót lehetett itt elhelyezni, másrészt meggátolható volt a nedvesedés, penészedés és a különböző kártevő rovarok, gombák terjedése.

³ Fábián Boglárka, Fodor Fanni és Visy Zsolt (2019). Az énlaki temető régi sírkövei. In Visy Zsolt et al. (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 105–120). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

⁴ Kondor Tamás (2019). Népi építészeti nyomában – Énlaka épített öröksége. In Visy Zsolt et al. (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 273–419). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

A melléképületek általában borona-technikával készültek, és ezeket nem borította sártapasztás.

Az elmúlt fél évszázadban alig fejlődött a falu, az elszegényedés és az elvándorlás csekély modernizálást, fejlesztést tett lehetővé. Ennek következtében a falu lényegében olyan állapotban van és úgy néz ki, mint száz évvel ezelőtt. Ez műemléki és idegenforgalmi szempontból pozitív dolog, a helyi lakosság számára azonban mindenképpen negatív következményekkel jár. Sok esetben hiányos az épületek karbantartása, a porták rendben tartása is több esetben kívánnivalókat hagy maga után, az életkörülményeket és az életminőséget hátrányosan befolyásolja. Annak ellenére, hogy a vezetékes víz rendelkezésre áll és minden portára be van vezetve, sok házba mégsem vezették be. Ritka a fürdőszoba, és a konyhai munka is igen nehézkes az udvaron lévő csapról hordott vízzel.

Énlaka legfőbb értéke és kincse a település közepén magasodó dombra épített temploma (4. kép). Az Árpád-kori alapokon nyugvó kis falusi templomot a 14. században szentélyé alakítva gótikus stílusú

4. kép

elemeket és faragványokat felmutató új hajóval bővítették. Az 1568-ban tartott tordai országgyűlés kimondta: „A prédikátorok minden helyen hirdessék az evangéliumot, mindenki az ő értelme szerint; és a közösség ha elfogadja, jó, ha nem, pedig senkit ne kényszerítsenek arra, amit lelke el nem fogad; de mindenki olyan prédikátort tarthasson, amelyik neki tetszik”. Ekkor alapította meg Dávid Ferenc az unitárius vallást. Az ezután unitáriussá lett énlakai templomot a II. Rákóczi György fejedelem kalandor lengyel vállalkozása miatt földühödött törököktől Erdélyre szabadított tatár csapatok 1661-ben felgyújtották és elpusztították. Orbán Balázs A Székelyföld leírásában ezt írja: „Eredeti boltozata az 1661 tatárdúláskor beomolván, azt 1668-ban készült, czifrán kifestett deszkafölep helyettesíti”. Az új kazettás mennyezetet Muzsnai György (Georgius Musniensis) festette, és a feliratokat is ő írta a vallásalapítás századik évfordulóján. A máig épen fennmaradt templom és annak Muzsnai-festette kazettái tették igazán híressé a falut, mivel a feliratok egyikét rovásírással festette fel. A kétsoros felirat első sora az unitárius hitelt hirdet: „Egy az Isten”, a második pedig a szerző kilétét adja meg: „Georgyius Musnai Dakó” (5. kép).

A kazetták egyik felirata Jézus szavait idézi: *Domus mea domus orationis vocabitur, vos autem fecistis eam speluncam latronum*, azaz: Az én házam az imádság háza, ti pedig rablók barlangjává tettétek azt – (Mk 11, 17.) Két másik kazettán egy-egy latin epigramma

5. kép

olvasható. Balassa M. Iván fedezte föl,⁵ hogy ezek George Owen walesi költő („Walesi Martialis” – 1552–1613) művei:

IX 97: *Contra omnes gentes*

Peccatum idolatria(e)

Condidit in terris homine(m) deus unic(us) unum

Fact(us) homo multos fecit in orbe deos.

A bálványimádás bűne

Egy embert teremtett az egyetlen Isten a földön,

Ám a teremtménye számtalan istent kreált.

IV 259: *Scala coeli*

In coelum gradib(us) virtutum maxima septem

Quatuor ascendit spes bona quinq(ue) fides.

Spes Lunam Solemq(ue) fides contingit: Amoris

Scala vel ad summum pertinet usq(ue) polum.

Hét az erény, és grádicsain megy az út föl az égbe,

Röpke remény negyedik, hit ötödik foka lesz.

Holdat eléri remény, a Napot meg a hit heve, fénye,

Ám szeretet íve messze a pólusig ér.

Ford.: Visy Zs.

A legfontosabb felirat maga az újjáépítést dokumentáló, ugyancsak latin nyelvű felirat, amelyben említést nyer a templom tatárok általi felprédálása és a két község, Martonos és Énlaka összefogása által való újjáépítése 1668-ban: *D(eo) O(ptimo) M(aximo) S(acrum) / Hocce templum per man(us) / noxias immanium Tartaro/ru(m) Anno 1661 in cineres re/dactu(m) beneficio et pio erga Deu(m) / zelo incolar(um) Jenlakens(ium) et Marto/nosien(sium) in honore(m) uni(us) veri dei / lacunare tectu(m) arte pictoria in/signit(ur). A(nno) 1668 p(er) Geor(gium) Musnaeu(m) / pastore existente Johanne Árkosi, azaz: A Legjobb és Leghatalmasabb Istennek. E templom, mely a rettenetes tatárok pusztító kezei által 1661-ben elhamvadt, és amely az énlaki és martonosi lakosok jótéteményéből és Isten iránti kegyes buzgóságából az egy igaz Isten tiszteletére kazettás mennyezettel fedetett be, a festészet mesterségével Musnai György által ékesítették 1668-ban Árkosi János lelkeszsége idején. Egy másik feliratról az ügyes kezű*

asztalos kilétéről is értesülünk: *Per manus mensarij / Andreae Szasz de Je(n)/laka*, vagyis az énlaki Szász András asztalos kezei által.⁶

Érthető, hogy a székely történelmi múlt és a rovásírás kedvelői tömegesen zárandokolnak Énlakára, hogy megnézzék és megcsodálhassák ezt a templomot⁷ és benne a leghosszabb fennmaradt rovásírásos szöveget. Megtekintik a templom körül kialakított cinterem falát – benne a 18. század közepén faragott kapuval – és az észak felé elnyúló dombon elterülő temetőt, amelynek legrégebbi sírkövei ugyanennek a századnak az elejéről származnak. A sírfeliratokat eleinte latin nyelven, később magyarul vészték bele a falu írástudói a görgeteg homokkötömbökből hasított lapokba. A 19. század végéig, szórványosan a 20. század elejéig tartó gyakorlat során több száz ilyen sírkő készült, amelyekből kitartó munkával mintegy négyszázat sikerült találni.⁸ A feliratok csaknem tíz százaléka a kántori verselés egyszerű szabályai szerint írott verses felirat. A versmérték felező nyolcas vagy felező tizenkettes (alexandrinus). A régi és az újabb sírkövek vizsgálatával, térképre vetítésével tisztán kirajzolódnak a családi, nemzetségi csoportok.⁹

Van azonban a falunak egy kevesek által ismert fontos műemléke is, egy római castellum.¹⁰ Dacia Superior egykori határerődje (limes-castellum) közvetlenül a falu keleti szélén van. A romok a 19. században

⁶ A templom feliratairól ld. Visy Zsolt (2013). Az énlaki deszkafőlep és a templom más feliratai. *Erdélyi Művészet*, 14 (45), pp. 22–31.; Visy Zsolt (2021). Rovásírásos és latinnyelvű feliratok Énlakán. In Fehér Bence és Ferenczi Gábor (szerk.), *Ősi írásaink II.* (Magyarságkutató Intézet Kiadványai, 31) (pp. 265–305). Budapest: Magyarságkutató Intézet.

⁷ Balassa M. Iván (2019). Énlaka temploma. In Visy Zsolt (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 31–49). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

⁸ Fábrián Boglárka, Fodor Fanni és Visy Zsolt (2019). Sírkőkatalógus. In Visy Zsolt (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 121–271). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

⁹ Fábrián Boglárka, Fodor Fanni és Visy Zsolt (2019). Az énlaki temető régi sírkövei. In Visy Zsolt et al. (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 105–120). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

¹⁰ Székely Zoltán (1946). A Háromszéki Római Erődrendszer. In Székely Zoltán, *Jegyzetek Dacia Történetéhez.* (A Székely Nemzeti Múzeum Kiadványai, 5. kötet) (pp. 24–32). Sepsiszentgyörgy: Székely Nemzeti Múzeum.

Székely Zoltán (1956). Raport Despre Cercetările Arheologice Executate De Muzeul Regional Din Sf. Gheorghe Între Anii 1945–1955, Înălăceni. In *Almanah 1955* (pp. 7–43). Sepsiszentgyörgy: Sepsiszentgyörgyi Regionális Múzeum.; Macrea, Mihail (1957). Apărarea Graniței De Vest Și Nord-est a Daciei Pe Timpul Împăratului Caracalla. *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*, 8 (1–4), pp. 215–251.; Macrea, Mihail (1960). Garnizoanele Cohortei VIII Raetorum În Dacia. In Macrea, Mihail (szerk.), *Omagiu Lui Constantin Daicoviciu Cu Prilejul Împlinirii a 60 Ani* (pp. 339–352). București: Editura Academiei Republicii Populare Române. – Az ásatások Molnár István hathatós részvételével folytak a falu lakosságának a részvételével.

⁵ Balassa M. Iván (2008). Az énlaki cifra deszkafőlep. In Visy Zsolt (szerk.), *Tanulmányok Énlaka történetéről és néprajzáról* (pp. 39–48). Énlaka–Pécs: Pro Énlaka Alapítvány – Pécsi Tudományegyetem Régészeti Tanszék.

még láthatók voltak, az utolsó álló falakat ebben az időben bontották le, hogy köveiket az új házak alapozásához használhassák föl. Sok feliratos kőemléket is beépítettek a falakba, így a templomban két oltár, egy lakóháznál egy további oltár került elő, de soknak nem ismeretes a másodlagos felhasználási helye. A csaknem 40 ismert énlakai feliratos kőemlék (császárbazis, építési felirat, oltár, sírkő) mellett számos téglá, érem és egyéb lelet is kikerült a földből. A gyűjteménybe került leletek többségét a székelykeresztúri Molnár István Múzeum őrzi, de jutott innen római felirat a kolozsvári Nemzeti Múzeumba is.¹¹ A templom diadalívébe beépített oltár feliratával kifelé fordítva most is a helyén van, de két másik oltár is a faluban látható néhány tegulával és más lelettel az iskolában berendezett helytörténeti tárlatban.

Dacia Superior keleti határát adatok híján sokáig a Kárpátok gerincén képzelték el. Ez azonban nem így van. A római hatalom számára fontos területek, a sóbányák (Torda és környéke), valamint az arany-

lelőhelyek (Verespatak, Abrudbánya) környéke voltak igazán fontosak, ezért megelégedtek ezek szűkre fogott befoglalásával. A tartomány keleti határa ennek megfelelően a legbelső hegygerinceken haladt – Énlaka térségében a Firtos, a Szilastető és a hegyfűzér többi tagja.¹² A határt pedig jól kirajzolják a határmenti erődítmények a Marosvécs–Mikháza–Sóvárad–Énlaka–Székelyudvarhely–Homoródszentpál–Olthévíz-vonalon, ahol a határ már nyugat felé kanyarodva követte az Olt folyását. Az említett helyeket egy-egy folyó jelzi, a Maros, a Nyárad, a Kis Küküllő Marosvécs és Sóvárad között, majd a Nagy Küküllő Székelyudvarhelynél és a Homoród Homoródszentpálnál egészen ennek a Marosba való torkolásáig. A kivétel Énlaka, amelyik nem egy folyó menti út biztosítására került ide, hanem a két Küküllő vízválasztójára, nagyjából félúton Sóvárad és Székelyudvarhely között.

A Traianus által Kr. u. 101–106 között meghódított

¹¹ Russu, Ioan I. (1988). Nr. 263–297. In *Inscriptiile Daciei Romane: Dacia Superior. Zona rasariteana* (I.D.R., III/4), III. 4 (pp. 206–233). București: Academiei Republicii Socialiste România.

¹² Visy Zsolt (2008). Dacia limese mint lehetséges világörökségi helyszín. In Visy Zsolt (szerk.), *Tanulmányok Énlaka történetéről és néprajzáról* (pp. 159–173). Énlaka–Pécs: Pro Énlaka Alapítvány – Pécsi Tudományegyetem Régészet Tanszék.

6. kép

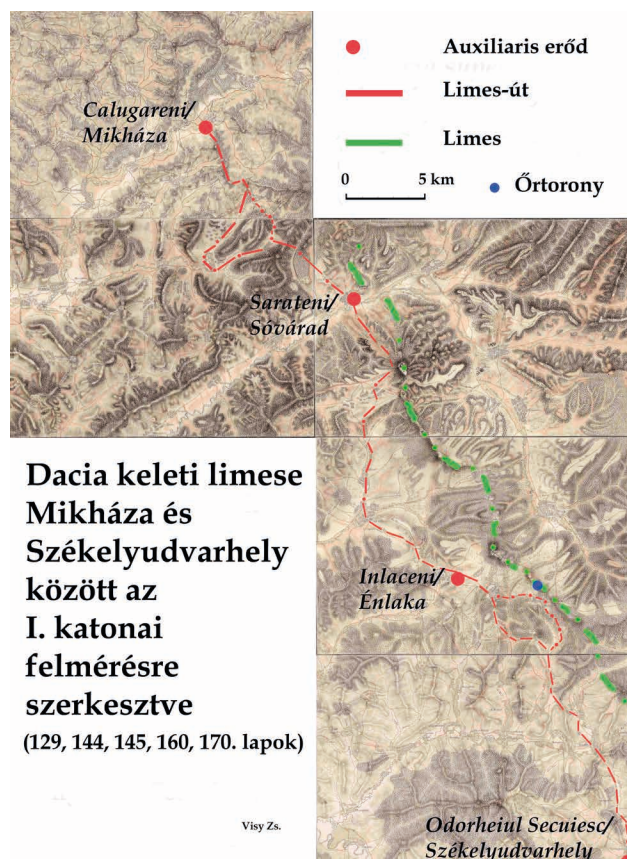

új tartomány védelme néhány éven belül kialakult ezen a területen is. Az ide telepített 500 fős gyalogos segédcsoport, előbb a *cohors VIII Raetorum*, majd a *cohors III Hispanorum* a tartomány feladásáig, Kr. u. 271-ig védte ezt a határszakaszt eleinte a szabad dákok és karpok, majd a benyomuló germán törzsek ellen. A 142 x 146 méteres erőd körül, elsősorban annak nyugati és déli oldalán kialakult a szokásos polgári település, és ugyanitt épült meg a castellum fürdője¹³ is, amit a helyiek masszív falai és padlófűtéses padozata alapján régen palotának neveztek. A falu területén egyedül a templom szentélyéből ismert egy széles római falalapozás, amelynek azonban a rendeltetése bizonytalan. Az itt előkerült Iuppiter-oltár alapján ugyan felmerült, hogy itt egy Iuppiter szentély állt volna¹⁴, de ez nem valószínű. Nem zárható ki, hogy őrtorony állt ezen a magaslaton.

A római határerődök a megtelepedésre alkalmas völgyekben épültek meg, ahol a katonaság és a polgári lakosság megélhetése, ellátása télen és nyáron biztosítható volt. A tartomány határa ezek vonalán kívül esett a hegyvidéken, de általában még látótávolságban haladt a hegygerinceken. Így volt ez Énlaka esetében is, ahol kiszámíthatóan a Firtos és a tőle délebbre húzódó Szilas tetőn haladt a tényleges limes. Ennek bizonyítéka hamarosan meglelt a 2008 januárjában készített légifelvétel tanúsága szerint. A Szilas-tetőn a havas tájban szépen kirajzolódott egy 5 x 5 méteres római őrtoronynak a felszínből enyhén kiemelkedő kerete (6. kép).¹⁵ A megfelelő helyeken épített őrtornyok mellett a határvonalon maguk a hegyek alkották az akadályt, sáncot csak ritkán, elsősorban a hegynyergék lezárására építettek. A limes vonalával nagyjából párhuzamosan haladt a belső oldalon az erődöket összekötő út, a limes-út. Nyomvonala sokáig ismeretlen volt, de nemrégiben a 18. századi térképeken sikerült megtalálni ezt az utat a Kis Küküllőtől Énlakán keresztül Székelyudvarhelyig az ott bejelölt útvonalban, aminek a térkép készítője a Nagy Út nevet adta. Ez az út Énlakánál a

vízválasztó gerincén halad, alig 100 méterre a castellum északi oldalán (7. kép). A nyomvonal lényegileg megegyezik a mai országút nyomvonalával, azzal a különbséggel, hogy a múlt század ötvenes éveiben az erőd közelében lévő meredek emelkedőn serpentinvonallal újították meg az ősi országutat. Ez az Etéd felől érkező út, amit néhány éve szilárd útburkolattal láttak el, és immár jó úton lehet Énlakát megközelíteni Székelykeresztúr felől. Az aszfaltos út további építése Firtosvára és Székelypálfalva felé jelenleg folyik, így hamarosan Székelyudvarhelyre is gyorsan el lehet jutni. Az úthálózat ilyen fejlesztése döntő fordulatot fog hozni Énlaka és a környék falvai számára mind gazdasági, mind kulturális szempontból, és remélhetőleg megállítja az elnéptelenedést, megfordítja a vándorlási irányt. A kommunizmus bukása után mindenki reménykedett a helyzet gyors javulásában, a társadalmi és egyéni felemelkedésben, boldogulásban. Ez azonban csak nagyon akadozva, rendkívül sok buktatón keresztül történt meg, de korántsem olyan sikerrel, mint ahogyan a kilencvenes években mindenki remélte. Az elszegényedett és kisemmizett székely

7. kép

**Dacia keleti limese
Mikháza és
Székelyudvarhely
között az
I. katonai
felmérésre
szerkesztve**

(129, 144, 145, 160, 170. lapok)

¹³ Gudea, Nicolae (1979). Castrul roman de la Inlaceni. *Acta Musei Porolissensis*, 1979 (3), pp. 167–170.

¹⁴ Molnár István (1977). Az énlaki unitárius műemlék-templom 1976. évi javítása. *Keresztény Magvető*, 83 (1), pp. 31–39.

¹⁵ Visy Zsolt (2019). Énlaka a római korban. In Visy Zsolt (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége*. Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Méry Ratio, 23. o. Szabó M felvétele. Pécsi Légitérési Téma, 30707.

települések támogatására és segítésére számos program indult, és ezekből Énlaka is részesült. Az egyik első külföldi támogató egy kis angliai falu, Bodenham (Hereford) volt, ez Patricia Horrigan szervezésében több egyéni vállalkozás indításához nyújtott bőkezű támogatást. A cél az volt, hogy a fiatalokat a faluban lehessen megfelelő munkához, megélhetéshez juttatni. A program sikeresnek bizonyult, az adományban részesültek ma is a falu megbecsült és dolgozó polgárai, szereplői. A program lebonyolítását a Pro Énlaka Alapítvány végezte, amelynek akkori és jelenlegi elnöke Szávai Márton nyugalmazott tanító.

Nem sokkal később döntött úgy Budapest Lipótváros képviselő testülete, hogy két, kiemelkedő műemléki értékekkel rendelkező és akár világörökségi nevezésre is méltó erdélyi falut rendszeres anyagi támogatásban részesít. A javaslatot Román András képviselő, az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság vezetője tette. E támogatás azóta is évente juttat néhány millió forintot Énlaka műemléki értékeinek a javítására, fejlesztésére. A program lehetővé teszi a modernizáló vaskerítések, kapuk régi stílusban való visszaépítését, az újfajta tetőfedés hagyományos cseréptetővel való leváltását, esetenként épületrestaurálást. A program lelkiismeretes és gondos lebonyolítója Albert Homonnai Márton csíkszeredai építészmérnök.¹⁶ Időközben azonban sok családi ház, porta vált lakatlanná. Az idősebb generáció távozásával a már messze elkerült fiatalok nem akarnak, nem tudnak visszatelepülni, a legtöbbet csak időlegesen veszik igénybe pihenésre vagy éppen a telken, kaszálón elvégzendő feladatok elvégzésére. Több porta cserélt gazdát, az új tulajdonosok közt több magyarországi is van. Az általuk kifejtett gazdasági és kulturális tevékenység egyre jobban hozzájárul Énlaka életének a fellendítéséhez. Az egyik új tulajdonos jelentős juhállománnyal rendelkezik és ezzel több embernek nyújt megélhetést. Egy másik tulajdonos hazai földről érkezett és évekig bivalyfarmot működtetett a faluban. Erről már csak múlt időben lehet beszélni, mert miután az egyre gyarapodó

állomány vízfogyasztása veszélyeztetni kezdte a falu normális vízellátást, meg kellett válni a bivalyoktól. Említésre méltó a Mistral együttes évente megtartott énlakai koncertje és az egy magyar vállalkozó által ugyancsak éves rendszerességgel megszervezett körzeti futball-bajnokság, amelyek egyre népszerűbb rendezvénné válnak.

Ebbe a sorba tartozik e sorok írójának az énlakai megjelenése 2006-ban. Az első helyzetfelmérés és a különböző lehetőségek feltérképezése után 2007-től kezdve több irányú tevékenység indult meg. Az egyik Dacia keleti limesének a kutatása volt, erre elsősorban a légirégészet mutatkozott alkalmasnak. 2008-ban a Pécsi Tudományegyetem Régészet Tanszéke és az ugyanott működtetett Pécsi Légirégészeti Téka nevében és munkájával – esetenként nemzetközi pályázati programokba illesztve – megindult a tartomány keleti limesének légirégészeti kutatása Marosvécs és Bereck között.¹⁷ Az érintett öt székelyföldi múzeummal való együttműködés kölcsönös haszonnal járt, mivel kérésükre és javaslatukra az általuk fontosnak tartott lelőhelyek felvételezése is megtörtént. A kutatás során több római őrtorony került lencsevégre, ennek révén a korábbi sejtésnek megfelelően meg lehetett véglegesen húzni a tartomány keleti határvonalát ezen a szakaszon. Az együttműködés eredményeként kerülhetett sor a Maros Megyei Múzeum római koros régészetének a megerősítésére, több őrtorony, majd a Mikháza melletti limes-castellum szisztematikus régészeti kutatására.¹⁸

A másik program a PTE és a Pro Énlaka Alapítvány konferenciája volt, amelyet 2007-ben sikerült először megrendezni. A téma Énlaka kultúrája és története volt, de már ekkor figyelemmel voltak a szervezők Énlaka jövőjére. Ekkor hangzott el Balassa Iván előadása, amelyben tudományosan leírta és meghatározta az énlakai templom kazettás mennyezetét, és azonosította George Owen epigrammáját a feliratok között. E sorok írója az énlakai római castellum helyzetét elemezve meghatározta a limes-út vonalát és a határvonalnak a Firtos gerincén való haladását, de arra is fölhívta a figyelmet, hogy a

¹⁶ Albert Homonnai Márton (2008). Énlaka épített örökségének kutatásáról, helyreállításáról és védelméről. In Visy Zsolt (szerk.), *Tanulmányok Énlaka történetéről és néprajzáról* (pp. 175–183). Énlaka–Pécs: Pro Énlaka Alapítvány, Pécsi Tudományegyetem Régészet Tanszék; Albert Homonnai Márton (2016). *Énlaka épített öröksége*. Budapest.

¹⁷ Az első repülést Visy Zsolt hajtotta végre, később Szabó Máté végezte ezt a feladatot.

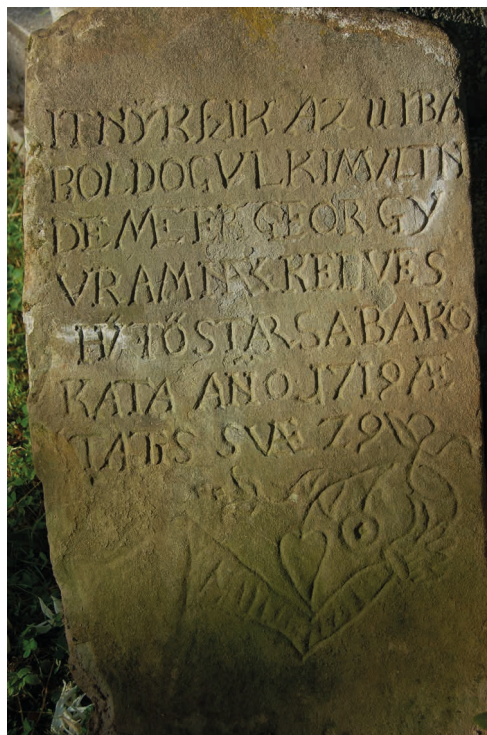
¹⁸ Pánczél Szilámér (2018). A mikházi segédcapattábor. Régészet és örökségvédelem. *Múzeumcafé*, 12 (68), pp. 141–155.

formálódó limes-világörökségi mozgalom kapcsán várható Dacia limesének és ezen belül Énlaka castellumának a nevezése is. Sikertült megnyerni Szabó Antalt, volt ENSZ-tanácsost, az ERENET tudományos igazgatóját és Szabó Zsuzsannát, a marosvásárhelyi Petru Maior Egyetem professzor asszonyát egy közös előadásra, amelyben a kulturális turizmus lehetőségeit elemezték és megmutatták az utat Énlaka számára. A konferencia sikerén felbuzdulva szervezők elhatározták, hogy ettől kezdve két évente székely tematikus konferenciákat rendeznek. Az elképzelést sikerült megvalósítani, és mindmáig nyolc ilyen konferenciára került sor Énlakán, ezeknek a tudományos anyagát minden esetben sikerült megjelentetni.¹⁹

2012-ben csatlakozott az énlakai kutatásokhoz a PTE Műszaki Karának több oktatója és számos hallgatója. A cél az volt, hogy szabatos építészeti felmérés készüljön a falu műemléki értéket képviselő házairól, portáiról. Az építészcsoporthoz vezetője és irányítója Kondor Tamás volt.²⁰ Az éves rendszerességgel szervezett táborokban tevékenykedő építészek és építészhallgatók 30 portát mértek föl és dokumentáltak. A munka távolabbi, megnevezett célja az volt, hogy egy esetleges világörökségi nevezéshez felhasználható alapidokumentáció készüljön el.

Az épített örökség mellett a táborok résztvevői súlyt fektettek az egyes porták néprajzi sajátosságainak

8. kép

a feljegyzésére is. Erre a munkára szegedi és pécsi néprajz szakos hallgatókat sikerült megnyerni. Az örökségvédelmi munkában pécsi régészhallgatók is részt vettek. Ők Visy Zsolt irányításával a temető régi, 18–19. századi egyszerű kőtáblás sírfeliratait gyűjtötték össze és írták le (8. kép). A helyükön álló vagy elsüllyedt táblák, és a másutt fellelhető sírfeliratok fotódokumentációjával elkészült katalógusba végül 370 sírkő került be. A régészeti és építészeti felmérések teljes anyaga és eredményei néhány fontosabb történeti és művészeti tanulmánnyal együtt a Nemzetstratégiai Kutatóintézet kiadásában egy albumban jelentek meg.²¹

Mivel Énlaka a történelem szorításában hosszú évtizedekre kiesett a fejlődés vonalából, küllemében alig változott. Igaz, hogy néhány éve már aszfaltos úton is el lehet érni, de a falu összes útja köves út, tele kátyúval és helyenként sárral. Tradicionális volta azonban kiemelkedő, hiteles műemléki érték, ami nemzetközi figyelemre is méltó. Ezt ismerte föl román András, amikor Torockó mellett Énlaka számára is javasolta megadni a műemléki támogatást, és ez került előtérbe később, amikor lehetőség nyílt újabb romániai helyszínek világörökségi várományosi lis-

¹⁹ I. Visy Zsolt (szerk.) (2008). *Tanulmányok Énlaka történetéről és kultúrájáról*. Énlaka–Pécs: Pro Énlaka Alapítvány, Pécsi Tudományegyetem. 2019².

II. Luka Zsuzsanna (főszerk.) (2010). *Mesterségek a székely közösségekben*. (Molnár István Múzeum Kiadványai 2.) Székelykeresztúr: Molnár István Múzeum. 2020².

III. Sófalvi András és Visy Zsolt (szerk.) (2012). *Tanulmányok a székelység középkori és fejedelemségi kori történelméről*. Énlaka–Székelyudvarhely: Pro Énlaka Alapítvány, Haáz Rezső Múzeum.

IV. Sándor-Zsigmond Ibolya és Visy Zsolt (szerk.) (2014). *Székely gazdálkodás régen és most*. Székelykeresztúr–Budapest–Énlaka–Pécs: Molnár István Múzeum, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Pro Énlaka Alapítvány, Pécsi Tudományegyetem.

V. Pávai István és Sófalvi Emese (szerk.) (2018). *Székely népzene és néptánc*. Budapest–Pécs–Énlaka: Hagyományok Háza, Pécsi Tudományegyetem, Pro Énlaka Alapítvány.

VI. P. Buzogány Árpád és Visy Zsolt (szerk.) (2019). *Székely népi és iskolai színjátszás*. Énlaka – Budapest – Pécs: Pro Énlaka Alapítvány, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Pécsi Tudományegyetem.

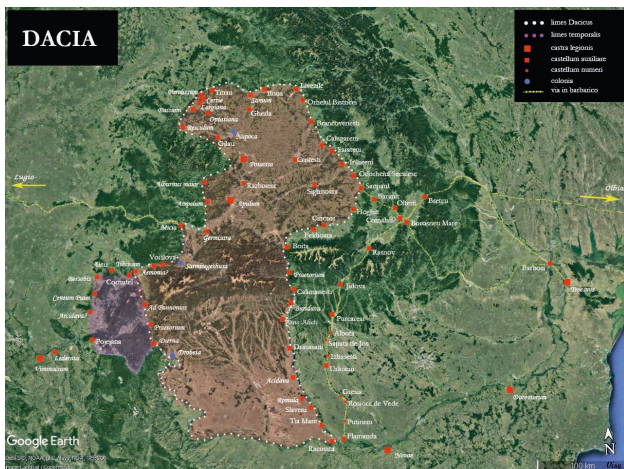
VII. Péntek János és Visy Zsolt (szerk.) (2020). *Hagyomány, változatosság és változás a székely nyelvújításban*. Énlaka–Budapest–Pécs: Pro Énlaka Alapítvány, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Pécsi Tudományegyetem.

VIII. Visy Zsolt (szerk.) (2022). *Székely népszokások*. Gyergyószentmiklós: Pro Énlaka Alapítvány, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Pécsi Tudományegyetem, Orbán Balázs Intézet Egyesület.

²⁰ A 2012–2019. között végzett felmérésen rendszeresen részt vevő tanárok Kondor Tamás, Rétfalvi Donát, Veres Gábor egyetemi docensek és Gaál Sarolta építész.

²¹ Visy Zsolt (szerk.) (2019). *Énlaka kulturális öröksége*. Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

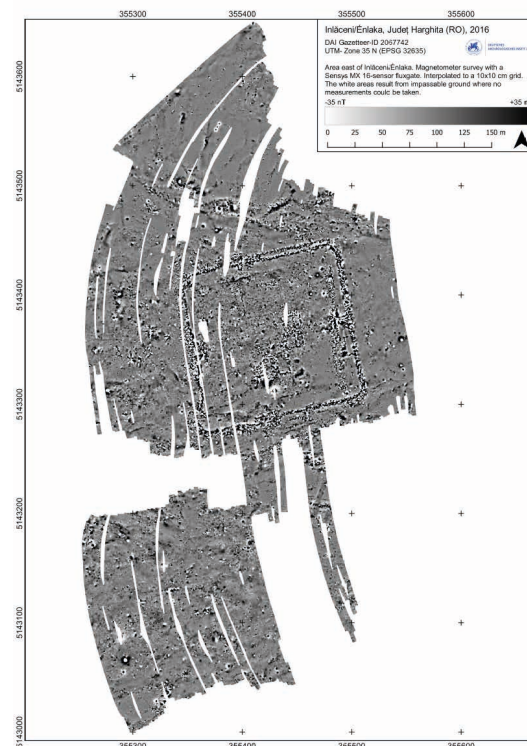
9. kép

tára való fölvételére. 2012-ben Torockó felkerült erre a listára, de csak mint a magyarországi Hollókő világörökségi helyszín bővítése.²² A nemzetközi sorozathelyszínekre vonatkozóan azóta hozott döntés értelmében azonban ez a nevezés így nem terjeszthető föl, mert ilyen nevezéshez három vagy több ország helyszíneit kell bevonni. Énlaka azonban nem szerepelt a 2012-es tervben, és azóta sem történt e tekintetben változás, noha kétségtávol méltán és sikerrel pályázhatna világörökségi rangra szinte érintetlen faluképével és templomával. Ám szerencsére van egy másik hasonlóan kiemelkedő értéke is, a római castellum. A 2000-ben kezdeményezett terv, miszerint a Római Birodalom teljes határvonalát egységes világörökségi helyszínné kellene tenni három kontinensen, elfogadást nyert, és ez néhány, időközben hozott változtatással lehetővé teszi az egyes országok, illetve a Római Birodalom egy-egy nagyobb tartományi egységének a világörökségi nevezését. Magyarország a Dunai Limes világörökségi pályázatban volt érdekelt, de utolsó pillanatban visszavont pályázata miatt csak a másik három tagország, Németország, Ausztria és Szlovákia limese lett világörökségi helyszín 2021-ben. A daciai limes ennél egyszerűbb, mert a Dunától a Vaskapu táján kiindulva és egy nagy félkört leírva az Olt mentén kanyarodik vissza a folyamhoz, így csak egyetlen ország, Románia területét érinti (9. kép). A pályázat elkészült, és 2023 januárjában Románia benyújtot-

²² UNESCO 2023. <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/5683/> Letöltés: 2023. 02. 19.

10. kép

ta azt az UNESCO Világörökségi Bizottságának.²³ Örömmel, hogy a pályázat mind az énlakai castellumot és polgári települését, mind pedig a székelypálfalvi Szilas-tetőn lévő őrtornyot tartalmazza. Minden remény megvan tehát arra, hogy Énlaka római öröksége révén 2024 nyarán világörökségi helyszín legyen! A világörökségi nevezésbe való felvételhez feltehetően hozzájárultak e sorok írójának 2016 óta zajló kutatásai. Ebben az évben egy kisebb ásatással sikerült meghatározni a tábor fórumának (principia) a kiterjedését és kapcsolatát a via principalishoz,²⁴ és ugyanabban az évben került sor a katonai létesítmény és a polgári település nagy részének a geofizikai felmérésére. A Deutsches Archäologisches Institut két munkatársa által elvégzett felmérés a további kutatások alapja lett (10. kép).²⁵ Miután e sorok írójának egy akkreditációs eljárással sikerült elnyerni a romániai ásatási jogot, egy öt éves kutatási terv keretében ve-

²³ Marosvásárhelyi Rádió Románia 2023. „Hamarosan a világörökség része lehet a római limes útvonala”, február 16. <https://www.marosvasarhelyradio.ro/hirek/hamarosan-a-vilagorokseg-resze-lehet-a-romai-limes-utvonala/> Letöltés: 2023. 02. 19.

²⁴ Visy Zsolt (2017). Inlăceni/Énlaka During The Roman Period. *Ephemeris Napocensis*, 2017 (27), pp. 229–248.

²⁵ Komp, Rainer (2017). Preliminary Field Report on a Geomagnetic Survey of a Roman Auxiliary Camp in the Community of Inlăceni/Énlaka, Romania 17.10. – 20.10. 2016. *Ephemeris Napocensis*, 2017 (27), pp. 249–257.

11. kép

zetésével folyik a castellum védműveinek topográfiai és kronológiai vizsgálata. A régészeti feltárások sorozatában pécsi és más egyetemek régészhallgatói vesznek részt. Sikertől megvárakoztatva a 2. század elején épített palánktábor árkát és sáncát, majd egy szerencsésen megtalált építési felirat révén kiderült, hogy a kőtábor is ugyanaz a csapat, a cohors VIII Raetorum építette Kr. u. 149-ben. Ezt követően váltotta föl ezt a gyalogos egységet cohors IIII Hispanorum, amelyik a markomann háborúk pusztítása után, de már a 3. század elején javította ki, modernizálta a védműveket. Ennek során az addig kaputorony nélküli, vagy csupán kis, beugró tornyokkal ellátott kapukat az erőd fal síkjából kiugró kaputornyokkal látták el (11. kép). Arra is fény derült, hogy feltehetőleg a 3. század harmincas éveiben, amikor a germán-carp nyomás már komoly veszélyt jelentett, mind a négy tábor kaput elfalazták, és csak keskeny nyílásokat hagytak meg belőlük.²⁶ Mint ismeretes, a tartomány feladása és a katonaság kivonása, a polgári lakosságnak a Duna jobb partján létesített tartományba való áttelepítése Kr. u. 271-ben történt meg Aurelianus császár rendeletére.²⁷

A feltárások folytatódnak, és a világörökségi rang elnyerésével párhuzamosan megkezdődhetnek a konzerválási-restaurálási munkálatok. Remélhetőleg egy látogatóközpont kialakítására is sor kerül. Ennek alapfeltétele a területnek az önkormányzat által való tulajdonlása, ezt megelőzően pedig a felmérése. Ez utóbbira a tervek szerint 2023-ban sor kerül. Amíg ez elkészül, a castellum létét és törté-

12. kép

netét a Castellum Kilátó (12. kép) biztosítja, amelyet 2014-ben az örökségvédelmi tábor résztvevői és a falusiak összefogásával sikerült felállítani a castellum fölötti hegyoldalon.²⁸

Az építész csoport természetesen nem elégedett meg csupán a falu épületeinek a műemléki dokumentálásával, alkotni is szerettek volna. A Castellum Kilátó volt ennek az első példája, de a kedvező fogadtatásban részesült alkotást továbbiak is követték. A következő évben a Székelyföldi Iránytű készült el az Etéd-Énlaka országút kereszteződésében, amely a térség 18 településéről nyújt alapinformációt és hasznos turisztikai tájékoztatást.²⁹ A legnagyobb léptékű munkát azonban az elhagyottan álló iskolaépület észszerű felújításának tervével tették meg. Az épület és az iskolaudvar felmérése után elkészült a helyreállítási és hasznosítási terv. Az elbontott tanítólakás alapjaira könnyűszerkezetes épület kerülne. A teljes felújítás és fejlesztés után az iskola alkalmas lenne az átrendezett és felújított helytörténeti kiállítás, óvodai és esetleges iskolai csoport, osztály befogadására. Itt kapna helyet a falu idegenforgalmi információs központja is, és ami a legfontosabb, lenne bőven hely magyarországi vagy máshonnan érkező iskolás csoportok fogadására és foglalkoztatására.³⁰ A terv megelőlegezésként egy játszótér létesült az iskolaudvaron.³¹ Miután a falu jelentős pályázati

²⁸ Kondor Tamás (2019). A Küklopsz. In Visy Zsolt (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 431–433). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

²⁹ Kondor Tamás (2019). Székelyföldi iránytű. In Visy Zsolt (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 434–436). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

³⁰ Kondor Tamás (2019). Kulturális-oktatási és turisztikai központ a volt iskolaépületben. In Visy Zsolt (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 423–430). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

³¹ Kondor Tamás (2019). „Szín-játék”. In Visy Zsolt (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 440–443). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

²⁶ Visy Zsolt (2020). Preliminary Report about the Investigation in the Énlaka/Inlaceni castellum in 2019. *Angustia*, 24, pp. 101–117., 298.; Visy Zsolt (2021). The castellum Énlaka and the eastern limes of Dacia. *Angustia*, 25, pp. 117–140.

²⁷ Visy Zsolt (2021). Egy múltba vesző legenda. A dákoromán kontinuitás. *BBC History*, 2021. január, pp. 64–66.

pénzt nyert el 2022-ben néhány épület, többek között az iskola restaurálására, talán reménykedni lehet abban, hogy a szép tervek megvalósulnak. Mindezeket áttekintve úgy tűnik, hogy van remény Énlaka megerősítésére, feltámasztására, a pezsgő, alkotó élet visszahozatalára. Ennek fontos eleme a falusi turizmus, az idegenforgalom erősítése, amely a több mint 15 éve prosperáló Dancs-Vendégház kezei között szépen fejlődik. Az országos úthálózatba való bekapcsolás, a világörökségi rang várható elnyerése újabb jelentős impulzusokkal szolgálnak, ezek révén biztosra vehető, hogy Énlakát feléleszti a Gondviselés tetszhalotti álmából, újabb és újabb vállalkozók telepednek meg itt, gyermekzsivalytól lesz hangos a játékokkal felszerelt iskolaudvar, újra megnyílik az iskola, gazdag kulturális programok várják a helyi, a környékbeli és a Magyarországról ide látogatókat.

Képjegyzék

- Naplemente Énlakán. Fotó: Visy
- Énlaka a magasból. Fotó: Visy
- Jellegzetes énlaki lakóház. Fotó: Visy
- Énlaka temploma. Fotó: Visy
- Rovásírást kazetta a templomban. Fotó: Visy
- Római őrtorony a Szilas-tetőn. PLT 30707 – Fotó: Szabó M.
- A limes-út Énlaka térségében. II. katonai felmérés felhasználásával készítette Visy
- Baro Kata sírköve, 1719. Fotó: Visy
- Dacia provincia térképe. Rajz: Visy
- Az énlaki castellum és polgári település geofizikai felmérése. DAI – R. Komp
- Az énlaki castellum egyik északi kaputornya. Fotó: Visy
- Castellum kilátó. Fotó: Visy

Irodalom

Albert Homonnai Márton (2008). Énlaka épített örökségének kutatásáról, helyreállításáról és védelméről. In Visy Zsolt (szerk.), *Tanulmányok Énlaka történetéről és néprajzáról* (pp. 175–183). Énlaka–Pécs: Pro Énlaka Alapítvány – Pécsi Tudományegyetem Régészet Tanszék.

Albert Homonnai Márton (2016). *Énlaka épített öröksége*. Budapest.

Balassa M. Iván (2008). Az énlaki cifra deszkafőlep. In Visy Zsolt (szerk.), *Tanulmányok Énlaka történetéről és néprajzáról* (pp. 39–48). Énlaka–Pécs: Pro Énlaka Alapítvány – Pécsi Tudományegyetem Régészet Tanszék.

Balassa M. Iván (2019). Énlaka temploma. In Visy Zsolt (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 31–49). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

Fábián Boglárka, Fodor Fanni és Visy Zsolt (2019). Az énlaki temető régi sírkövei. In Visy Zsolt et al. (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 105–120). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Méry Ratio.

Fábián Boglárka, Fodor Fanni és Visy Zsolt (2019). Sírkőkatalógus. In Visy Zsolt (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 121–271). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Méry Ratio.

Filep Antal (2008). Adalékok Énlaka településnéprajzához. In Visy Zsolt (szerk.), *Tanulmányok Énlaka történetéről és néprajzáról* (pp. 61–107). Énlaka–Pécs: Pro Énlaka Alapítvány, Pécsi Tudományegyetem Régészet Tanszék.

Gudea, Nicolae (1979). Castrul roman de la Inlaceni. *Acta Musei Porolissensis*, 1979 (3), pp. 167–170.

Imreh István (1987). *Székelyek a múlt időben*. (Nemzet és emlékezet). Budapest: Magvető Kiadó.

Komp, Rainer (2017). Preliminary Field Report on a Geomagnetic Survey of a Roman Auxiliary Camp in the Community of Inlaceni/Énlaka, Romania 17.10. – 20.10.2016. *Ephemeris Napocensis*, 2017 (27), pp. 249–257.

Kondor Tamás (2019). A Küklöpsz. In Visy Zsolt (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 431–433). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

Kondor Tamás (2019). Kulturális-oktatási és turisztikai központ a volt iskolaépületben. In Visy Zsolt (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 423–430). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

Kondor Tamás (2019). Népi építészetünk nyomában – Énlaka épített öröksége. In Visy Zsolt et al. (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 273–419). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

Kondor Tamás (2019). Székelyföldi iránytű. In Visy Zsolt (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 434–436). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

Kondor Tamás (2019). „Szín-játék”. In Visy Zsolt (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 440–443). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

Luka Zsuzsánna (főszerk.) (2010). *Mesterségek a székely közösségekben*. (Molnár István Múzeum Kiadványai 2.) Székelykeresztúr: Molnár István Múzeum. 2020².

Macrea, Mihail (1957). Apărarea Graniței De Vest Și Nord-est a Daciei Pe Timpul Împăratului Caracalla. *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*, 8 (1–4), pp. 215–251.

Macrea, Mihail (1960). Garnizoanele Cohortei VIII Raetorum În Dacia. In Macrea, Mihail (szerk.), *Omagiu Lui Constantin Daicoviciu Cu Prilejul Împlinirii a 60 Ani* (pp. 339–352). București: Editura Academiei Republicii Populare Române.

Molnár István (1977). Az énlaki unitárius műemlék-templom 1976. évi javítása. *Keresztény Magvető*, 83 (1), pp. 31–39.

Pánczél Szilamér (2018). A mikházi segédcsapattábor. Régészet és örökségvédelem. *Muzeumcafé*, 12 (68), pp. 141–155.

Pávai István és Sófalvi Emese (szerk.) (2018). *Székely népzene és néptánc*. Budapest–Pécs–Énlaka: Hagyományok Háza, Pécsi Tudományegyetem, Pro Énlaka Alapítvány.

P. Buzogány Árpád és Visy Zsolt (szerk.) (2019). *Székely népi és iskolai színjátszás*. Énlaka–Budapest–Pécs: Pro Énlaka Alapítvány, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Pécsi Tudományegyetem.

Péntek János és Visy Zsolt (szerk.) (2020). *Hagyomány, változatosság és változás a székely nyelvjárásban*. Énlaka–Budapest–Pécs: Pro Énlaka Alapítvány, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Pécsi Tudományegyetem.

Russu, Ioan I. (1988). Nr. 263–297. In *Inscriptiile Daciei Romane: Dacia Superior. Zona răsăriteană (I.D.R., III/4)*, III. 4 (pp. 206–233). București: Academiei Republicii Socialiste România.

Sándor-Zsigmond Ibolya és Visy Zsolt (szerk.) (2014). *Székely gazdálkodás régen és most*. Székelykeresztúr–Budapest–Énlaka–Pécs: Molnár István Múzeum, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Pro Énlaka Alapítvány, Pécsi Tudományegyetem.

Sófalvi András és Visy Zsolt (szerk.) (2012). *Tanulmányok a székelység középkori és fejedelemség kori történelméről*. Énlaka–Székelyudvarhely: Pro Énlaka Alapítvány – Haáz Rezső Múzeum.

Székely Zoltán (1946). A Háromszéki Római Erődrendszer. In Székely Zoltán, *Jegyzetek Dacia Történetéhez*. (A Székely Nemzeti Múzeum Kiadványai, 5. kötet) (pp. 24–32). Sepsiszentgyörgy: Székely Nemzeti Múzeum.

Székely Zoltán (1956). Raport Despre Cercetările Arheologice Executate De Muzeul Regional Din Sf. Gheorg-

he Între Anii 1945–1955, Inlăceni. In *Almanah, 1955* (pp. 7–43). Sepsiszentgyörgy: Sepsiszentgyörgyi Regionális Múzeum.

Visy Zsolt (2008). Dacia limese mint lehetséges világorökségi helyszín. In Visy Zsolt (szerk.), *Tanulmányok Énlaka történetéről és néprajzáról* (pp. 159–173). Énlaka–Pécs: Pro Énlaka Alapítvány – Pécsi Tudományegyetem Régészet Tanszék.

Visy Zsolt (szerk.) (2008). *Tanulmányok Énlaka történetéről és kultúrájáról*. Énlaka–Pécs: Pro Énlaka Alapítvány, Pécsi Tudományegyetem. 2019².

Visy Zsolt (2013). Az énlaki deszkafőlep és a templom más feliratai. *Erdélyi Művészet*, 14 (45), pp. 22–31.

Visy Zsolt (2017). Inlăceni/Énlaka During The Roman Period. *Ephemeris Napocensis*, 2017 (27), pp. 229–248.

Visy Zsolt (2019). Énlaka a római korban. In Visy Zsolt (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 23). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio. – Szabó M felvétele. Pécsi Légitérési Téma 30707.

Visy Zsolt (szerk.) (2019). *Énlaka kulturális öröksége*. Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

Visy Zsolt (2020). Preliminary Report about the Investigation in the Énlaka/Inlăceni castellum in 2019. *Angustia*, 24, pp. 101–117., 298.

Visy Zsolt (2021). Egy múltba vesző legenda. A dákoromán kontinuitás. *BBC History*, 2021. január, pp. 64–66.

Visy Zsolt (2021). Rovásírásos és latinnyelvű feliratok Énlakán. In Fehér Bence és Ferenczi Gábor (szerk.), *Ősi írásaink II.* (Magyarságkutató Intézet Kiadványai, 31) (pp. 265–305). Budapest: Magyarságkutató Intézet.

Visy Zsolt (2021). The castellum Énlaka and the eastern limes of Dacia. *Angustia*, 25, pp. 117–140.

Visy Zsolt (szerk.) (2022). *Székely népszokások*. Gyergyószentmiklós: Pro Énlaka Alapítvány, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Pécsi Tudományegyetem, Orbán Balázs Intézet Egyesület.

Források

UNESCO 2023. <https://whc.unesco.org/en/tentative-lists/5683/> Letöltés: 2023. 02. 19.

Marosvásárhelyi Rádió Románia 2023. „Hamarosan a világörökség része lehet a római limes útvonal.”, február 16. <https://www.marosvasarhelyradio.ro/hirek/hamarosan-a-vilagorokseg-resze-lehet-a-romai-limes-utvonal/> Letöltés: 2023. 02. 19.

MÁTYÁS SZABOLCS

A határon túli területek „szellemi tájainak” talentumföldrajzi vizsgálata a Nobel-díjas és Nobel-díjra jelölt magyar személyek esetében

1. Bevezetés

A tanulmány egy olyan, kevesek által kutatott témával foglalkozik, amely a Nobel-díjasok és a Nobel-díjra jelöltek főbb térbeli jellemzőit vizsgálja. Az a tudományterület, amely az átlagon felüli személyek térbeli jellemzőit vizsgálja a tehetségföldrajz vagy talentumföldrajz (időnként: táluentumföldrajz). A tudományterület két eltérő megnevezése tartalmában ugyanazt jelenti, azonban a szerző véleménye szerint a talentumföldrajz helyesebb megnevezés, mivel a tehetség csupán egy lehetőséget jelent egy későbbi jelentős tudományos, sport, művészeti stb. életpályához. Győri (2006) felfogásában – mivel a tehetség csak manifesztációjában azonosítható (Tóth, 2004) – az alkotó embert a földrajzi vizsgálatok tárgyává tevő talentumföldrajz, illetve az alkotási folyamat termékeire, innovációira fókuszáló alkotásföldrajz tekinthető a tehetségföldrajz két aspektusának. A tehetség ugyanis nem biztos, hogy ki tud bizonyítani, megragadhat valaki pusztán a „tehetség” szintjén is (pl. baleset, motiváció elvesztése, kedvezőtlen életfeltételek) (Fodor és Kovács, 2021.). A tehetség egy populáción belül viszonylag egyenletesen oszlik el, ám az egyéni sorsok tekintetében nagyon konkrét környezeti hatásokon múlik annak kibontakozása (Tóth és Győri, 2011). A szerző értelmezése sze-

rint a tehetséges emberekből válhatnak talentumok, ritkábban pedig géniuszok (Mátyás, 2021).

A Nobel-díjasokról számos kiadvány jelent meg hazánkban is, azonban a Nobel-díjra jelöltekről egy könyvet leszámítva még nem született a kutatások eredményeit publikáló mű (lásd: Magyar talentumok a Nobel-díj közelében).

Sajnos a jelöltek többségéről még az életrajzi írások és könyvek sem említik meg, hogy Nobel-díjra jelölték őket. Sőt, sok esetben ők maguk sem tudták, s úgy haltak meg, hogy erről nem szereztek tudomást, mivel a Nobel-szabályzat értelmében a jelölést követően ötven évig titkosan kezelik a jelöltek listáját.

A kutatás egyik fő célkitűzésének tekintti, hogy felhívja a figyelmet a Nobel-díjra jelölt személyek életművére. Jelen tanulmány a szerző Magyar talentumok a Nobel-díj közelében című munkájának ki-
vonatolásával íródott.

2. Módszertan

Jelen kutatás esetében az egyik legnehezebb kérdés annak eldöntése volt, hogy kik kerülhetnek be az elemzett személyek körébe. A Magyarországon magyar állampolgárként született személyek esetében egyértelmű volt a helyzet, illetve azon esetekben is, ha valaki külföldön született, de mindkét szülője

magyar volt. Van viszont több olyan Nobel-díjas és Nobel-díjra jelölt személy is, akik nem Magyarországon születtek és az egyik szülőjük volt csak magyar, őket magyar származásúnak tekintetem. Ők az elemzett személyek között nem szerepelnek. Ez alapján az elemzett személyek köre az alábbiak szerint alakult: 14 fő Nobel-díjas és 27 fő Nobel-díjra jelölt személy (1. táblázat).

A Nobel-díjjal jutalmazott személyeknél egyértelmű, hogy kik kapták a díjat, a jelöltek kapcsán viszont nagyon sok félreérthető és hibás forrás található. A jelöltek esetében a Nobel-díj Bizottság honlapján elérhető adatbázist használtam (www.nobelprize.org), amely forrás e témában az egyetlen hitelesnek tekinthető.

1. táblázat: A Nobel-díjas és Nobel-díjra jelölt magyar és magyar származású személyek

	Nobel-díjas személyek	Nobel-díjra jelölt személyek
magyarnak tekinthető személyek	Békésy György Gábor Dénes Harsányi János Herskó Ferenc Hevesy György Kertész Imre Lénárd Fülöp Milton Friedman Oláh György Polányi János Szent-Györgyi Albert Wiesel Eliézer Wigner Jenő Zsigmond Richárd Adolf	Apáthy István Apponyi Albert Cseh Andor Eötvös Loránd Fodor József Goldberger József György Pál Herczeg Ferenc Högyes Endre Illyés Gyula Jancsó Miklós Kemény Ferenc Korányi Sándor Lukács György Mansfeld Géza Mécs László Polányi Mihály Reiter Tibor Róna Péter Schulek Vilmos Schwimmer Rózsa Szabó Dezső Szilárd Leó Tormay Cécile Verzár Frigyes Weöres Sándor Szold Henrietta
magyar származásúnak tekinthető személyek	Bárany Róbert George Joseph Stigler Daniel Carleton Gajdusek Louise Glück	Franz Theodor Csokor

Forrás: www.nobelprize.org

A Nobel-díjasoknál módszertani problémaként jelentkezik, hogy rendkívül kis számú a minta, ráadásul nem egy tudományágat képviselnek. Korábbi kutatásaim során azonban megállapítottam (MÁTYÁS, 2021), hogy a legtöbb elemzési szempont esetében nagy a hasonlóság a Nobel-díjas tudósok között (annak ellenére, hogy különböző tudományágakat képviselnek), így lehetőség nyílik arra, hogy egységes csoportként lehessen őket összevetni más csoporttal, jelen esetben a Nobel-díjra jelölt személyek csoportjával, amelyről feltételeztem, hogy hasonló homogenitást mutatnak.

Az 1. számú táblázatban szereplő magyar származású Nobel-díjas és Nobel-díjra jelölt személyek mellett számos olyan szervezetet is jelöltek Nobel-díjra, melynek magyar tagjai voltak. Ezen szervezetek képviselői nem szerepelnek az elemzett személyek között.

3. Eredmények

3.1. Születési hely

Vannak olyan települések, ahol megmagyarázhatatlanul sok tehetséges ember születik. A talentumföldrajzzal foglalkozó kutatók azonban próbálják a „megmagyarázhatatlant” is magyarázni, s megtalálni azokat a tényezőket, amelyek hatására egy adott településen kialakulhatott a tehetségbőség. Többnyire társadalmi tényezők világítják meg azt, hogy egy településen miért átlagon felüli a tehetséges emberek aránya.

A nagyobb méretű településeken nyilvánvalóan egyszerűbb megmagyarázni a kiemelkedő képességű emberek nagy számát, mivel az ott lévő oktatási, tudományos és kulturális intézmények megfelelő háttérrel biztosítanak ahhoz, hogy egy ígéretes gyermek kibontakoztassa a tehetségét, és felnőtt korára talentumként vagy esetleg génuszként éljen egy településen. A nagyobb méretű települések, melyek megfelelő munka és lakhatási körülményeket is biztosítanak, rendszerint képesek a tehetségek megtartására. Sőt, erős szívohatást is kifejtenek a kisebb településekre, vagyis a tehetségvonzó képességük erős, ezáltal pedig a tehetségegyenlegük pozitív.

A kisebb méretű települések esetében viszont nehezebb azt megmagyarázni, hogy milyen tényezők

hatására „születtek oda” a tehetségek. A *genius loci* mögött a legtöbb esetben olyan tanáregyeniségek, mentorok, egyházi személyek, mecénások stb. állnak, akik tehetséggondozásuk, illetve a tehetségek támogatása révén képesek kiemelni a kiváló képességű fiatalokat a kortársaik közül. Egyes gyermekeknél elegendő kezdő „lökés” gyanánt a nagy múltú elődök példát adó munkássága; elődöké, akiknek az életműve olyan ösztönző erőt jelent, mely átlagon felüli tanulásra sarkall. Ezen települések sajnos csekély tehetségmegtartó erővel rendelkeznek, mivel sem jól fizető munkalehetőséget, sem megfelelő életkörülményeket nem tudnak a későbbiekben biztosítani. Az ilyen településeknek a tehetségegyenlegük többnyire negatív, a tehetségmegtartó képességük pedig csekély. Aki már középiskolás korában kedvezőtlen képet alkot egy településről (pl. a kevés munkalehetőség miatt), az felnőttként valószínűleg nem ott képzelel el a jövőjét (KOVÁCS ET AL., 2020).

Számukat tekintve a csekély tehetségmegtartó képességgel rendelkező, tehetségkibocsátó települések vannak túlsúlyban, bár az urbanizáció előrehaladtával a számuk természetesen csökken (GYÖRI, 2011a, 2011b). A tehetségek esetében a mobilitási hajlandóságot jelentősen növeli a magas (a környezeti átlagtól magasabb) iskolai végzettség, mivel ezáltal jobb munkalehetőségek adódnak a nagyobb lélekszámú, tehetségvonzó településeken. Számos kutatás bizonyította már, hogy az iskolai végzettséggel jelentősen növekedik a mobilitási hajlandóság is (RÓBERT, 2006), melynek következtében a kisebb települések tehetségháztartása negatívvá válik, így ezen települések esetében gyakorlatilag nem beszélhetünk tehetségvonzásról.

A magyar és magyar származású Nobel-díjasaink közül tizennégy fő került az elemzett személyek körébe (lásd: 1. táblázat). A születési hely kapcsán esetükben az alábbi megállapítások tehetők. Tizenegy fő (78,6%) látta meg a napvilágot a Kárpát-medence valamely városában, és három fő született külföldön (Zsigmondy Richárd Adolf – Bécs, Milton Friedman – New York, Polányi János – Berlin). Ez százalékosan nézve 21,4%, amely soknak tűnhet, azt azonban érdemes megemlíteni, hogy az alacsony esetszámok miatt már kis változások is jelentős százalékos változást eredményezhetnek. Jelen esetben is ez történt, hiszen a tizennégyből három fő született csak külföldön.

Az elemzett személyek hét településen születtek, melyek Máramarossziget és Karcag kivételével, országos szerepkörrel rendelkező városok voltak (és jelenleg is azok). Egyes települések pedig ezen is túlmutatnak, a területi munkamegosztás alapján országhatáron túlnyúló vonzáskörzettel és funkciókkal rendelkeztek (pl. Bécs, Berlin, New York). Máramarossziget és Karcag esetében a településhierarchiában betöltött szerepükkel kapcsolatban elmondható, hogy mindkét település fontos regionális szerepkört betöltő település volt, alap- és középfokú oktatási intézményekkel is rendelkeztek és rendelkeznek jelenleg is.

A fővárosban született személyek kapcsán több érdekes tény lehet megállapítani, amely számos, releváns talentumföldrajzi megállapítást eredményez. Több mint ötven százalékuk született Budapesten, amely rendkívül jelentős értéknek tekinthető. A fővárosban született Nobel-díjasaink egy körülbelül 4 km sugarú körben láttak napvilágot, amely egyedülálló talentumsűrűséget eredményez. Egy fő kivételével (Békésy György) mindannyian a főváros pesti oldalán születtek, és ott is töltötték a gyermekkorukat. A pesti oldalon is kifejezetten nagy sűrűséget mutatnak a születési helyek, ugyanis mindannyian a jelenlegi V., VI., VIII., XIII. és XIV. kerületekben jöttek világra. Többnyire a belvárosi területek voltak azok, ahol talentumaink születtek és gyermekkorukat töltötték. Erre a hihetetlen talentumsűrűsége valóban nem lehet logikusnak tűnő magyarázatot adni, mivel arra, hogy ilyen rövid idő alatt, ennyi kimagasló képességű ember, néhány négyzetkilométernyi területen szülessen, nem sok példát lehet felhozni az emberiség történetéből.

Kertész Imre születési helyével kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy ő bár a XIII. kerületben született (Szabolcs utca 33–35. szám), a gyermekkorát a VIII. kerületben töltötte (Tömő utca 56. és Baross utca 77. szám). A Szabolcs utcán a Pesti Izraelita Hitközség Szabolcs Utcai Kórháza csak születési helyként szolgált az írónak, a gyermekkorát a VIII. kerületben töltötte (1. ábra).

Karcag és Máramarossziget lélekszámát tekintve kevésbé volt jelentős, mint a többi születési helyként szolgáló település, de lakosságszámukhoz képest átlagon felüli számban szolgáltak születési helyül a kimagasló képességű személyeknek (tudósok,

művészek, sportolók stb.). Pozsony (Lénárd Fülöp születési helye) a kor Magyarországnak egyik legfontosabb kulturális központja volt, ahol ugyancsak magas volt a jelentős eredményeket elért személyek száma.

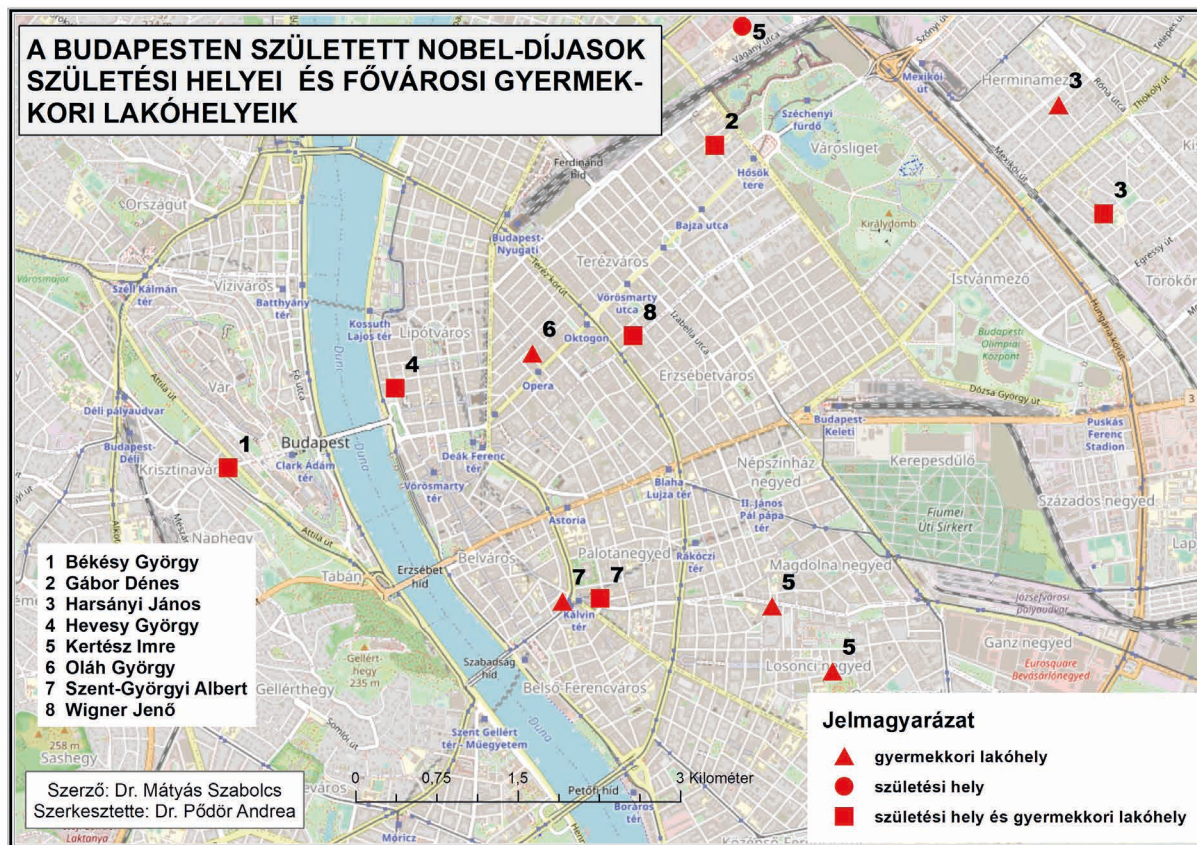
A Nobel-díjra jelölt személyeknél a születési helyek kisebb koncentrációt mutatnak, mint a Nobel-díjat elnyert személyeknél, azonban előljáróban kijelenthetjük, hogy Budapesten születtek a legtöbben (44,4%). Ez az érték semmiképp sem tekinthető meglepőnek, mivel a magyar főváros már másfél száz évvel ezelőtt is az ország kulturális, oktatási és gazdasági központja volt, ahol több felsőoktatási intézmény is működött. Ennek ellenére a közel 50%-os érték mindenképp kiugrónak tekinthető, hisz a vizsgált időintervallumban az ország lakosságának még az 5%-a sem lakott a fővárosban (1910: 4,82%) (2. ábra).

Kolozsvárott két fő született (7,4%) (Jancsó Miklós, Szabó Dezső), amely ugyancsak nem szorul különösebb magyarázatra, hisz a kincses város ebben az időben az ország második legjelentősebb kultu-

rális és oktatási központjának számított, így a korabeli Magyarország számos tehetségét vonzotta a Szamos-parti város. A fővároson és Kolozsváron kívül további tizenkét település volt regisztrálható születési helyként. Ezek közül kettő a Kárpát-medencén kívül található (Bécs: Apponyi Albert, Baltimore: Szold Henrietta), Nagyvárad és Szombathely kivételével pedig kifejezetten kis lélekszámú településeken születtek jeles honfitársaink (Lakócsa, Girált, Hajdúszoboszló, Versec, Felsőrácegrespuszta, Nagybecskerek, Hernádszentiván, Marosludas) (3. ábra).

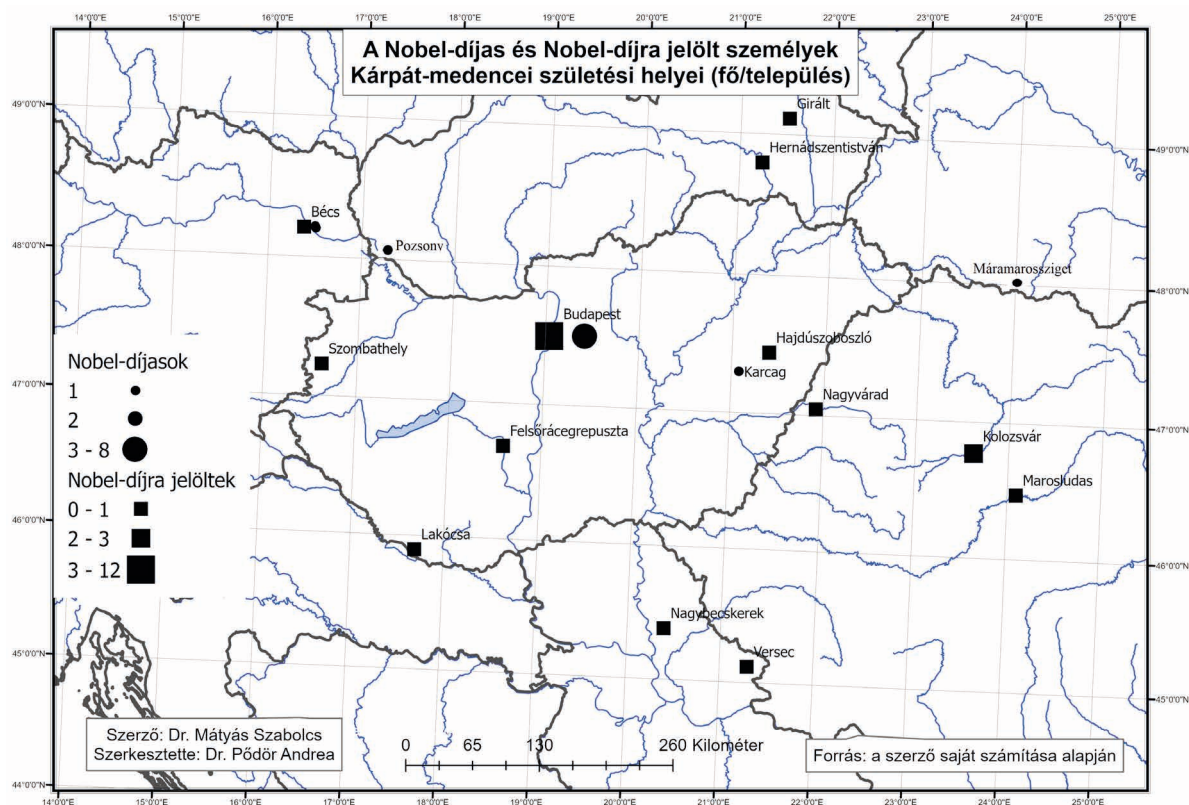
Hiányérzetünk lehet, ha a nagy, sok esetben országos vonzerővel rendelkező regionális központjainkra gondolunk, mivel többnyire nem szerepelnek a születési helyek között, sem a Nobel-díjasok, sem a Nobel-díjra jelölt személyek esetében. Nem szerepel a városok között az „iparkodó Temesvár”, a „Rákócziak Kassája”, Debrecen, Szeged, Győr, Miskolc és Pécs sem, de a „koronázó Pozsony” is mindössze csak egy fővel képviselteti magát.

1. ábra: A Budapesten született Nobel-díjasok születési helyei és fővárosi gyermekkori lakóhelyei.

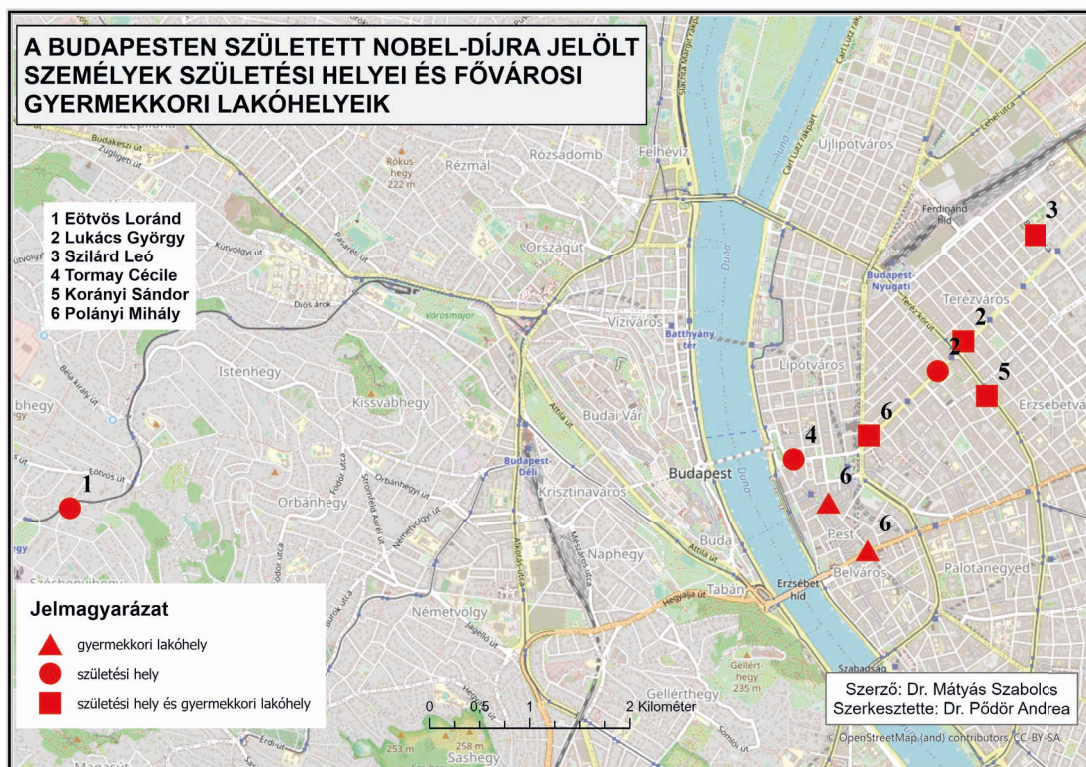
Forrás: a szerző saját szerkesztése

2. ábra: A Nobel-díjas és Nobel-díjra jelölt személyek Kárpát-medencei születési helyei.

Forrás: a szerző saját szerkesztése

3. ábra: A Budapesten született Nobel-díjra jelölt személyek születési helyei és gyermekkori lakóhelyei.

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Összességében megállapíthatjuk a Nobel-díjas és a Nobel-díjra jelölt tudósok és művészek esetében, hogy a főbb jellemzők többnyire megegyeznek, egyes tényezőknél kisebb különbségek azonban megfigyelhetők. Ezek az alábbiak:

- A vizsgált személyek jelentős része a fővárosban született (Nobel-díjas: 57,1%, Nobel-díjra jelölt: 44,4%).
- A Kárpát-medence jelenlegi országait nézve, határon túli területen született a Nobel-díjas személyek 18,2%-a, míg ez az érték a jelöltek esetében 33,3%.
- A külföldön született személyek aránya jelentősebb a Nobel-díjra jelölt személyek esetében (21,4% $\leftrightarrow$ 7,4%).
- A kis települések aránya jóval szignifikánsabb a Nobel-díjra jelöltekénél. Míg a Nobel-díjasok születési helyei között igazán kisméretű település nem volt regisztrálható, addig a jelöltek esetében három olyan település is van, amely a hazai kategorizálás alapján is ötezer fő alatti községnek tekinthető (Lakócsa, Hernádszentistván, Felsőrácegrespuszta).

3.2. Halálozási hely

A halálozási hely ismerete számos, hasznos információval szolgálhat a talentumföldrajz kutatói számára. Evidenciaként jelenthetjük ki, hogy egy vizsgált mintában mindig a születési helyek száma a legmagasabb, s ahogy haladunk az időben előre, úgy csökken a regisztrálható települések száma. A legnagyobb koncentráció a halálozási helyek esetében figyelhető meg. A halálozási hely rendszerint az aktív életpályaszakasz utolsó állomása is, ahol a kutatók életük utolsó éveit töltik (GYÖRI, 2011a). E települések rendszerint nagyobb presztízsű egyetemi városok és kutatóközpontok. A kutatói életformából adódóan azonban a nyugdíjba vonulást követően általában nem a dologtalan nyugdíjas évek következnek, hanem a kutatók továbbra is bejárnak a kutatóintézetbe vagy az egyetemre, ahol kutatnak és oktatnak is még éveken keresztül. Ennek következtében a tudósok rendszerint nem hagyják el az életpályájuk utolsó jelentősebb állomását, hanem vagy azon a településen maradnak vagy a település közelében telepednek le, ahonnan még könnyen meg tudják közelíteni korábbi munkahelyüket. A nyugat-európai országokban és

Észak-Amerikában ezért általában az agglomerációban telepednek le a nyugdíjas kutatók, hazánkban ez viszont – a településfejlődés megkésett szuburbanizációs és dezurbanizációs szakaszainak következtében – csak a nyolcvanas évektől jellemző (szinte kizárólag a főváros esetében), de korántsem olyan mértékben, mint az a fenti országokban látható.

A nyugdíjas kutatók esetében az „aktív nyugdíjas-kort” körülbelül a hetvenedik életévig számíthatjuk, ezt támasztják alá a halálozási adatok. A hetvenéves korukig elhunyt kutatók ugyanis többnyire még az egyetemi városokban laktak. A hetvenévesnél idősebb korokban elhunyt kutatók – ezzel szemben – többnyire már elhagyták a korábbi kutatási- és lakhelyet, és a város környéki agglomerációs övezetben telepedtek le (NAGY, 2017).

A halálozási helyek tehát a legnagyobb földrajzi koncentrációt mutatják a vizsgált települések között, és e települések többnyire a legnagyobb tehetségmegtartó képességgel is rendelkeznek, mivel innen relatíve kismértékű csak az elvándorlás. Kijelenthetjük tehát, hogy a kiemelkedő képességű tudósok halálozási helyeinek tehetségháztartása pozitív, mivel több kiemelkedő képességű embert vonzott, mint amennyi onnan elszármazott.

Említsük meg továbbá, hogy a halálozási helyek koncentrációját növeli az a tény is, hogy már évtizedekkel ezelőtt is az elhunytak döntő többsége kórházban hunyt el (a születési helyek számának koncentrálódása kapcsán ugyancsak hasonló megállapításokat tehetünk). Vagyis, ha valaki egy kis lélekszámú településen is él, ahol nincs kórház, jó eséllyel egy nagyobb méretű, kórházzal rendelkező településen fog elhunyni. Ez elsősorban a nagyvárosok körül lévő agglomerációs gyűrűben élő személyeket érinti.

Nobel-díjasaink közül tizenkét fő hunyt el, Herskó Ferenc és Polányi János vannak még életben. Az USA-ban közel hatvan százalékuk távozott az élők sorából (58,3%) (Szent-Györgyi Albert, Békésy György, Wigner Jenő, Milton Friedman, Wiesel Eliézer, Harsányi János, Oláh György), míg Németországban egynegyedük (Lénárd Fülöp, Zsigmondy Richárd Adolf, Hevesy György). Az Egyesült Királyságban Gábor Dénes, míg Budapesten Kertész Imre halálozott el. A vizsgált Nobel-díjas személyek 91,7%-a külföldön hunyt el, s várhatóan Polányi János és Herskó Ferenc is külföldön fog elhalálozni (Polányi János Kanadában él, Herskó

Ferenc pedig Izraelben), ami még tovább rontja majd az amúgy sem túl hízelgő statisztikát (4. ábra).

Az agyelszívás („brain drain”) folyamata a kiemelkedő képességű, piacképes tudással rendelkező tudósok esetében mutatkozik meg leginkább, a Nobel-díjasok esetében pedig még élesebben jelentkezik e jelenség. A vizsgált személyek több mint kilencven százaléka a Kárpát-medencén kívül hunyt el. Mint arról a korábbi fejezetekben is említést tettem, az egyirányú tehetségáramlás óriási veszteség minden periférián lévő ország számára. Természetesen rendkívül nehéz azt kiszámolni, hogy mekkora kár ér egy országot azaz, ha egy kiművelt emberfő elhagyja az országot, de csak ha a taníttatás költségeit nézzük (általános- és középiskola, felsőfokú képzés), már az is tetemes összeget tesz ki, a későbbi „hozamot” pedig meglehetősen nehéz még megbecsülni is.

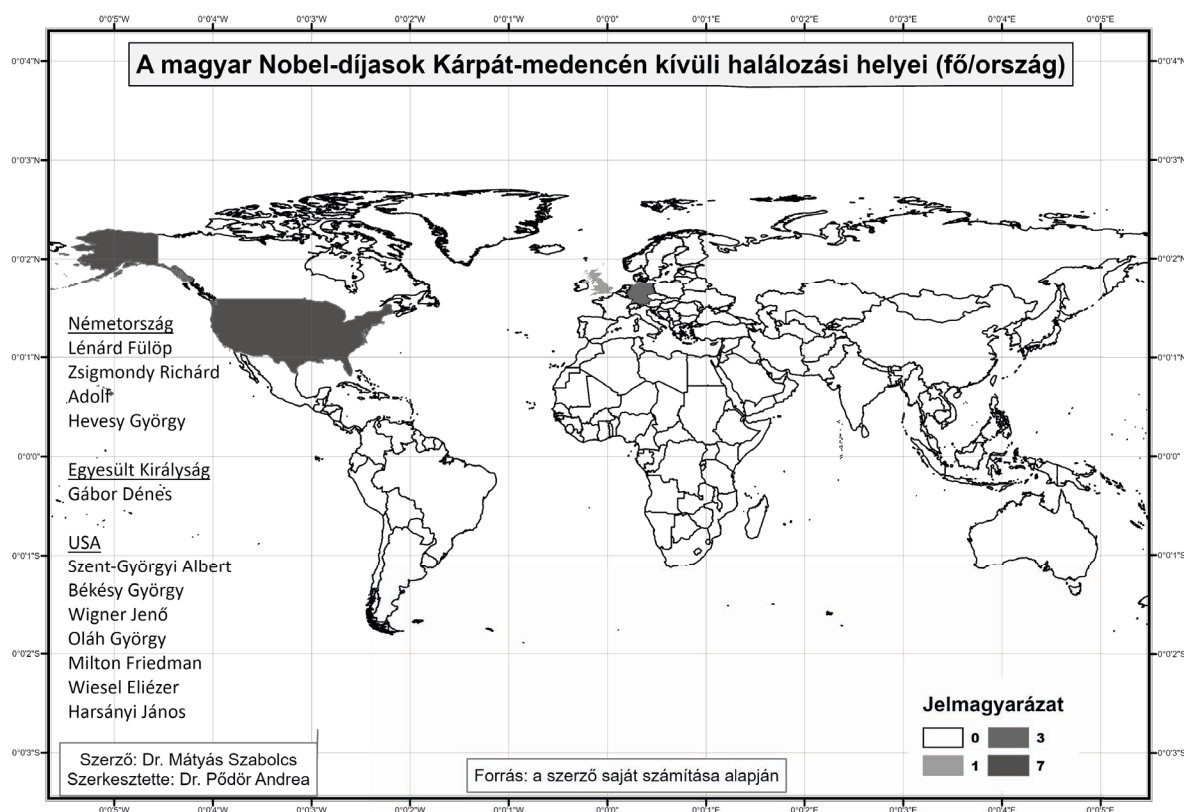
Mindenképp elgondolkodtató az a tény, hogy az elhunyt tizenkét személy közül mindössze csak egy fő halálozott el Magyarországon. A többi tudós élete nagyobb részét külföldön töltötte, és ott is hunyt el. Azt azonban érdemes megemlíteni, hogy többségük

életük végéig magyarnak tartotta magát, amire büszkék is voltak. Anyanyelvükre vigyáztak és végső kívánságuk is az volt, hogy magyar földben nyugodhassanak. A fővárosi Fiumei úti Nemzeti Sírkertben található Kertész Imre, Oláh György és Hevesy György sírja.

A Nobel-díjra jelöltek mindegyike elhalálozott, így huszonhét személy adatainak elemzésére került sor. Két személy esetében nem volt pontosan megállapítható az elhalálozás helye. Reiter Tibornak rendkívül hiányosak az életrajzi adatai, amelyből nem derül ki a halálozási hely, Róna Péternél pedig a források bizonytalanok. Egyes feltételezések szerint a feleségével együtt Auschwitzba deportálták őket, s ott lelték halálukat, más feltételezések szerint pedig Budapesten hunytak el. Arról a fentiekben is említést tettem, hogy a jelöltekre kisebb mobilitás volt jellemző, mint a Nobel-díjas tudósokra, amely természetesen megmutatkozik a halálozási helyek kapcsán is.

A Nobel-díjra jelölt személyek több mint fele Magyarországon hunyt el (55,6%) (15 fő), amely jelentős növekedés a Nobel-díjas személyeknél regisztrált értékhez képest (55,6% < 8,3%). A legfőbb tehetségbefogadó

4. ábra: A magyar Nobel-díjasok Kárpát-medencén kívüli halálozási helyei (fő/ország)

Forrás: a szerző saját szerkesztése

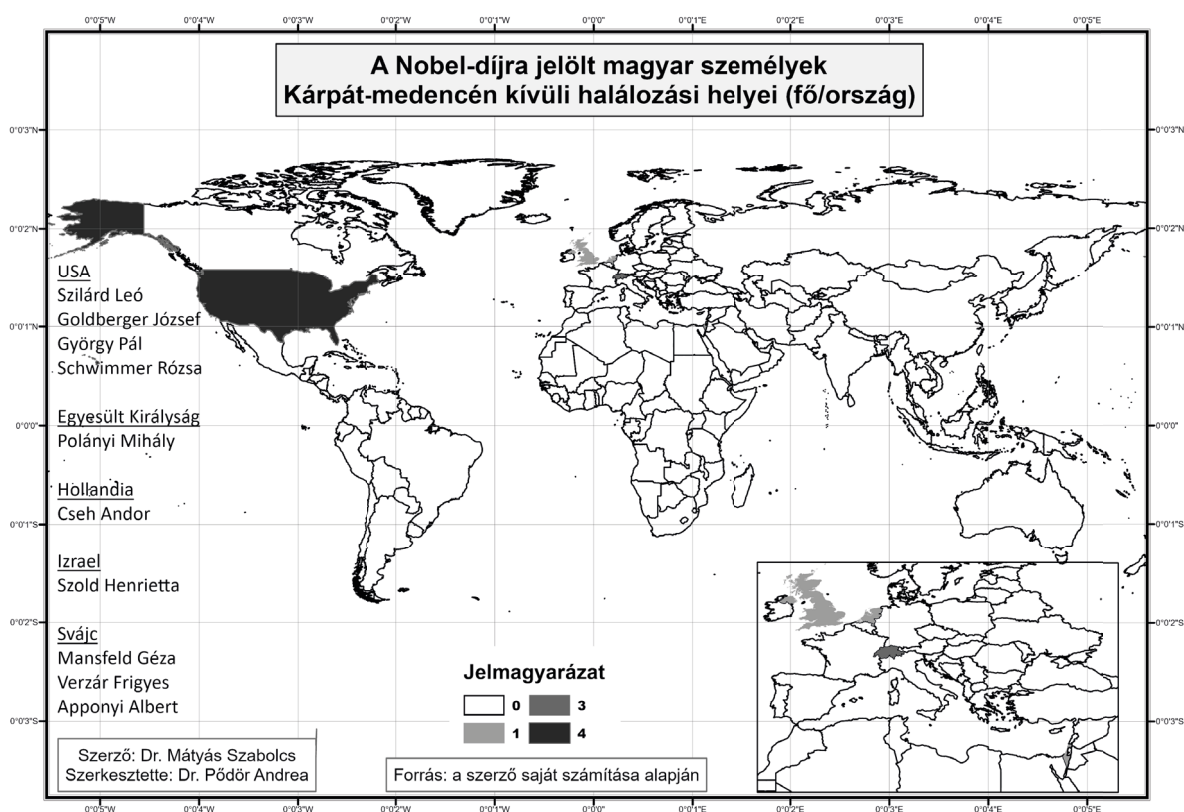
település a főváros, ahol az elhunytak 40,7%-a halálozott el. A tehetségbefogadás mellett azonban jelentős a „megtartottak” aránya is, akik a fővárosban születtek és ott végezték a tanulmányaikat, s ezt követően nem költöztek másik városba (4 fő), illetve azok száma is jelentős, akik nem a fővárosban születtek, de a fővárosban telepedtek le, s ott is hunytak el (7 fő). A fentiekből egyértelműen látszik, hogy a legnagyobb sűrűséget mutató Kárpát-medencei tehetségter – a Nobel-díjra jelöltek esetében is – Budapesten alakult ki. Ketten Szegeden (Apáthy István, Jancsó Miklós), egy-egy fő pedig Pannonhalmán (Mécs László) és Mátraházán (Tormay Cécile) hunyt el.

A halálozási helyeket vizsgálva érdekes megállapítást tehetünk a tekintetben, hogy a hazánkban elhunytak kizárólag a jelenlegi Magyarország területén hunytak el, a halálozási helyek között nem található határon túli település, holott az életpályaszakaszok vizsgálata során számos elcsatolt település is megjelent. Ennek magyarázata elsősorban abban keresendő, hogy a magyar értelmiség a trianoni diktátumot követően nagy számban menekült el az idegen impérium alá

került területekről. A vizsgált személyek között nagy számban van jelen ez a korosztály, amely a sikeres határon túli életpályaszakasszal a háta mögött a békeparancsot követően még új életet kívánt kezdeni a megcsonkított országban.

Az elemzett személyek 14,8%-a az Egyesült Államokban (Szilárd Leó, Goldberger József, György Pál, Schwimmer Rózsa), 11,1%-uk pedig Svájcban hunyt el (Apponyi Albert, Mansfeld Géza, Verzár Frigyes). Apponyi Albert a Népszövetségbe delegált magyar politikus volt, aki halálakor hivatalos küldetést teljesített Svájcban, így ő normális körülmények között itthon hunyt volna el, vagyis még nagyobb lenne az itthon elhalálozott személyek aránya. Egy-egy fő hunyt el az Egyesült Királyságban (Polányi Mihály), Izraelben (Szold Henrietta) és Hollandiában (Cseh Andor). Meglepő, de Németországban nem hunyt el Nobel-díjra jelölt magyar személy. A két, hiányos életrajzú tudósról viszont feltételezhető, hogy Németországban fejezték be életüket (Róna Péter, Reiter Tibor), különösen Reiter esetében nagy a valószínűsége annak, hogy ott halt meg (5. ábra).

5. ábra: A Nobel-díjra jelölt magyar személyek Kárpát-medencén kívüli halálozási helyei (fő/ország).

Forrás: a szerző saját szerkesztése

4. Összegzés

Jelen tanulmány a Nobel-díjas és Nobel-díjra jelölt magyar személyek születési és halálozási helyét vizsgálta. A születési helyek esetében az alábbiakat állapította meg. Mindkét kategóriába tartozó személyek esetében jelentős a fővárosi születési helyek aránya, bár a jelöltek esetében a határon túli települések aránya több mint egyharmad. A Nobel-díjat elnyert személyeknél nem találkozunk kisméretű településekkel a születési helyek között, a jelölteknel viszont három kisméretű település is regisztrálható volt.

A halálozási helyek esetében nagyobb eltérések figyelhetők meg. A díjazottak egyike sem hunyt el Magyarországon (vagy a Kárpát-medencében), míg a jelöltek több mint fele Magyarországon hunyt el (határon túli területen senki sem). A főváros mellett Szeged, Pannonthalma és Mátraháza jelentkezik még halálozási helyként.

Irodalom

Fodor Szilvia és Kovács Kristóf (2022). A kognitív képességek és a tehetség természete és meghatározói. In Pléh Csaba (szerk.), *Pszichológia Kézikönyv* (pp. 965–998). Budapest: Akadémiai Kiadó.

Győri Ferenc (2005). A régióközpontok szerepe a tehetségeloszlásban Magyarországon. In Csapó Tamás, Kocsis Zolt és Lenner Tibor (szerk.), *A településföldrajz helyzete és főbb kutatási irányai az ezredforduló után* (pp. 182–193). Szombathely: Berzsényi Dániel Főiskola, Társadalomföldrajz Tanszék.

Győri Ferenc (2006). A tehetség földrajzának elméleti megközelítése. *Földrajzi Közlemények*, 130 (54) (1–2), pp. 15–27.

Győri Ferenc (2011a). *Tehetségföldrajz: Magyarországi*

vizsgálatok. Közép-Európai Monográfiák, 3. Szeged–Pécs: Egyesület Közép-Európa Kutatására. DOI: 10.32725/det.2015.037

Győri Ferenc (2011b). A tehetségtérképektől a tehetségföldrajzig. *Tér és Társadalom*, 25 (4), pp. 38–59. DOI: 10.17649/TET.25.4.1874

Kovács László, Keller Krisztina, Tóth-Kaszás Nikolett és Knausz Livia (2020). Nagykanizsa mint márka: Középiskolások körében végzett városmárka-asszociációs vizsgálatok eredményei. *Vezetéstudomány/ Budapest Management Review*, 51 (3), pp. 17–29. DOI: 10.14267/veztud.2020.03.02

Mátyás Szabolcs (2021). *A Kárpát-medence talentumföldrajza*. Debrecen.

Mátyás Szabolcs (2022). *Magyar talentumok a Nobel-díj közelében*. Debrecen.

Nagy Péter Tibor (2017). *A születési és a halálozási hely statisztikája – társadalom és humántudományi elit a 19–21. században*. MTT Tudománytörténeti Kötetek, II., pp. 7–22. http://real-eod.mtak.hu/7547/1/Statisztika%20_%202017%20nov%20anket%20k%C3%B6tet%20007_022%20Nagy%20P%20T.pdf Letöltés: 2020. április 11.

Róbert Péter (2006). *Társadalmi mobilitás*. Budapest: Tárki. <https://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a949.pdf> Letöltés: 2021. 08. 28.

Tóth József (2004). A tehetségföldrajz körvonalai. In Hanusz Árpád (szerk.), *Földrajzi Környezet-Történeti folyamatok* (pp. 43–50). Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola.

Tóth József és Győri Ferenc (2011). Tehetségföldrajz. In Kocsis Károly és Schweitzer Ferenc (szerk.), *Magyarország térképekben* (pp. 117–120). Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet.

Forrás

The Nobel Prize. <https://www.nobelprize.org> Letöltés: 2021. 10. 09

CSATA ZSOMBOR – SÁNDOR ZSOLT

A nyelvtudás, jövedelem és nyelvhasználat a kisebbségi magyarok körében – egy szociológiai felmérés eredményei

Bevezető, előzmények

Az elmúlt száz évben a Kárpát-medence kisebbségi magyarok által lakott területein a nyelvek státusa jelentősen megváltozott. Az első és második világháború között, valamint az államszocializmus idején hozott jogi korlátozások miatt a magyar nyelv használata a különböző etnikumok közötti kommunikációban fokozatosan visszaszorult. A többségi nyelvi hegemonia megteremtése a nyilvános szférában szimbolikus eszközzé vált a hatalom gyakorlásában, ami hátrányos helyzetbe hozta a kisebbségi nyelveket beszélőket.

A kommunista rezsimek összeomlását követően több olyan jogszabály is született ezekben az országokban, ami a kisebbségi nyelvek védelmét szolgálja, és bár a gyakorlatba ültetésük hiányos, számos konkrét eredmény is megvalósult, különösen az oktatásban és az adminisztráció többnyelvűsítésében.¹ Ebben a tekintetben nagyok a különbségek az egyes

országok között – a 2019-es ukrain nyelvtörvények kisebbségi nézőpontból például visszalépést jelentenek a korábbi állapotokhoz képest (CSERNICKÓ ÉS KONTRA, 2022). A változatosság ellenére ezekben a nyelvi rezsimekben² közös az, hogy a kisebbségi magyarokkal szemben a többségi nyelv ismerete és használata továbbra is kizárólagos elvárás, a magyaroknak tanulni kell a többség nyelvét, a többségieknek viszont nem. Ennek egyik következménye, hogy az etnikailag heterogén területeken a nyilvános hétköznapi interakciókban a többségi nyelv használata a természetes, az alapértelmezett, a „legitim” (GOGOLIN, 2006, 195. o.), a „jelöletlen” (BRUBAKER ET AL., 2011, 224–225), a magyaré pedig a „jelölt”, kivételes.

Az aszimmetrikus nyelvi rezsim veszélyeire számos tudományterületen felhívták a figyelmet. A nyelvészek a „felcserélő kétnyelvűség”, végső soron pedig a nyelvcseré, a nyelvi asszimiláció valós fenyegetettségét látják benne (PÉNTEK ÉS BENŐ, 2020, 80. o.). A morálfilozófiai alapon nyugvó politikatudományi elemzések a méltányossági vonatkozásokat emelik ki: a többségi-kisebbségi interakciókban ugyanis

¹ Romániában például ezek közé tartozik a 215/2001. törvény a helyi közigazgatásról, ami lehetővé teszi a kisebbségi nyelvek hivatalos használatát azokban az adminisztratív egységekben, ahol a kisebbségi népesség aránya meghaladja a 20 százalékot. A törvény gyakorlatba ültetésének a hiányosságairól lásd Horváth és Toró (2018) tanulmányát. A magyar nyelv státusának, jogszabályi környezetének, használatának a nagyívű történeti áttekintéséhez lásd a „Magyar nyelv...” sorozat egyes régiókra vonatkozó kiadványait: Péntek és Benő, 2020; Lanstyák, 2000; Göncz, 1999; Csernicskó, 1998.

² Ebben a tanulmányban „nyelvi rezsim” kifejezés alatt a különböző nyelvpolitikákat és az ezek mentén kialakult nyelvi gyakorlatokat értjük. Ez magában foglalja a hivatalos és nem hivatalos szabályokat és normákat, amelyek meghatározzák, hogy mely nyelveket használják és hogyan használják őket a különböző kontextusokban, például az oktatásban, a kormányzatban, a médiában, a munkahelyeken stb.

sérül a „megbecsülés paritása”, a kisebbségiek „nyelvi főhajtásként” élhetik meg azt, hogy mindig nekik kell a többség nyelvére váltani ahhoz, hogy megértessék magukat (VAN PARIJS, 2011, 139–142. o.) – ez pedig nem tesz jót az organikus polgári integrációnak, befele fordulást, szegregációt okozhat, végső soron a demokratizációt is veszélyeztetheti. A nyelv gazdaságtan pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy az aszimmetrikus kétnyelvűségnek ez az állapota jóléti hátrányokat okoz a kisebbségi anyanyelvűek számára. Ezek a hátrányok abból fakadnak, hogy a többségi nyelv megtanulásának jelentős költségei és alternatív költségei vannak, a formális kommunikáció egy második nyelven többletkiadásokkal jár (pl. fordítási költségek), a többségi nyelvű társalgásban pedig legitimációs és retorikai hátrányba kerülhetnek. (GRIN, 2019, 20–21. o.; CSATA, 2016a, 87–88. o.). Ez a veszély annál nagyobb, minél alacsonyabb a kisebbségi nyelv gazdasági értéke az adott térségben, annak ismerete tehát – a hátrányokat ellensúlyozandó – kisebb „additív” gazdasági-jóléti előnyökkel jár.³ (SORBÁN, 2014)

Elemzésünk – és a mögötte levő szociológiai vizsgálat – főként ezt a nyelv gazdaságtani keretezést használja annak a vizsgálatában, hogy okoz-e jövedelmi – és végső soron jóléti – hátrányt a kisebbségi magyarok számára, ha a többségi nyelvet nem sikerül a megfelelő mértékben elsajátítani. Korábbi vizsgálatok szerint ez a veszély egyre inkább fennáll, különösen a fiataloknál jelent növekvő problémát (CSATA, 2018, 352–355. o.).

A kutatásban a többségi nyelv mellett rákérdezzünk az angol nyelvismeretre is. Az angol nyelvtudás alaposabb vizsgálata több okból is fontos. Először is egyre gyakoribb követelmény a munkavállalásban – akik jól tudnak angolul, azok általában jobban keresnek, az angol nyelvtudás a globalizálódó munkaerőpiacon versenyelőnyt jelenthet. Kisebbségi magyar kontextusban emellett azért is fontos az angol nyelvismeret feltérképezése, mert a nyelvi kormányzással kapcsolatos szakirodalom az angolra, mint harmadik nyelvre úgy tekint, mint aminek a hivatalossá tétele

segíthet a multietnikus társadalmakra jellemző nyelvi aszimmetriák megszüntetésében (LIU, 2015). Erre ugyan egyelőre nincs valós esély egyik külhoni magyarok által lakott régióban sem⁴ (sokan egyébként is egy másfajta, globális nyelvi hegemonia veszélyét látják benne), ettől függetlenül az angol nyelvhasználat egy terjedő gyakorlat a többségi–magyar kommunikációban, különösen multinacionális cégeknél és azokban az értelmiségi szakmákban, amelyek a nemzetközi piacokra termelnek. Korábbi kutatásokból tudjuk, hogy mindegyik régióban növekedett az angolul jól tudók aránya és a használhatósággal kapcsolatban is növekednek a várakozások. Egy 2015-ben végzett vizsgálat szerint például az erdélyi magyar középiskolások 31,5 százaléka értett egyet azzal a kijelentéssel, hogy „úgy is elboldogulok, hogy az anyanyelvemen kívül csak az angolt ismerem”. A határon túli magyar fiatalok körében végzett további vizsgálatok adataiból viszont az látszik (GENESYS, 2015, MAGYAR FIATALOK, 2016), hogy az angol és a többségi nyelvtudás között erős a kapcsolat, és nehéz pontosan meghatározni, hogy melyik befolyásolja (inkább) az otthon élő fiatalok boldogulását.

Tanulmányunk az alábbi szerkezetet követi. Először megvizsgáljuk, hogy önbevallás szerint milyen a határon túli magyarok többségi (román/szlovák/szerb/ukrán), valamint angol nyelvtudása, különbözik-e az egyes szocio-demográfiai csoportok szerint, és hogy mutat-e összefüggést a jövedelmekkel. Az elemzés második részében a hétköznapi nyelvhasználat néhány olyan vonatkozását vizsgáljuk meg, amelyek a nyelvek relatív státusáról, pozíciójáról is árulkodnak: milyen nyelvet használnak a hétköznapi kommunikáció különböző szinterein, illetve, hogy mi az alapértelmezett nyelv egy idegennel való kapcsolatfelvételnél. Az elemzésben a Nemzetstratégiai Kutatóintézet által 2018–2019-ben lebonyolított „Életminőség és jólét” c. nagymintás kérdőíves vizsgálat adatait használjuk fel.⁵

⁴ Az angol nyelv, mint lingua franca romániai alkalmazhatóságával kapcsolatban lásd: Csata 2016b.

⁵ Az „Életminőség és jólét” címet viselő kérdőíves adatfelvétel az EFOP-1.12.1-17-2017-00003 számú, „Makroregionális kutatások a Kárpát-medencében a közösségfejlesztés és társadalmi felelősségvállalás meg erősítése érdekében” című projekt keretében történt. A vizsgálat során összesen 1100 erdélyi, 800 felvidéki, 800 vajdasági és 600 kárpátaljai, magát magyarnak valló személy válaszolt a kérdésekre (a mérési hiba 3,1%, 3,5% ill. 4%). A minták nemek, korcsoportok, iskolai végzettség és belső régiók szerint az egyénekre (és nem a háztartásokra) reprezentatívak. A továbbiakban a kutatásra az „NSKI 2019” rövidítéssel utalunk.

³ Az „additív”, más szóval a hozzáadó kétnyelvűség – a felcserélővel szemben – azt jelenti, hogy „az egyén úgy tanulja meg a második nyelvet, hogy az nem válik az első nyelvi kompetenciájának a kárára, bővül a nyelvi repertoárja, de közben az első nyelvi kommunikációs készségei is fejlődnek, és továbbra is pozitívan viszonyul a korábban elsajátított nyelvhez.” Péntek–Benő, 2020, 261. o.

A többségi nyelvek és az angol nyelv ismerete

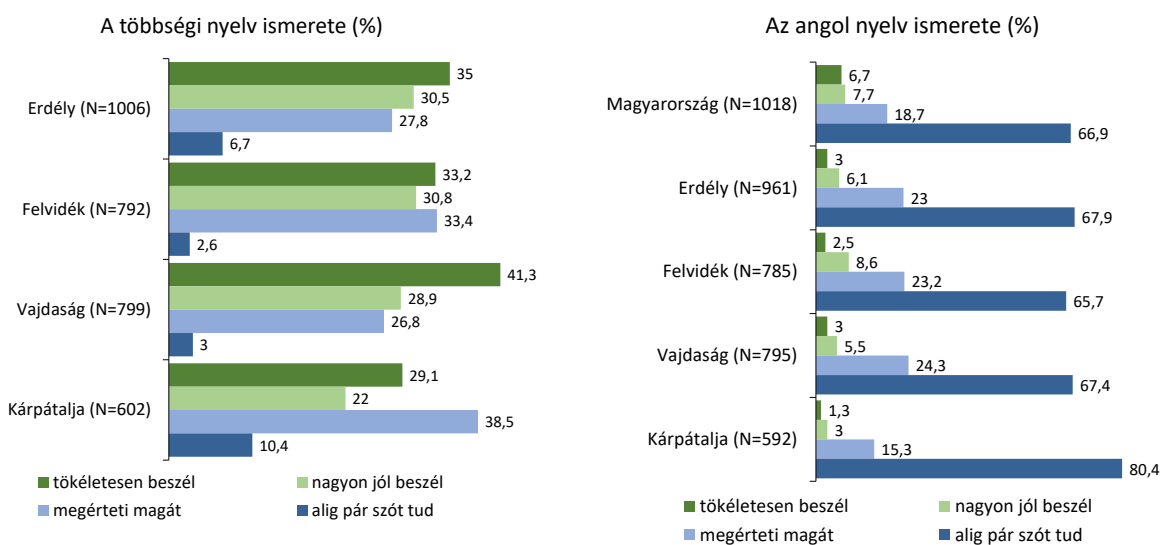
A felmérés keretében azt kérdezték meg az erdélyi, felvidéki, vajdasági és kárpátaljai magyaroktól, hogy mennyire ismerik a többségi (román/szlovák/szerb/ukrán), valamint az angol nyelvet. A kérdőívben szereplő kérdések tehát a nyelvtudás szubjektív megítéléséről szólnak, tényleges nyelvismeretre vonatkozóan nem nyújtanak információkat. Az eredményekből egyértelműen kiderül, hogy a kisebbségi magyarok közül a kárpátaljai magyarok ismerik a legkevésbé a többség nyelvét,⁶ a válaszadók közel fele számolt be arról, hogy nem beszéli nagyon jól az ukrán nyelvet. Erdélyben, a Felvidéken és a Vajdaságban az eltérő nyelvi rezsimek, nyelvhasználati mintázatok

⁶ A tanulmányban a többségi nyelv, az államnyelv és a tituláris nyelv fogalmait egyaránt használjuk, akárcsak a kisebbségi, határon túl és külföldi magyarok kategóriákat is – a szemantikai különbségeket az adott szövegkörnyezet többnyire jelzi.

és a többségi nyelvoktatás módszertanának különbségei ellenére az eredmények meglepően hasonlóak: önbevallás szerint a magyarok 10–15%-a anyanyelvi szinten, 23–26%-a tökéletesen és 29–31%-a nagyon jól beszéli a tituláris nyelvet (1. ábra).

Abban is hasonlítanak ezek a régiók, hogy korcsoportok szerint a tituláris nyelvek ismerete hasonló eloszlást, egy fordított U alakú görbét követ: a középkorúak (40–59 év között) nyelvtudása a legjobb, az ennél fiatalabbak, de különösen a 70 év felettiek nyelvismerete pedig jelentősen elmarad az átlagtól (1. táblázat). A felmérésünk ráerősít azokra a korábbi megfigyelésekre (Csata, 2018, 352. o.), melyek szerint a fiatalok többségi nyelvtudása romlott az elmúlt 20 évben (2. táblázat). Jelenleg Erdélyben a 18–29 évesek csupán kétharmada, a felvidékiek és vajdaságiak 60 százaléka, a kárpátaljaiaknak pedig kevesebb, mint fele ítélte meg úgy, hogy jól beszéli a román/szlovák/szerb/ukrán nyelvet.

1. ábra: A többségi és angol nyelv ismeret

Forrás: a szerző saját szerkesztése

1. táblázat: A többségi és az angol nyelvet jól beszélők aránya, korcsoportok szerint (önbevallás szerint, %)

nagyon jól beszéli/kor	TITULÁRIS NYELV				ANGOL			
	18–34	35–54	55+	összesen	18–34	35–54	55+	összesen
Erdély (N=1007)	68,3	72,6	58,2	65,4	26,5	8,5	0,2	9
Felvidék (N=792)	60,5	77,7	53,4	64	25,3	9,3	2,2	11,2
Vajdaság (N=800)	62,6	82,1	65,2	70,1	20,9	10,7	0,3	8,5
Kárpátalja (N=603)	43,3	60	47,5	51,1	9,7	3,5	0	4,1

Forrás: a szerző saját szerkesztése

2. táblázat: A többségi és az angol nyelvet jól beszélők arányának változása 2001–2019 (önbevallás szerint, 18–29 évesek, %)

	TITULÁRIS NYELV			ANGOL		
	Mozaik 2001[1]	Genesys 2015[2]	NSKI 2019	Mozaik 2001	Genesys 2015	NSKI 2019
Erdély	78,9	66,1	67,3	22	35,7	33,2
Felvidék	81,9	74,3	60,5	13,9	37,4	24,8
Vajdaság	81,2	62,6	60,9	22,3	35,8	23,8
Kárpátalja	49,6	44	43,8	5,4	12,1	11

Forrás: a szerző saját szerkesztése

3. táblázat: A többségi és az angol nyelvet jól beszélők aránya, régióként (önbevallás szerint, %)

	Erdély	Felvidék	Vajdaság	Kárpátalja
Jól beszél a többségi nyelvet	65,4	64	70,1	51,1
Jól beszél az angolt	9	11,2	8,5	4,1
A többségi nyelvet jól beszél, az angolt nem	57,5	54,7	63,1	48,6
Az angolt jól beszél, a többségi nyelvet nem	0,8	2,1	1	1,5
Mindkét nyelvet jól beszél	7,8	8,9	7,3	2,8

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A többségi nyelvek ismeretével szemben az angol nyelvtudás viszont jelentősen javult az elmúlt évtizedekben. Jelenleg Kárpátalján 4 százalékot, Erdélyben és Vajdaságban 9–9 százalékot, a Felvidéken pedig 11 százalékot tesz ki azoknak az aránya, akik – önbevallás alapján – jól beszélnek az angolt. A korcsoportok között óriásiak a különbségek: az idősebbeknél nagyon ritka a jó angol nyelvtudás, ezerből csupán alig néhány emberre jellemző, a fiataloknál viszont akár minden negyedike (Felvidék és Erdély), ötödike (Vajdaság). Látványos, ahogyan évről évre, az egyik korosztálytól a másikig, a fiatalok nagyobb és nagyobb hányada tanul meg angolul. Ez különösen igaz az erdélyiekre és a szlovákiakra, amit legalább részben magyarázhat az, hogy az EU-ban az angol a legfontosabb közvetítő nyelv. Viszont az a hipotézis, hogy az angol lingua franca-ként működhet a többségi és a kisebbségi nyelvek között – feloldva ezzel a magyar és a tituláris nyelvek egészségtelen aszimmetriáját – egyelőre nem tűnik valószínűnek. A többségi és az angol nyelvtudás ugyanis – összhangban a Mozaik 2001⁷ és a Genesys 2015⁸ eredményeivel – itt is erősen

összefügg: azoknak, akik jól beszélnek az angolt, 80–90 százaléka a többségi nyelvet is jól beszéli. Az át-fedés Kárpátalján a legkisebb (65 százalék), ebben a régióban viszont az orosz nyelvtudással is összefüggést mutathat, amire ebben a kutatásban nem kérdeztünk rá.

Egy következő lépésben azt vizsgáljuk meg, hogy melyek a román/szlovák/szerb/ukrán nyelvtudás fontosabb társadalmi meghatározói (4. táblázat).⁹ Amint az várható volt, az egyéni jellemzők közül a többségi nyelvismeret elsősorban a végzettséggel mutat összefüggést. Erdélyben például egy felsőfokú végzettségűnek egy általános iskolai végzettségűvel szemben tízszeres, a Felvidéken pedig ötszörös az esélye arra, hogy jól beszélje a többségi etnikum nyelvét. A kor hatása is mindenütt szignifikáns: a fiatalabbak nyelvtudása rosszabb az átlagnál. Számít a nemi hovatartozás és a családi állapot is: a férfiak és a tartós kapcsolatban élők (házasok és élet-társal élők) nyelvtudása jobb a nőkkel és az egyedülállókkal szemben – akkor is, ha a többi, a modell-be bevont tényező hatását kiszűrjük. A nyelvtudás mindenütt szoros kapcsolatban van azzal is, hogy az alanyoknak van-e kapcsolatuk többségiekkel, a Felvidéken és Vajdaságban pedig számít az is, hogy mennyire erős a bizalom velük szemben. Gazdasági

⁷ A Mozaik 2001 kutatás a Nemzeti Ifjúságkutató Intézet szervezésében zajlott öt határon túli régióban: Felvidéken 1000, Kárpátalján 500, Bel-ső-Erdélyben 1200, Székelyföldön 750, Vajdaságban pedig 1000 magyar 15–29 év közötti fiatalot kérdeztek meg. A minta összeállításánál területi-leg rétegzett, korra, nemre és településtípusra reprezentatív mintavételi eljárást alkalmaztak.

⁸ A Genesys 2015 kutatás a 2015 végén zajlott hasonló célcsoporttal és módszertannal a Mathias Corvinus Collegium és az MTA TK Kisebbség-

kutató Intézete közös szervezésében.

⁹ Az alacsony esetszámok miatt az angol nyelvismeretre vonatkozóan sajnos nem tudunk hasonló modelleket építeni.

aktivitás szerint a nyugdíjasok (Erdély és Vajdaság), valamint a munkanélküliek (Felvidék) nyelvtudása kimutathatóan rosszabb az átlagnál. A makroszintű etnodemográfiai tényezők közül a végzettséghez mérhető erős hatása van a nyelvtudásra annak, hogy mekkora a magyarok aránya és száma a településen és/vagy a szűkebb régióban.

Bár ebben a modellben több esetben is felmerül a fordított kauzalitás lehetősége, összességében kijelenthető, hogy a tituláris nyelvismeret javításában az oktatásnak és a kitettségnek egyaránt fontos szerepe van: az tudja jobban a többség nyelvét, aki hosszabb ideig tanulja, illetve használja/ kénytelen használni a különféle személyes kommunikációs helyzetekben.

Nyelvtudás és jövedelem

A kutatásban fontosnak tartottuk megvizsgálni, hogy 1. van-e különbség a többségi, illetve az angol nyelvet eltérően ismerők jövedelme között, és amennyiben van, 2. ez a bérkülönbség mennyiben írható magának a nyelvtudásnak a számlájára.

Akárcsak a nyelvtudást, a jövedelmet is önbevallás alapján mértük, az elemzéshez pedig a főállásból és a mellékállásból származó jövedelem kumulált összegét használtuk fel. Kárpátalján a béradatokban nagy mértékű inkonzisztenciát találtunk, ezért a vizsgálatnak ebből a részéből kihagytuk a kárpátaljaiakat. Az egyszerű kétváltozós elemzés alapján a többi régióban mindenütt azt találtuk, hogy akik jobban

4. táblázat: A többségi – román, szlovák, szerb ill. ukrán – nyelv ismeret meghatározói (logisztikus regressziós modellek – esélyhányadosok)

Változók	Erdély	Felvidék	Vajdaság	Kárpátalja
Egyéni jellemzők és erőforrások				
Férfi	1,598†	2,012‡	2,549‡	1,565*
Fiatal	1,482	3,145‡	3,195‡	2,250†
Idős	2,579*	1,58	2,794†	1,429
Középiskolai végzettségű	5,243‡	2,943‡	5,146‡	3,055‡
Felsőfokú végzettségű	10,079‡	5,255‡	4,810‡	2,464*
Családos vagy élettárral él	1,722*	1,813†	1,794*	1,241
Egyedül él (özvegy, elvált, külön él)	1,316	1,377	1,577	1,279
Van-e kapcsolata többségekkel	2,707†	2,519‡	2,107†	2,210†
Bizalom a többségekben	1,197	2,095‡	1,444*	1,455
Aktivitás				
Aktivitás: nyugdíjas	0,446†	0,674	0,436†	0,965
Aktivitás: munkanélküli	0,686	0,142‡	0,543	2,754
Aktivitás: egyéb inaktív (GYES, tanuló, stb.)	1,006	1,208	0,901	1,187
Etnikai demográfia				
Magyarok aránya a településen	0,968‡	1,005	0,969‡	0,954‡
Magyarok aránya a megyében	0,999	0,992	0,987‡	0,982‡
Magyarok száma a településen	1*	1	1†	1‡
Városban lakik	0,473†	2,463†	1,167	0,708
N	730	633	642	476
Nagelkerke R²	0,404	0,323	0,382	0,472

Megjegyzések: szürkével jelzett cellák: szignifikáns kapcsolat, * $p \leq 0.05$; † $p \leq 0.01$; ‡ $p \leq 0.001$. Referencia-kategóriák: nő, középkorú (35–54 év közötti), alacsony végzettségű, nőtlen/hajadon (egyenül él), kapcsolatai között nincs többségi etnikumhoz tartozó személy, nem bízik a többségekben, gazdaságilag aktív, falun lakik.

Forrás: a szerző saját szerkesztése

5. táblázat: Átlagjövedelem (EUR) a többségi nyelvtudás függvényében

	Erdély (N=435)	Felvidék (N=410)	Vajdaság (N=337)
Anyanyelvi szinten vagy tökéletesen beszéli a többségi nyelvet	429	827	325
Nagyon jól beszél, de érezhető akcentussal	397	717	352
Nem beszél nagyon jól, de az esetek többségében	389	638	298
Nehézségei vannak abban, hogy megértesse magát, vagy egyáltalán nem tudja megértetni magát	316	483	277
Teljes minta	402	731	328
F-érték (ANOVA)	4,453	7,599	2,604
Szign.	0,004	0	0,052
Bérkülönbség (nagyon jól beszéli vs. nehezen érteti meg)	32%	61%	21%

Forrás: a szerző saját szerkesztése

6. táblázat: Átlagjövedelem (EUR) az angol nyelvtudás függvényében

	Erdély (N=414)	Felvidék (N=403)	Vajdaság (N=335)
Nagyon jól beszél	556	958	378
Nem beszél nagyon jól, de az esetek többségében megérteti magát	446	803	382
Nehézségei vannak abban, hogy megértesse magát, vagy egyáltalán nem tudja megértetni magát	374	684	311
Teljes minta	405	733	328
F-érték (ANOVA)	20,712	10,746	7,866
Szign.	0	0	0
Bérkülönbség (nagyon jól beszéli vs. nehezen érteti meg magát)	48%	40%	21%

Forrás: a szerző saját szerkesztése

beszélnek az állam hivatalos nyelvét, azok szignifikánsan jobban is keresnek (5. táblázat). A bérkülönbség – azok között, akik nagyon jól beszélnek a tituláris nyelvet, és azok között, akiknek nehézségeket okoz megértetni magukat – Erdélyben 32, a Felvidéken 61, Vajdaságban pedig 21 százalékos. Az angoltudás szintén összefügg a munkabérek nagyságával (6. táblázat): azok, akik jól beszélnek az angolt, 48, 40, illetve 21 százalékkal keresnek többet azokhoz képest, akik nehezen vagy egyáltalán nem tudják megértetni magukat.

Korábban láthattuk, hogy a nyelvtudás viszont egy sor olyan dologgal függ össze, ami szintén hatással van a jövedelmekre, ilyen például a végzettség vagy az életkor.¹⁰ Ahhoz tehát, hogy a második kérdésünket

megválaszoljuk – ti. a nyelvtudásnak van-e *direkt* hatása a jövedelemre – ki kell szűrünk ezeknek a tényezőknek a hatásait. Ennek érdekében egy lineáris regresszioelemzést végeztünk, ahol kimeneti változóként az adott ország pénznemében kifejezett jövedelmet,¹¹ bemeneti változóként pedig a nyelvtudás mellett minden olyan tényezőt beemeltünk, amiről úgy gondoltuk, hogy közvetlen vagy közvetett befolyással lehet a bérekre. (7. táblázat) Ebből az derül ki, hogy a három régió közül leginkább a felvidéki magyarok esetében teljesül az az elvárás, hogy minél több nyelvet ismer valaki, várhatóan annál nagyobb fizetést kap. A referenciakategóriában szereplők – azok, akik nem ismerik jól sem az állam nyelvét, sem az angolt – 2018-ban átlagosan 586 eurót kerestek. A becsült együtthatók alapján a csak szlovák nyelvet jól ismerők 673 eurót,

¹⁰ Folytatva a gondolatsort: elképzelhető például, hogy nem azért keresnek kevesebbet, mert nem tudnak angolul, hanem mert azok, akik nem tudnak angolul, alacsonyabb végzettséggel rendelkeznek, és valójában a végzettség magyarázza az alacsonyabb béreket.

¹¹ Pontosabban: a jövedelem logaritmusát

7. táblázat: A jövedelembecslő-modell eredményei (lineáris regressziós modellek – standardizálatlan regressziós együtthatók)

	Erdély	Felvidék	Vajdaság
Egyéni jellemzők és erőforrások			
Városi lakóhely	-0,087*	0,013	0,037
Nő	-0,231‡	-0,252‡	-0,216‡
35+év	0,146‡	0,085†	-0,015
Középiskolai végzettség	0,231†	0,305†	0,127‡
Egyetemi végzettség	0,421‡	0,36†	0,313‡
Román nyelvismeret	-0,028	0,104†	-0,001
Angol nyelvismeret	0,192‡	0,144‡	-0,015
Egohálózat	0,007	0,014*	-0,002
Kapcsolatok a tituláris etnikum tagjaival	-0,007	0,067	-0,109
Munkahely jellemzői			
Kisvállalkozás	0,155‡	0,043	-0,018
Közepes vállalkozás	0,177‡	0,162‡	0,082*
Szellemi munkát végez	0,208‡	0,143‡	0,063
Konstans	5,345‡	5,748‡	5,472‡
N	250	328	343
R²	0,337	0,3	0,176

Megjegyzések: A függő változó a havi nettó jövedelem logaritmus. Szürkével jelzett cellák: szignifikáns kapcsolat, a *, †, ‡ jelzések 0,1, 0,05, illetve 0,01-es szignifikanciaszinteket jelölnek. Referenciakategóriák: falusi lakóhely, férfi, életkor: 18–34 éves, végzettség: elemi vagy általános iskola, nem ismeri jól a tituláris/angol nyelvet, mikrovállalkozás (1–9 alkalmazott), fizikai munka. Az „egohálózat”-változó azoknak a kapcsolatoknak a számát jelöli, amelyeket az alanyok igénybe vehetnek, ha segítségre van szükségük; a „kapcsolatok a tituláris etnikum tagjaival” változó pedig ezen belül a román nemzetiségűek arányát jelenti.

Forrás: a szerző saját szerkesztése

a csak angolul jól tudók 820 eurót, a mindkét nyelvet jól beszélők pedig várhatóan 863 eurót kaptak. A bérelőny mindhárom esetben szignifikáns. Némi-
leg hasonló következtetésre jutunk az erdélyi megfigyelések alapján is. Ebben az esetben az angol és az egyidejű jó román- és angoltudás hatása is pozitív és szignifikáns: azoknak a bére, akik csak magyarul beszélnek, átlagosan 1698 RON volt, míg a mindkét nyelvet jól beszélők 1995 RON-t kerestek havonta. Ezekből a számokból az látszik, hogy mind Erdélyben mind pedig a Felvidéken az angoltudás nagyobb fizetéstöbbletet eredményez, mint az államnyelv ismerete. Vajdaságban viszont – a fentiekkel szemben – sem a szerb, sem az angol nyelvtudásnak nincs szignifikáns hatása a jövedelemre. A régiók közötti összehasonlítás alapján tehát az a következtetés körvonalazódik, hogy az országok EU-s tagsága egy fontos tényező a nyelvismeret és a bérek viszonyában. Minél integráltabb globálisan a gazdaság, az angoltudás annál nagyobb fizetéstöbbletet eredményez a

tituláris nyelv ismeretéhez, illetve csak a magyar nyelv ismeretéhez viszonyítva.

Nyelvhasználat a hétköznapiakban

Egy további kérdéssel megvizsgáltuk azt is, hogy a különböző kommunikációs helyzetekben milyen nyelvet használnak a határon túli magyarok. Erre azért is volt szükség, mert – korábbi kutatások tanulságai szerint – a nyelvi kompetenciák alapján nem lehet direkt módon következtetni a létező nyelvi gyakorlatokra, „arra, hogy az egyén mindennapi kommunikációjában, illetve ennek különböző színterein melyik nyelvi kód milyen mértékben van jelen, melyik a domináns, illetve milyen a másodnyelvhasználat társadalmi beágyazottságának mértéke és formája.” (HORVÁTH, 2005, 182. o.).

A kommunikációs helyzetek eltérőek aszerint, hogy mekkora a többségi nyelvhasználatnak való kitettség, azaz a magyarok mennyire kénytelenek az

adott szituációban a többség nyelvére váltani amiatt, hogy olyan emberekkel találkoznak, akik nem ismerik a magyar nyelvet. Ezekben a szituációkban eltérő a diszkrecionalitás foka – annak a mértéke, hogy mennyire választhatják meg az emberek, hogy milyen nyelven kívánnak beszélni. Ennek fényében nem meglepő, hogy a magyarok legkevésbé a bevásárláskor, a polgármesteri hivatalokban, a családorvosnál és a munkahelyen használják a magyar nyelvet – ezeken a helyszíneken a legnagyobb az esély arra, hogy a tituláris etnikum tagjaival találkozzanak, akik nem beszélnek a magyar nyelvet. Ez a mintázat – kevés kivétellel – mindegyik régióra igaz (8. táblázat). Az érdekesebb kérdés inkább az, hogy a kisebbségi magyarok mennyire élnek a magyar nyelvhasználat lehetőségével akkor, amikor azt megtehetik. Először is joggal feltételezhetjük, hogy minél alacsonyabb a magyarul beszélő népesség aránya és száma egy adott településen/régióban, annál kevésbé van lehetőség magyarul beszélni. Ha ennek ellenére mégis magas a magyar nyelven történő interakciók aránya, az nagyobb anyanyelvhasználati diszpozícióról tanúskodik.

Az 8. táblázatban bemutatott skála összesített átlagai alapján az látszik, hogy az egyes régiók közül a többség nyelvét leginkább a Vajdaságban, legkevésbé

pedig a Kárpátalján használják (2,24-es, illetve 1,85-ös átlag egy 1–5 közötti skálán), Erdélyben és a Felvidéken 2-es körüli átlagokat mértünk. Ezek a számok együtt változnak a magyar népesség településen, illetve a szélesebb régióban jellemző súlyozott arányával¹² (9. táblázat), a nyelvhasználat tehát jelentős részben az etno-demográfiai kontextus jellegzetességeit tükrözi vissza. Enyhe eltérést ettől a trendtől Kárpátalja esetében láthatunk: miközben a mintába került települések és régiók etnikai szerkezete a felvidékihez hasonló, a kárpátaljai magyarok intenzívebben használják az anyanyelvüket. Ennek többféle oka lehet: 1. a magyarok kevésbé tudnak ukránul, tehát ritkábban használják a nyelvet, 2. a többségiek közül relatíve többen tudnak és kommunikálnak magyarul (ez a maga során összefüggésben lehet azzal, hogy Kárpátalján feltételezhetően magasabb a magyar nyelv gazdasági státusa, mint a Felvidéken) 3. mivel fejletlenebbek a demokrácia intézményei, a boldogulásban az etnikai-nyelvi hálózatoknak Ukrajnában nagyobb szerep jut. Ez utóbbi magyarázat azért valószínűtlenebb, mert a többségi kapcsolatok aránya nem üt el számottevően a többi régiótól. Megfelelő mélységű adatok hiányában tehát

¹² Itt a súlyozott arány azt jelenti, hogy a mintában szereplő válaszadók településeire vonatkozó népességarányokat átlagoltuk.

8. táblázat: Milyen nyelven beszél, milyen nyelvet használ a következő helyzetekben...?

(Skálaátlagok: 1 – csak magyarul, 5 – csak többségi nyelven)

	Erdély	Felvidék	Vajdaság	Kárpátalja
A polgármesteri hivatalban	2,76	1,71	2,78	2,28
Bevásárláskor	2,62	2,29	2,91	2,41
A családorvosnál	2,42	2,23	2,83	2,23
Munkahelyén/ az iskolában	2,39	2,33	2,43	1,97
Internethasználat alkalmával	2,02	2,3	2,1	1,74
Tévénezéskor	1,95	2,02	1,91	1,6
Rádióhallgatáskor	1,91	2,19	2,2	1,64
Barátokkal	1,81	1,74	1,99	1,69
Újságok, folyóiratok olvasásakor	1,71	2,07	2,04	1,63
Otthon, a családban	1,2	1,25	1,19	1,31
Átlagosan	2,08	2,01	2,24	1,85

A kérdés részletesen így hangzott: „Milyen nyelven beszél, milyen nyelvet használ a következő helyzetekben...?” és a válaszalternatívák az alábbiak voltak: 1. Csak magyar, 2. Nagyrészt magyar, 3. Fele-fele arányban magyar és többségi, 4. Nagyrészt román, 5. Csak román, 6. Más nyelven. Az átlagolást enyhén torzírtja az, hogy a más nyelvet használókat kénytelenek voltunk kihagyni az elemzésből.

Forrás: a szerző saját szerkesztése

9. táblázat: Etnodemográfia és nyelvhasználat

	Erdély	Felvidék	Vajdaság	Kárpátalja
Magyarok aránya a településen (súlyozott átlagok)	59	65	55	64
Magyarok aránya a nagyobb közigazgatási egységben (súlyozott átlagok)	41	43	37	41
Magyar ill. többségi nyelvhasználat – skálaátlagok (1-5)	2,08	2,01	2,24	1,85

Forrás: a szerző saját szerkesztése

10. táblázat: Milyen nyelven beszél, milyen nyelvet használ a következő helyzetekben...?
(Skálaátlagok: 1 – csak magyarul, 5 – csak többségi nyelven)

Erdélyi magyarok	2009	2019	Különbség 2019–2009
Otthon, a családban	1,39	1,2	-0,19
Bevásárláskor	2,35	2,62	0,27
Munkahelyén/ az iskolában	2,57	2,39	-0,18
A polgármesteri hivatalban	2,91	2,76	-0,15
A családorvosnál	2,65	2,42	-0,23
Tévézéséskor	2,21	1,95	-0,26
Rádióhallgatáskor	2,12	1,91	-0,21
Újságok, folyóiratok olvasásakor	1,89	1,71	-0,18
Amikor magában számol	1,45	1,24	-0,21

Forrás: a szerző saját szerkesztése

ezek a hipotézisek további ellenőrzésre szorulnak. A nyelvhasználatra vonatkozó skálát Erdély esetében korábban az Életünk Fordulópontjai II. c. kutatásban is használták¹³. A mostani adatokkal való összehasonlításból az látszik, hogy az erdélyi magyarok 2009-hez képest szinte mindegyik kommunikációs helyzetben gyakrabban használják a magyar nyelvet (10. táblázat). Az egyedüli kivételt a bevásárlás jelenti, ami valószínűleg annak köszönhető, hogy az elmúlt tíz évben jelentősen megváltoztak a bevásárlási szokások. Egyrészt az európai közös piacra való belépés a nagyobb bevásárlóközpontok elterjedését hozta magával. Ezek ugyan tipikusan a városokban vannak, de a lakosság egyre nagyobb hányada számára elérhetőek – ehhez elég csak arra utalni, hogy a két kutatás között eltelt 10 év alatt 47,1 százalékról 57,1 százalékra nőtt a személyautóval rendelkező háztartások száma. Nagyobb településeken és nagyobb üzletekben pedig nagyobb az esélye annak, hogy a

magyar vásárlók olyan eladókkal találkozzanak, akik nem tudnak magyarul.

Az elmúlt 10 évben a magyar nyelv használata Erdélyben azokon a településeken lett gyakoribb, ahol alacsonyabb a magyar anyanyelvűek aránya, a magyar többségű vidékeken változatlan maradt¹⁴ (11. táblázat). A szórványtelepüléseken a 0,36 pontszámnyi aggregált változás nagyobb részét az magyarázza, hogy nagyobb mértékben használják a magyar nyelvet a munkahelyen és az iskolában (0,89 pontszámnyi változás), de a médiafogyasztásban is számottevő elmozdulás figyelhető meg (12. táblázat). Utóbbit nagy valószínűséggel az magyarázza, hogy az elmúlt tíz évben könnyebben elérhetővé/foghatóvá váltak a magyar nyelvű tévé- és rádiócsatornák a szórványrégiókban is. A hivatali nyelvhasználatra vonatkozó törvényi változások pedig azokon a településeken éreztették a hatásukat, ahol a magyarok aránya 20 és 50 százalék között van. Ezekben az

¹³ Az Életünk Fordulópontjai II. kérdőíves vizsgálatra 2008–2009-ben került sor a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet (Budapest), a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Kolozsvár) és a Max Weber Társadalomkutató Központ (Kolozsvár) irányításával. A 4017 fős minta nemek, korcsoportok és területi megoszlás szerint reprezentatív az erdélyi magyar népességre. A maximális mérési hiba 95%-os valószínűség mellett 1,5%.

¹⁴ Itt fontos felhívni a figyelmet egy olyan alternatív magyarázatra, ami az adatfelvétel módszertanával kapcsolatos: ezeket a változásokat – részben vagy egészében – magyarázhatja az is, hogy szórványterületeken egyre nehezebb azokat a magyarokat elérni, akik a magyar nyelvű intézményrendszerben kevésbé integráltak (oktatás, egyház, kultúra stb.), emiatt kevésbé találkoznak magyarokkal és kevésbé használják a magyar nyelvet.

11. táblázat: Etno-demográfia és nyelvhasználat: a nyelvhasználat aggregált skálaátlagai a magyar anyanyelvűek aránya szerinti településkategóriákban (1 – csak magyarul, 5 – csak többségi nyelven)

Erdélyi magyarok	2019	2009	Különbség 2019–2009
Magyar dominancia (>75%)	1,49	1,46	0,03
Többség (50–75%)	1,91	1,87	0,04
Paritásos kisebbség (35–50%)	2,12	2,46	-0,34
Kisebbség (20–35%)	2,77	3	-0,23
Szórvány (<20%)	2,83	3,19	-0,36
Teljes népesség	2,02	2,17	-0,15

12. táblázat: A nyelvhasználat skálaátlagainak a változása 2009 és 2019 között, a magyar anyanyelvűek aránya szerinti településkategóriákban (1 – csak magyarul, 5 – csak többségi nyelven)

Különbség 2019–2009	Magyar dominancia (>75%)	Többség (50–75%)	Paritásos kisebbség (35–50%)	Kisebbség (20–35%)	Szórvány (<20%)	Teljes népesség
Otthon, a családban	-0,07	0,04	-0,19	-0,43	-0,42	-0,2
Munkahelyén, az iskolában	0,02	0,34	-0,26	-0,46	-0,89	-0,18
Tévénezéskor	-0,04	-0,11	-0,22	-0,56	-0,63	-0,26
Rádióhallgatáskor	0,01	-0,04	-0,43	-0,07	-0,56	-0,2
Újságok, folyóiratok olvasásakor	-0,01	0	-0,49	-0,07	-0,35	-0,17
Családorvosnál	-0,02	-0,1	-0,67	0,12	-0,29	-0,23
Bevásárláskor	0,28	0,46	0,3	0,16	0,34	0,28
A polgármesteri hivatalban	0,16	-0,2	-0,58	-0,53	-0,05	-0,14
Amikor magában számol	-0,05	-0,03	-0,52	-0,22	-0,39	-0,21
Átlag	0,03	0,04	-0,34	-0,23	-0,36	-0,15

13. táblázat: Ha ismeretlen személyt kell megszólítani az Ön lakóhelyén (városában, falujában), általában milyen nyelven szólítja meg? (%)

	Erdély (N=987)	Felvidék (N=784)	Vajdaság (N=796)	Kárpátalja (N=599)
Magyarul	55,9	61,8	34,4	60,4
Az államnyelven	28,2	15,7	25,8	17,8
Két nyelven: az államnyelven és magyarul	15,8	22,3	38,4	19,9
Más nyelven	0,1	0,1	1,4	1,9
Összesen	100	100	100	100

14. táblázat: Ha ismeretlen személyt kell megszólítani az Ön lakóhelyén (városában, falujában), általában milyen nyelven szólítja meg? (súlyozott arányok – a településen élő magyarok aránya szerint)

	Erdély (N=986)	Felvidék (N=783)	Vajdaság (N=796)	Kárpátalja (N=599)
Magyarul	45,3	44,7	25,3	51
Az államnyelven	48	42,5	54,7	38,5
Két nyelven: az államnyelven és magyarul	6,7	12,8	20	10,6
Magyarul vagy két nyelven	52	57,5	45,3	61,5
Korrelációs e.h.: magyarok aránya a településen – a járókezőket magyarul megszólítók aránya	0,749	0,433	0,507	0,703

Forrás (11–14. táblázat): a szerző saját szerkesztése

önkormányzatokban, polgármesteri hivatalokban valamelyest növekedett a magyar nyelvhasználat, viszont ez csupán egy nagyon enyhe elmozdulást jelent a dominánsan egynyelvű (román) nyelvhasználatához képest (a skálaátlag 4,5-ről 4-re csökkent, ami a mérési hiba határán van). Hogy a változás ilyen kismértékű, az valószínűleg a nyelvtörvények hiányos bevezetésének és gyenge kikényszerítésének köszönhető.

Végül a nyelvhasználattal kapcsolatos utolsó kérdés arra vonatkozott, hogy milyen a magyarok percepciója arról, hogy lakóhelyükön egy ismeretlennel való találkozaskor mi minősül az alapértelmezett, „jelöletlen” nyelvnek. Ezt az alábbi kérdéssel mértük: „Ha ismeretlen személyt kell megszólítani az Ön lakóhelyén (városában, falujában), általában milyen nyelven szólítja meg?”. A Felvidéken és Kárpátalján hasonló mintázattal találkozunk (13. táblázat): a magyar nyelvű megszólítás a magyarok 60–62 százalékára, a kétnyelvű megszólítás pedig 20–22 százalékára jellemző, itt a legalacsonyabb azoknak az aránya, akik először a többség nyelvén (szlovákul vagy ukránul) szólalnak meg (16–18%). Ehhez képest a Vajdaságban a kétnyelvű megszólítás a domináns (38%), és a régiók közül itt a legalacsonyabb azoknak az aránya, akik csak magyarul szólítanak meg egy idegent (34%). Az államnyelv használata Erdélyben (28%) és a Vajdaságban (26%) a legmagasabb.

Ezek a gyakorlatok erősen összefüggenek a magyar népesség közigazgatási egységen belüli arányával – különösen Erdélyben és Kárpátalján. Értelemszerűen minél nagyobb a magyarok aránya egy településen, annál gyakrabban fordul elő, hogy a magyar legyen a jelöletlen nyelv a hétköznapi interakciókban. Lényegesen kisebb mértékben, de a település lakosainak, illetve a magyar lakosainak a száma is befolyásolja azt, hogy milyen nyelven szólítják meg a magyarok az idegeneket: minél kisebb egy település, és minél több magyar él ott, annál jellemzőbb, hogy a magyar legyen az alapértelmezett nyelv.

Ha ezeknek a tényezőnek a hatását kiszűrjük, közelebb kerülünk a nyelvhasználat hétköznapi szokásrendjéhez és az ezzel kapcsolatos egyéni/közösségi diszpozíciókhoz. Ezzel ugyanis kideríthető, hogy hasonló etno-demográfiai feltételek mellett van-e különbség abban, hogy a magyarok mennyire használják az anyanyelvüket egy ismeretlen személlyel való első találkozaskor.

A szűrést ebben az esetben úgy oldottuk meg, hogy a 13. táblázatban közölt arányokat a településen élő magyarok arányával súlyoztuk (14. táblázat).¹⁵ Az így kapott eredményekből az derül ki, hogy Kárpátalján, Erdélyben és a Felvidéken hasonlóak a magyar nyelv jelöletlen használatával kapcsolatos diszpozíciók. Ezekben a régiókban átlagosan minden második párbeszéd indul magyar nyelven (45–51%). A Vajdaságban fele ekkora az esélye annak, hogy egy ismeretlen magyarul szólítsanak meg (25%), itt viszont a kétnyelvűség nagyobb intézményesültsége figyelhető meg (20%). Összességében megállapítható, hogy a magyar nyelvhasználatra való – az etno-demográfiai tényezőktől független – diszpozíció mértéke Kárpátalján a legmagasabb és Vajdaságban a legalacsonyabb.

Következtetések

Ebben a tanulmányban a többségi és az angol nyelvismeret, valamint a hétköznapi nyelvhasználat sajátosságait vizsgáltuk meg a határon túli magyarok körében egy 2018–2019-es kérdőíves vizsgálat alapján. Ebből kiderül, hogy a kisebbségi magyarok közül a kárpátaljai magyarok ismerik a legkevesbé az államnyelvet – a népesség alig több mint fele beszél jól az ukránt. Erdélyben, a Felvidéken és Vajdaságban az eltérő nyelvi rezsimek, nyelvhasználati mintázatok és a többségi nyelvoktatás módszertanának különbségei ellenére az eredmények meglepően hasonlóak: önbevallás szerint a magyarok 10–15%-a anyanyelvi szinten, negyede tökéletesen és haromda nagyon jól beszél a tituláris nyelvet.

Bár felmerül a fordított kauzalitás lehetősége, összességében kijelenthető, hogy a tituláris nyelvismeret alakulásában az oktatásnak és a kitettségnek egyaránt fontos szerepe van: az tudja jobban a többség nyelvét, aki hosszabb ideig tanulja, illetve használja/kénytelen használni a különféle személyes kommunikációs helyzetekben. Eszerint az ország hivatalos nyelvének az ismerete elsősorban a végzettséggel mutat összefüggést és azzal, hogy az alanyoknak van-e kapcsolatuk többségekkel, mekkora a többségek aránya és száma a településen és/vagy a szűkebb régióban.

¹⁵ Az így kapott eredmények természetesen csak arra alkalmasak, hogy az egyes régiók közötti különbségeket megvizsgáljuk.

A felmérésünk egyértelműen ráerősít azokra a korábbi megfigyelésekre, melyek szerint a fiatalok többségi nyelvtudása romlott, az angol nyelvtudása viszont látványosan javult az elmúlt 20 évben. Az a lehetőség viszont, hogy az angol közvetítő nyelvként működhet a többségi és a kisebbségi nyelvek között – feloldva ezzel a magyar és a tituláris nyelvek egészségtelen aszimmetriáját – nem csak a regulációs akadályok miatt tűnik valószínűtlennek. A többségi és az angol nyelvtudás ugyanis erősen összefügg: azok tudnak jól angolul, akik a tituláris nyelvet is jól beszélik.

A nyelvtudás és a jövedelem kapcsolatát vizsgálva azt találtuk, hogy szignifikánsan többet keresnek azok, akik az angolt és a tituláris nyelvet jobban beszélik. A többváltozós vizsgálatból viszont kiderült, hogy a bérkülönbség nem minden esetben írható kizárólag a nyelvtudás számlájára, illetve annak csak egy részét magyarázza. Az az elvárás, hogy minél több nyelvet ismer valaki, annál nagyobb fizetést kap, csak a felvidéki magyarok esetében teljesül maradéktalanul: itt mind az angol, mind a többségi nyelvtudás pozitívan befolyásolja a béreket. Erdélyben csak az angol- és az ezzel egyidejű román tudás hatása pozitív és szignifikáns, a Vajdaságban viszont sem a szerb, sem az angol nyelvtudásnak nincs hatása a jövedelemre. Hasonló volt a helyzet Kárpátalján is, de itt megbízhatósági problémák miatt a többváltozós elemzést nem végeztük el. Összességében viszont arra következtethetünk, hogy az országok EU-s tagsága egy fontos tényező a nyelvismeret és a bérek viszonyában. Minél integráltabb globálisan a gazdaság, az angoltudás annál nagyobb fizetéstöbbletet eredményez a tituláris nyelv ismeretéhez, illetve csak a magyar nyelv ismeretéhez viszonyítva. A magyar nyelv határon túli használatával kapcsolatban megállapítható, hogy azokban az interakciós helyzetekben magasabb, ahol nagyobb a diszkrecionalitás foka – annak a mértéke, hogy mennyire választhatják meg az emberek, hogy milyen nyelven kívánnak beszélni. Eszerint a magyarok leginkább otthon, a barátokkal, illetve a médiafogyasztás során használják a magyar nyelvet, legkevésbé pedig a bevásárláskor, az önkormányzati hivatalokban, a családorvosnál és a munkahelyen – ez utóbbi helyszíneken a legnagyobb az esély arra, hogy a tituláris etnikum tagjaival találkozzanak, akik nem ismerik a magyar nyelvet. A nyelvhasználat tehát nagyrészt

az etno-demográfiai kontextus jellegzetességeit tükrözi vissza. Ha ennek a hatását kiszűrjük, az látszik, hogy a magyar nyelvhasználatra való egyéni diszpozíció mértéke Kárpátalján a legmagasabb és a Vajdaságban a legalacsonyabb. Például miközben a mintába került települések és régiók etnikai szerkezete a felvidékihez hasonló, a kárpátaljai magyarok intenzívebben használják az anyanyelvüket, ami azt is jelenti, hogy a mindennapi kommunikációban nagyobb az etnikai-nyelvi párhuzamosság.

Korábbi vizsgálatoknak köszönhetően az erdélyi magyarok nyelvhasználatára vonatkozóan néhány időbeli változást is nyomon követhetünk. Eszerint az elmúlt 10 évben a magyar nyelv használata azokon a településeken lett gyakoribb, ahol alacsonyabb a magyar anyanyelvűek aránya. Ezeken a helyszíneken az elmozdulás leginkább a médiafogyasztásban látható, de gyakrabban használják a magyar nyelvet a munkahelyen és az iskolában is. Nagyon enyhe javulást észleltünk a hivatali nyelvhasználatban is: az ezzel kapcsolatos törvényi változások azokon a településeken éreztetik a hatásukat, ahol a magyarok aránya 20 és 50 százalék között van. Fontos megjegyezni, hogy ezek a változások kismértékűek, a mérési hibán belül vannak, és érzékenyek lehetnek a mintavétel apró különbségeire is.

Irodalom

Brubaker, R., Feischmidt, M., Fox, J. E., és Grancea, L. (2011). *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. L'Harmattan.

Csata Zs. (2016a). Reflections on the economic aspects of multilingualism in Transylvania. *Belvedere Meridionale*, 28 (2), pp. 51–65. DOI: 10.14232/belv.2016.2.4.

Csata Zs. (2016b). Linguistic Justice and English as a Lingua Franca from a Minority Perspective. *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies*, 9 (1), pp. 83–93. DOI: 10.1515/auseur-2016-0012

Csata Zs. (2018). Economy and Ethnicity in Transylvania. In Kiss et al. (szerk.), *Unequal Accommodation of Minority Rights: Hungarians in Transylvania* (pp. 345–379). Palgrave Macmillan: Cham. DOI: 10.1007/978-3-319-78893-7_9

Csernicskó I. és Kontra M. (2022). The Linguistic Human Rights Plight of Hungarians in Ukraine. In Skutnabb-Kangas, T. és Phillipson R. (szerk.), *The Handbook of Linguistic Human Rights* (pp. 373–382). Oxford: Wiley Blackwell.

- Csernicskó I. (1998). *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Gogolin I. (2006). Linguistic Habitus. In Brown K. (szerk.), *Encyclopedia of Language and Linguistics* (pp. 194–196). Oxford: Elsevier.
- Göncz L. (1999). *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó – Fórum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Grin F. (2019). A kulturális sokféleség áráról. *Regio*, 27 (3), pp. 5–27. DOI: 10.17355/rkkpt.v27i3.273
- Horváth I. (2005). A romániai magyarok kétnyelvűsége: nyelvismeret, nyelvhasználat, nyelvi dominancia. Regionális összehasonlító elemzések. *Erdélyi Társadalom*, 3 (1), pp. 171–198.
- Horváth I. és Toró T. (2018). Language use, language policy, and language rights. In Kiss et al. (szerk.) *Unequal Accommodation of Minority Rights: Hungarians in Transylvania* (pp. 167–223). Palgrave Macmillan: Cham.
- Lanstyák I. (2000). *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Liu, A. H. (2015). *Standardizing diversity: The Political Economy of Language Regimes*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. DOI: 10.9783/9780812292107
- Péntek J. és Benő A. (2020). *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. Kolozsvár–Budapest: Erdélyi Múzeum-Egyesület – Gondolat Kiadó.
- Sorbán A. (2014). *Kisebbség és kétnyelvűség: a kétnyelvűség szociológiai aspektusai az oktatásban és a munkaerőpiacon*. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Van Parijs, P. (2011). *Linguistic Justice for Europe and for the World*. Oxford University Press. DOI: 10.1093/acprof:osobl/9780199208876.001.0001

BALI JÁNOS – NÁDAS ZSÓFIA

Székelyudvarhelyi fiatalok magyarságképe

A Nemzetstratégiai Kutatóintézet 2021-ben indította el a „Magyarságszimbólumok 2021–2022” című kutatását, amely a mindennapi életben megjelenő magyarságszimbólumok szociológiai felmérésére és kulturális antropológiai elemzésére vállalkozik.¹ E kiemelt, átfogó magyarságismeret-kutatási program része volt az a pilotkutatás, melyre 2022 tavaszán került sor. A vizsgálat célcsoportja a székelyudvarhelyi Tamási Áron Gimnázium 11. és 12. osztályainak tagjai, valamint kísérőtanáraik voltak, akik egy hetes, magyarországi tanulmányi kiránduláson vettek részt, melynek keretében felkerestek több olyan intézményt (paksi atomerőmű, budapesti Terror Háza Múzeum, Magyar Zene Háza, Operaház stb.), amelyek különböző irányból, de részesei a magyarságkép megfogalmazásának. A kísérleti jellegű kutatás során arra voltunk kíváncsiak, hogy a nagykas

korú, külhonban, a Székelyföldön élő fiatalok magyarságismerete milyen jellegzetességeket mutat. A kutatás során végigkövettük a csoport magyarországi látogatásának főbb eseményeit és helyszíneit, hogy megfigyelhessük, a megszerzett élmények és tapasztalatok miként formálják a fiatalok magyarságismeretét. A tanulmányi kirándulás lehetőséget biztosított arra is, hogy a diákokkal és a kísérőkkel interjúkat készíthessünk. A kirándulás végeztével kérdőíves adatfelvételre is sor került. A kérdőívben a nagymintás, magyarországi és Kárpát-medencei minta eredményeivel összevethető zárt és nyitott kérdéseket tettünk fel. Jelen tanulmányban a kérdőíves adatfelvétel eredményei olvashatók.

Elméleti keretek

Az elméleti kereteket három kérdéskör határozza meg. (1) A magyarságszimbólumok és a magyarságkép milyen összefüggésben van a tágabban értelmezhető nemzeti kultúrával és a nemzettudattal. (2) A külhoni, azon belül is a székelyföldi magyarok nemzettudata milyen hasonlóságokat és eltéréseket mutat a magyarországi magyarokéval. (3) Mik a jellemzői a kutatásban résztvevő 17–19 éves korú fiatalok nemzettudatának, magyarságismeretének.

¹ Ennek keretében került sor arra a nagymintás kérdőíves kutatásra, amelynek alapját a Kapitány-házaspár (Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor) negyedszázada végzett „magyarságszimbólumok” című kutatása jelentette. Lásd. Kapitány–Kapitány 1999. A kutatás együttműködő szakmai partnere az ELTE Bölcsészettudományi Kara és a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem volt. A frissített és részben kiegészített kérdőívet két mintán kérdeztük le. Egy országos reprezentatív kutatás keretében, személyes lekérdezéssel a felnőtt korú magyarországi lakosság reprezentatív mintáját értük el (N=1003). Ezt egészítette ki egy Kárpát-medencei értelmiségi minta, melybe Magyarországon és négy határon túli régióban (Erdély, Felvidék, Kárpátalja, Vajdaság) élő, egyetem/főiskolát végzettek kerültek be. Őket online kérdőívvel mértük fel (N=1515).

A célcsoportot olyan „nagykamaszok” alkotják, akik az ifjúságkutatásokban elfogadottan meghatározott korosztály (15–29 év) tagjai, annak legfiatalabb harmadát reprezentálják.

1) Nemzettudat, nemzeti kultúra és magyarságkép

A 19. században élt francia történészhez, Ernest Renanhoz köthető a nemzetnek az a meghatározása, amely a napjainkig elfogadott és érvényes. Renan szerint a nemzet nem más, mint egy „mindennapos népszavazás”, amelynek alapja a közös kép a múltból és a közös terv a jövőre. Az 1882-ben a Sorbonne-on tartott híres előadása (Mi a nemzet?) a nemzet egyik legtöbbet hivatkozott és elemzett definíciója: *„A nemzet lélek: szellemi alapelv... Az egyetlen roppant szolidaritás, melynek lényeges alkotóelemét jelentik azok az áldozatok, amelyeket őseink hoztak, és azok, amelyeket mi vagyunk készek meghozni a jövőben. Feltételezi a múltat; de a jelen a foglalata, ama kézzelfogható tény következtében, hogy valamennyien világosan kifejezzük szándékunkat: folytatni kívánjuk a közös életet. Egy nemzet léte mindennapos népszavazás.”*² A nemzettudatnak tehát lényeges része a „közös kép a múltból”, amelyet nyugodtan tekinthetünk egy közös tudáskészletnek, amelynek foglalata a nemzeti kultúra. Mindazonáltal a nemzeti kultúrához kapcsolható tudáskészlet nem egynemű, legalább két nagyobb részre bontható. A svéd etnológus, Orvar Löfgren a francia történész, Maurice Agulhon kutatásait elemezve arra a felismerésre jutott, hogy különbséget kell tenni a „nagybetűs” Nemzeti Kultúra (Agulhonnál „La Grand Culture”), az általános, egyetemesítő közoktatáson alapuló normatív kulturális töke között, vagyis aközött, amit a nemzet minden tagjának tudnia kell, és azok között a hétköznapi emlékek, jelképek és ismeretek között, amelyeken egy-egy nemzet közösen osztozik.³ Orvar Löfgren megállapítja, hogy a nemzeti érzés lényeges elemei a mindennapi élet apróságaihoz gyökereznek, s „befelé” annyira nyilvánvalóak, hogy gyakran fel sem tűnnek.⁴ Csepeli György: „Nemzet által homá-

lyosan” című könyvében⁵ a nemzeti identitás igen összetetten ábrázolt rendszerén belül a nemzettel kapcsolatos tematizációkat összegyűjtve számos olyan területet sorol fel, amellyel kapcsolatban „nemzeti” asszociációk indulnak el. Ilyenként említi a természetföldrajzot, a demográfiát, az antropológiai, illetve pszichológiai (alkati, illetve lelki) sajátosságokat, politikai, gazdasági, kulturális aspektusokat, a társadalmi témákat, főleg ha megoldatlanok, a történelmet (az eredetet, az aranykorokat és mélypontokat), a történelmi személyiségeket és ábrázolásukat, a sportot, a nemzetközi viszonylatokat (például a barát-, és ellenségképet), a nemzeti érdeket stb. Másutt veszi sorra a – szűkebb értelemben vett – nemzeti szimbólumokat (például a címet, a zászlót, a himnuszot, az állami intézményeket, egyes teljesítményeket, alkotókat, történelmi emlékeket, gazdasági termékeket, egyes aktuális politikai termékeket). Ezek mind olyan tématerületek, amelyek esetében tehát érdemes megvizsgálni, hogy miként jelennek meg a mai magyar társadalom tagjainak gondolkodásában. „Nemzeti szimbólumnak” azt tekinti, ami felidézi – képes felidézni – a közösségi múlt archetipikus mintáit. Susanne Breuss, Karin Liebhart és Andreas Pribersky könyvükben⁶ nyolcvan olyan szócikket gyűjtöttek kötetbe /személyek, dolgok, tárgyak, jelenségek/, amelyek véleményük szerint szerepet játszanak az Ausztria-kép, az osztrák önkép alakulásában „A másik Ausztria”-tól a Habsburgokon és a „Mozartkugel”-en át a Zentralfriedhofig, a központi temetőig. Pierre Nora a francia nemzeti emlékezet csomópontjait elemezte (Marianne, Marseilles, trikolor stb.) hasonló szempontból.⁷

Kutatásunk hipotézise a hétköznapi életben rejlő magyarságképre fókuszál. Eszerint a magyarságtudat, a nemzeti gondolat az élet legkülönbözőbb, hétköznapi területein is megnyilvánulhat, mint a földrajzi-természeti környezet (hegy és vízrajz, éghajlat, flóra és fauna, települések) vagy a kultúra különböző területei (szín, címer, öltözet, zene-tánc, építészet, járművek, ünnepek, foglalkozások, ételek-italok, sport, irodalom, filmek, mentalitás, politika).

² Renan, 1995, 185–186. o.

³ Löfgren, 1989, 18–19. o.

⁴ „Amikor az emberek „svédnek” minősítenek valamit, rendszerint nem a kulturális örökségre vagy a nagy hagyományra gondolnak A „svédesség” lényege nem az, amiről beszélnek, hanem az a mód, ahogyan beszélnek:

az a stílus, amelyben fölvetnek egy problémát, ahogy érvelnek, ahogy megoldanak (vagy elfojtanak) egy konfliktust.” (Löfgren, 1989, 21. o.)

⁵ Csepeli, 1992.

⁶ Breuss et al., 1998.

⁷ Nora, 1984–1992.

A vizsgálat módszertani újdonsága, hogy az egyenrangúvá emelte a kvantitatív és a kvalitatív elemzést, más szóval a szociológiai kérdőívezést és a jelenségeket mélységükben is bemutató, értelmező, antropológiai analízist.

2) A külhoni magyarok nemzettudata, magyarságismerete

A külhoni magyarok nemzettudatának sajátosságait egy korábbi tanulmányunkban foglaltuk össze.⁸ Témánk szempontjából a legfontosabb gondolat, hogy a külhonban a nemzeti kultúra átadásának csatornái (iskola, média stb.) csak korlátozottabban képesek biztosítani a magyar kultúra közvetítését. Nagyban meghatározó, hogy az adott helyen elérhető-e a magyar nyelvű média, iskola stb.⁹ Az önazonosságtudat tekintetében pedig a külhonban jóval összetettebbek az azonosulási mintázatok. Míg az anyaországban ez leginkább csak egyirányú (magyar nemzethez és államhoz köthető), addig a külhonban legalább három irányú. Része a (Kárpát-medencei) magyar nemzeti közösséghez tartozás, a többségi állam alá tartozás és a regionális vagy tájegységi nemzeti közösséghez (székelyföldi, csallóközi, nyugat-bácskai stb.) tartozás is. Vannak olyan megközelítések, amelyek épp fordítva, a külhonban élő magyarok magyarságukhoz, nemzeti kultúrájukhoz köthető érzelmi és tudati többletet emelik ki. Tózsá István geográfus, egyetemi tanár a Nemzetstratégiai Kutatóintézet kutatásaira alapozva megállapította, hogy a külhoni magyarság körében abból a szempontból erősebb a nemzettudat, hogy annak alapja kevésbé az állampolgárság, mint a származás és a kultúra.¹⁰ A nemzettudat megélésének intenzitását gyakran a nemzeti ünnepek alkalmával lehet mérni. Feischmidt Margit és Rogers Brubaker 1998-ban a március 15-i ünnepségeket elemezte Magyaror-

szágon, Erdélyben és a Felvidéken. Hangsúlyozták, hogy míg az ünnepnap az anyaországban munka- és iskolaszüneti nap, s elsősorban a családok szabadidős programtervezésének a nemzeti ideológiától és emlékeztétől mentes alkalma, addig a külhoni régiókban a kisebbségi magyar identitás legfontosabb önkifejezési alkalma.¹¹ Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy jelentős különbség van a külhoni magyar közösségek magyarságképében amiatt is, hogy az adott területen milyen szocializációs csatornák (pl. magyar nyelvű iskola) biztosították a nemzeti kultúra tudáskészletének átadását. E tekintetben a Kárpát-medence peremén, esetleg azon túl elhelyezkedő moldvai vagy szerémségi magyarok kedvezőtlen helyzetben voltak az elmúlt évtizedekben (is), így az ő magyarságismeretük jóval töredékesebb a tömbszerűen elhelyezkedő, külhoni magyar közösségekéhez képest.¹²

3) Az ifjúság nemzettudata, magyarságismerete

A pilotkutatás legfőbb eredménye, hogy képet ad a nagykorúvá válás környékén álló fiatalok magyarságképéről, mely – ha korlátozottan is – lehetőséget kínál a felnőtt korú népességgel való összevetésre. A 2010-es években örömteli módon megszorodó Kárpát-medencei magyar ifjúságkutatások¹³ első sorban a fiatalok értékrendjével, identitásával, jövőképevel, szabadidős tevékenységeivel foglalkoznak, ugyanakkor nem terjednek ki a magyarságismeret kérdésére. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a kérdőíves módszerre alapozott szociológiai kutatások egy jelentős hiányossággal küzdenek. Identitást, attitűdöt, véleményt vagy értékválasztást mérnek, viszont tudást, ismeretet csak érintőlegesen. A tanulmány indokaként is említhető, hogy a Kárpát-medencei fiatalok magyarságismeretének módszeres felmérése alapvetően

⁸ Bali, 2014.

⁹ Gereben, 2011.

¹⁰ „A magyarnak a megmaradás ott mutatkozik meg legélesebben, ahol idegen és asszimilációra, sőt erőszakos beolvasztásra törekvő közigazgatási, politikai és kulturális környezetben kell megtartani a nemzethez való tartozás érzését. Ezt a magyarországi magyarok közvetlenül még nem érzik, bár az európai uniós „közbeszéd” vadhajításai már megjelennek a politikai csatározásokban. Azok a magyar családok, akik ellenséges társadalmi környezetben, elsősorban Romániában, Szlovákiában, Ukrajnában és Szerbiában 100 éven keresztül meg tudták őrizni a magyarságukat – nemhogy állampolgárságot, de – minden tiszteletet és nagyrabecsülést megérdemelnek. Ők az igazi hazafiak.” (Tózsá, 2022, 5. o.)

¹¹ Feischmidt és Brubaker, 1999.

¹² Bali, 2008; Pozsony, 2008.

¹³ A 2000-től indult, módszeres nagymintás magyar(országi) ifjúságkutatások 2016-tól már a teljes Kárpát-medencére, a külhoni magyar fiatalokra is kiterjedtek. Lásd: Székely 2018. Ezzel párhuzamosan más, a külhoni magyar fiatalokra is kiterjedő, kvantitatív és kvalitatív módszerű kutatások is zajlottak. Lásd: Papp Z. 2017. A Nemzetstratégiai Kutatóintézet a 2010-es évek derekán több egyedi mintán (felvidéki magyar végzős középiskolások, kolozsvári magyar egyetemisták) végzett kutatása árnyalta a külhoni magyar ifjúságról alkotott képet. Lásd: Bali, Hajdu, Marelyn Kiss és Nádas (szerk.) (2015.); Marelyn Kiss és Nádas (szerk.) (2016.). Az NSKI külhoni magyar ifjúságkutatásairól készült összefoglaló tanulmánykötet: Bali, Hajdu, Marelyn Kiss és Nádas, (szerk.) (2017.).

hiányzik a szociológiai, magyarságtudományi és hungarológiai kutatásokból. A fókuszcsoporthoz életkora lefedi azt a „nagykamasz” életszakaszt, amelynek társadalomtudományi kutatási dilemmáinak külön tanulmányt szenteltünk.¹⁴ A kérdőív összeállításánál abból a hipotézisből indultunk ki, hogy a magyar fiataloknak a nemzeti kultúrához köthető ismeretanyaggal kapcsolatos aktív tudásszintje nem pusztán alacsony, hanem szerkezetét tekintve is más, mint az a közoktatásban elsajátítandó tananyagból következne. A formális, iskolai oktatás mellett két tényező befolyásolja mindezt. Az elsődleges szocializációt biztosító család, rokonság, baráti kör (az „erős kötések”), valamint a média, annak is az online, digitalizált felületei. A pilotkutatás arra nem ad választ, hogy e három szegmens („iskola”, „otthon” és „nagyvilág”) milyen mértékben és arányban meghatározó a tudásanyag megkonstruálásában, a fiatalok hol keresik (vagy éppen nem keresik) az ezzel kapcsolatos információkat. A kérdőív kérdései ugyanakkor azt pontosan mutatják, hogy a nemzeti kultúrát, a magyarságismeretet hogyan tematizáljuk. A nemzeti kultúra, a magyarságismeret része a 1) népi kultúrához köthető ismeretanyag (kalendáris és az emberélet fordulóihoz köthető népszokások, népzene és néptánc, népköltészet, tárgyalkotó népművészet, népcsoportok és regionális kultúrák, a termelés és a fogyasztás hagyományos formái); a 2) nemzet térbelisége (földrajzi ismeretek); a 3) nemzet időbelisége (történelmi ismeretek) és a 4) magas kultúra (zene, képző- és iparművészet, épített örökség, tudomány, sport) kérdésköre. Ezeket egészítik ki azok az 5) autosztereotípiák, melyek a magyarság önképére mutató, nemzetkarakterológiai elképzeléseket foglalják magukban.

A magyarországi és a határon túl élő fiatalokat összevetve, az a hipotézisünk, hogy az utóbbiak valamivel jobban kötődnek a magyar nemzeti kultúrához, s azon belül a népi kultúrához, hisz kisebbségi életük során, identitásuk megtartásában szükséges támpontot jelentett mindez. Azt is feltételezzük, hogy a határon túli magyar fiatalok nemzeti kultúráról alkotott képében még nagyobb szeletet tesz ki a népi kultúra, ami egyrészt a külhoni magyar

szállásterület rurálisabb jellegéből fakad, valamint abból, hogy az állami közoktatásban a magyar nemzeti kultúra (pl. a történelem) alulreprezentált.¹⁵ Végül soron arra vagyunk kíváncsiak, hogy a Székelyföldön élő fiatalok magyarságismerete, milyen jellegzetességeket mutat.

A kérdőíves kutatás eredményeiből

A megkérdezett fiatalok szociokulturális háttere hasonló.¹⁶ Az alább – a teljesség igénye nélkül – bemutatott eredményekhez fűzött magyarázataink egy része hipotetikus jellegű, így igazolásuk további kutatásokat igényel. Az eredményeket viszont, ahol lehetséges, összevetjük a magyarságszimbólumok 2021–2022 nagymintás kutatás eredményeivel. Elsőként nyitott kérdésben az iránt érdeklődtünk, hogy melyek a fiatalok kedvenc ételei. (Lásd 1. ábra.) A kérdés hátterében az állt, hogy kíváncsiak voltunk, mennyiben egyeznek a kedvenc ételekre adott válaszok a leginkább magyarosnak tartott ételek körével. A kedvenc ételek közül a húsleves lett az első, ez megfelel a Kárpát-medencei nagymintás értelmiségi minta eredményeinek. Hasonló egyezés mutatható ki a pörkölt és a rántott hús vonatkozásában.¹⁷ Egyedül a palacsinta tekintetében mutatható ki lényeges eltérés a fiatalok javára, mivel az édességek és desszertek a gyermek- és fiatalok körében általában kedveltebbek, mint a felnőttek körében. A kedvenc ital iránt érdeklődő nyitott kérdésre adott válaszokban már nagyobbak az eltérések. (Lásd 2. ábra.) Életkorukból adódóan a fiatalok az alkoholmentes italokat részesítették előnyben (víz, narancslé, gyümölcslé, kávé és tea), míg a Kárpát-medencei értelmiség körében az alkoholos italokat jelölték be kimagasló arányban.¹⁸

¹⁵ A kutatásban résztvevő fiatalokra csak korlátozottan érvényesek a megállapítások, hiszen Székelyföld egyik elit, városi középiskolájában tanulnak, lakóhelyük és iskolai környezetük is „színmagyarként” jellemezhető.

¹⁶ Összesen 38 fő töltötte ki a kérdőívet, köztük 27 lány és 11 fiú. A válaszadók közül 10 fő 17 éves, 21 18 éves, míg 7-en 19 évesek voltak. Többségük – 26-an – ugyanabban a városban éltek, mint ahol tanultak (Székelyudvarhely), a többiek a környező településeken laktak: Agyafalva, Felsőboldogfalva, Kissolymos, Hodgya, Fenyéd, Farkaslaka, Parajd, Oroszhegy, Olasztelek, Bölgöz).

¹⁷ Ott a 10%-ot elért kedvenc ételek sora a következő volt: húsleves (25,7%), töltött káposzta (20,7%), pörkölt (15,9%), rántott hús (12,1%), paprikás (11,8%), gulyás (11,6%).

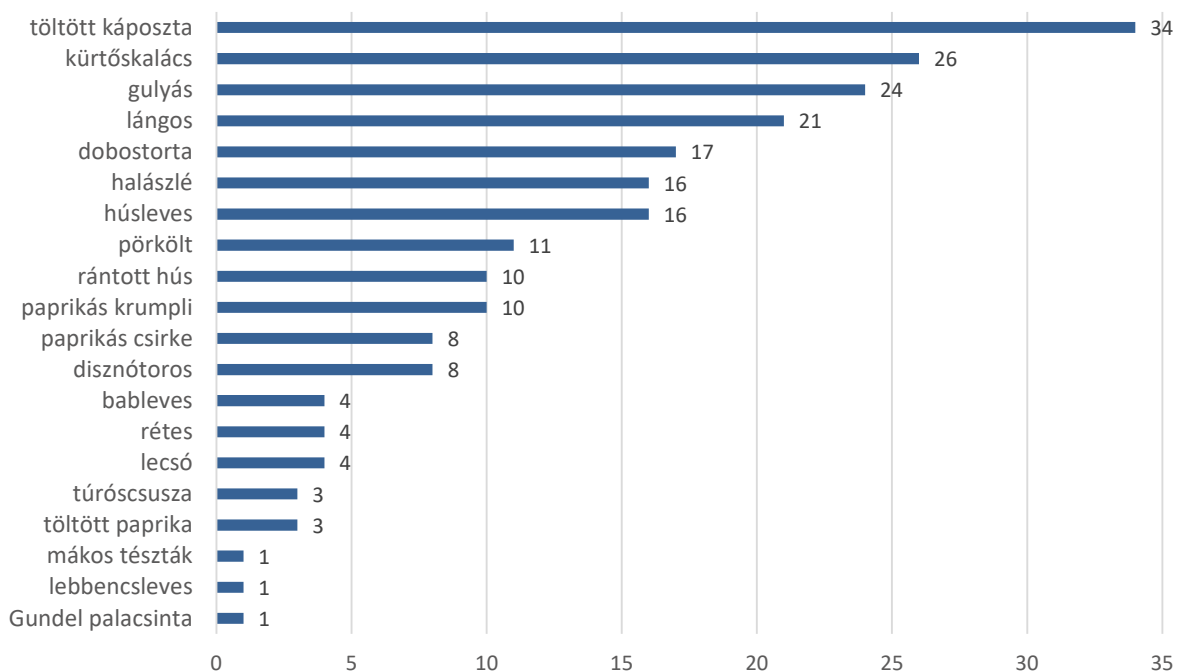
¹⁸ Ott a 15%-ot elért kedvenc italok sorrendje a következő volt: bor (38,8%), sör (37,9%), ásványvíz (26,5%), Coca Cola (23,2%), pálinka (18,9%).

¹⁴ Bali, 2022.

1-2. ábra: A fiatalok szöfelhőben ábrázolt válasza a legkedveltebb étel és ital kérdésekre

3. ábra: A fiatalok válaszai a magyarságra legjellemzőbbnek tartott ételekről (említésszám)

4. ábra: A fiatalok válaszai a magyarságra legjellemzőbbnek tartott italokról (említésszám)

A magyarságra leginkább jellemzőnek tartott ételeket és italokat – a nagymintás, felnőtt lakosságra vonatkozó kérdőíves kutatáshoz hasonlóan – zárt kérdés formájában szerepeltettük. (Lásd 3. ábra.)

Az első hét étel közül csak a húsleves az, amely szerepelt a legkedveltebb ételek között. A kürtőskalács helyezése nem meglepő, hiszen amellet, hogy hivatalosan is hungarikum, erősen kötődik a külhoni magyarsághoz, azon belül is a székelységhez. A magyar–magyar összetartozás reprezentatív alkalmain, mint például a csíksomlyói zarándokvonatok fogadásakor, székely népviseletbe öltözött lányok és asszonyok kínálják a csemegét az anyaországi látogatóknak. Ennél meglepőbb, hogy a lángos és a dobostorta is ilyen előkelő helyet foglal el a magyarságtudatot közvetítő ételek sorában.¹⁹

A nagykorúságot még el nem érő, vagy azt alig meghaladó válaszadókra tekintettel nem csodálkozhatunk azon, hogy a magyarságra jellemzőnek tekintett italok (lásd 4. ábra) és a kedvenc italok köre nem fedi egymást. Érdekes lenne megvizsgálni, hogy csak

¹⁹ A kérdést mind a magyarországi reprezentatív, mind a Kárpát-medencei értelmiségi kérdőívben szerepeltettük. A két minta abban a tekintetben hasonló eredményeket mutatott, hogy a három kiemelkedő étel, 50% feletti választással ugyanaz volt (gulyás, töltött káposzta, halászlé). Az értelmiségi mintában viszont jelentősen nagyobb arányban jelölték meg a lángost (42% versus 26%) és a dobostortát (35% versus 17%). Megállapítható tehát, hogy a székelyudvarhelyi középiskolások válaszai már a Kárpát-medencei felnőtt értelmiségi minta adataihoz hasonlítottak.

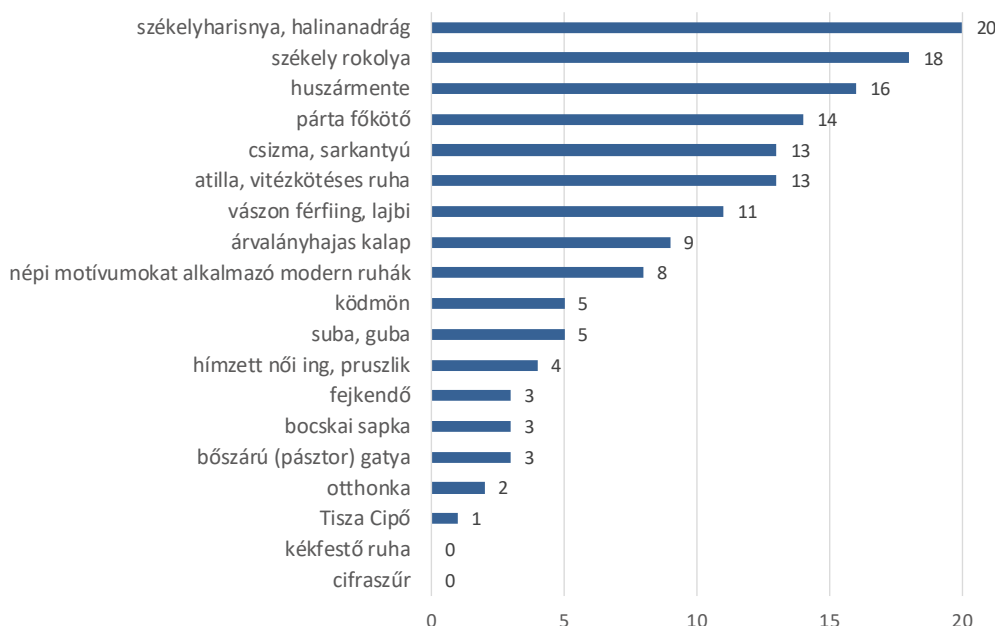
a magyarságképhez köthetőek-e ilyen arányban az alkoholos italok, vagy más nemzetek esetében is hasonló képet kapnánk. A minta sajátossága viszont az, hogy a magyarországi reprezentatív kutatásban a pálinka és a bor „holtversenyben” nyert (58%–58%), míg a székelyudvarhelyi fiatalok a székelységre sokkal jellemzőbbnek tartott pálinkát jóval nagyobb mértékben jelölték meg.

Az ételek és italok után a nemzeti karaktert a hétköznapi életben legjobban reprezentáló öltözetekre kérdeztünk rá. (Lásd 5. ábra.)

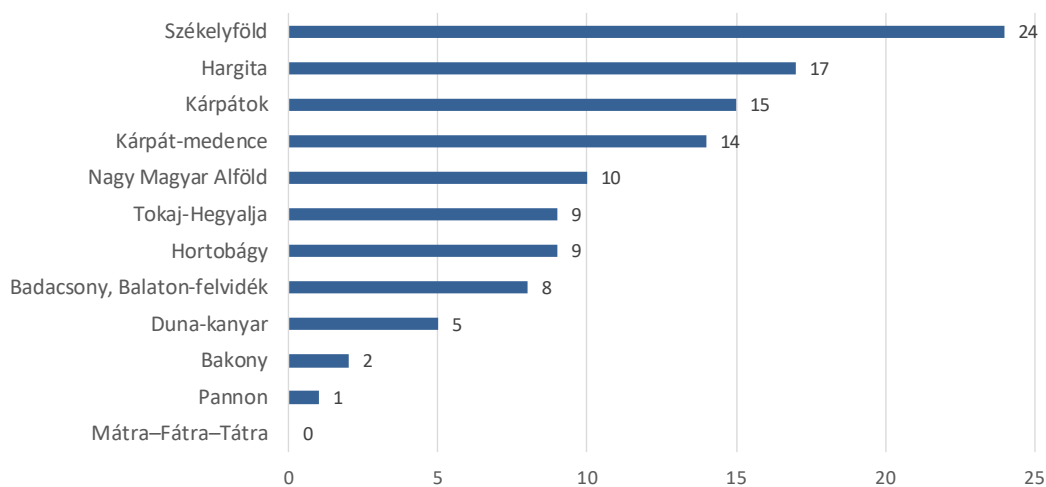
Ez a kérdés az, amelynél az országos reprezentatív minta válaszai a legtávolabbi álltak a székelyudvarhelyi fiatalok válaszaitól. Míg utóbbiak a székelységhez nevében is köthető két ruhadarabot említették a legtöbb alkalommal, a magyarországi felnőtt mintában épp e két elem érte el a legkevesebb jelölést. A magyarországi felnőttek által első helyre tett suba és guba a Magyar Alföld pásztorkultúrájának jelképe, melynek nemzeti szimbolikus tartalma mintegy kétszáz éve folyamatosan erősödik.

A természeti környezet magába sűríti a tájélményt, melyhez gazdag nemzeti jelképtartalom társul. A domborzati és tájegységek sorában a szülőföld élménye a meghatározó, így érthető, hogy a magyarságról a székelyföldi vonatkozású tájegységek jutottak az ottani középiskolás fiatalok eszébe. (Lásd 6. ábra.)

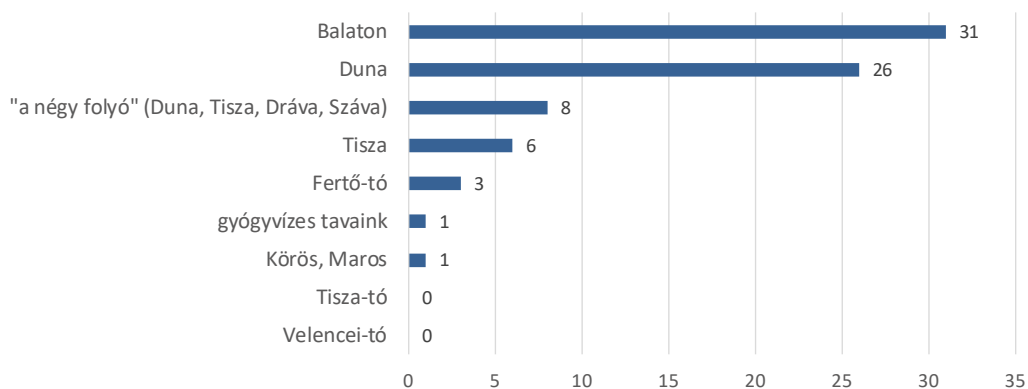
5. ábra: A fiatalok válaszai a magyarságra legjellemzőbbnek tartott öltözékről, öltözeti elemekről (említésszám)

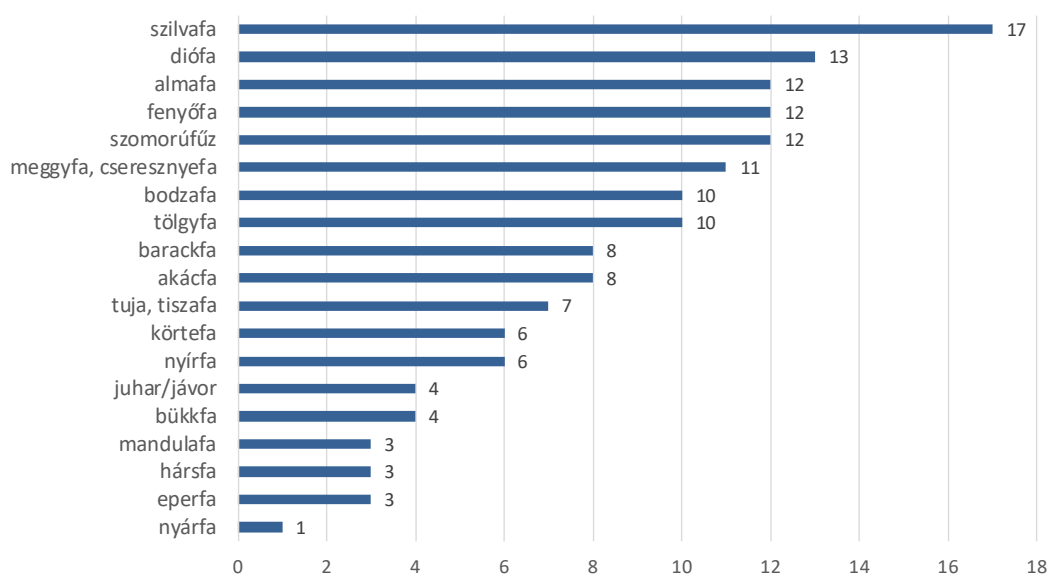
6. ábra: A fiatalok válaszai arra a kérdésre, hogy mely domborzati, illetve tájegységek jutnak eszükbe a magyarságról (említésszám)

7. ábra: A fiatalok válaszai arra a kérdésre, hogy melyik folyó vagy tó jut eszébe a magyarságról (említésszám)

8. ábra: A fiatalok válaszai arra a kérdésre, hogy milyen fák, fafajták jutnak eszükbe a magyarságról (említésszám)

A Magyar Alföldet s a – többek között Kölcsey Himnuszában is megénekelt – Tokaj-Hegyalját is inkább kötik a magyarsághoz, mint a jelentősebb földrajzi és kulturális távolságban lévő Bakonyt vagy a Pannon-térséget. E kérdés, hasonlóan az öltözetre vonatkozóhoz, épp fordított eredményt hozott. A magyarországi reprezentatív minta a Székelyföldet és a Hargitát sorolta a válaszok legvégére.

A természeti környezethez hozzátartoznak természetes vizeink, folyóink is, így az ezzel kapcsolatos asszociációkra is kíváncsiak voltunk. A magyarországi reprezentatív mintához képest a székelyudvarhelyi fiatalok válaszaiban az első két hely (Balaton és Duna) felcserélődött, s a Tiszát arányaiban jóval kevesebben említették. Ebben a kérdésben nem érvényesül a szülőföld és a lakóhely közelségének mintája, a Balaton és a Duna egy olyan magyarság-szimbólum, mely összekapcsolja az elszakított nemzetrészek magyarságát. (Lásd 7. ábra.)

Az élővilág, a flóra is tartalmaz magyarságra vonatkozó jelképeket, asszociációkat. A növényzettel kapcsolatos nemzeti asszociációkat három kérdésre bontva vizsgáltuk. Elsőként a magyarságra leginkább jellemző fákra kérdeztünk rá. (Lásd 8. ábra.)

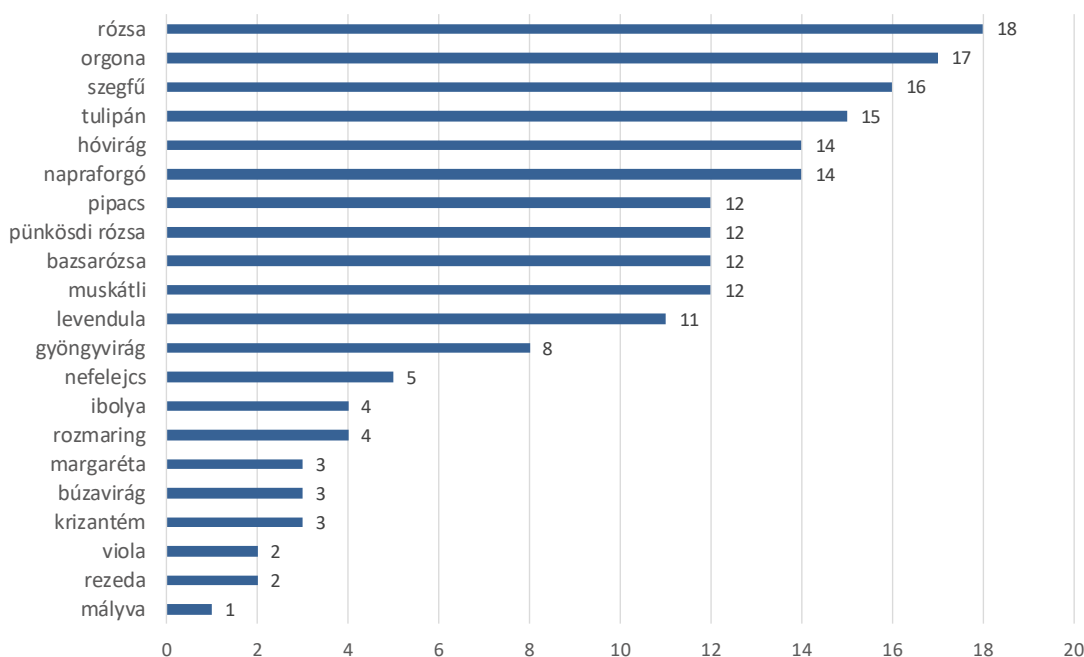
A magyarországi reprezentatív mintával összevetve feltűnő, hogy az akácfa itt csupán 10. a sorban, míg a reprezentatív mintában nagy fölénnyel

került az élre. Ennek több magyarázata is lehet. Az akác elsősorban a Magyar Alföldről terjedt el a 18. századtól kezdve, és ez máig meghatározza a tájélményt. Ráadásul, a hozzá köthető hasznok (akácméz, tűzifa, szerszámfa, bútorfá) meghatározzák széles jelképtartalmát. A fában, erdőben gazdag Székelyföldön ezzel szemben más fafajtákhoz viszonyítva jelentéktelen a szerepe. A szilvafa első helye vélhetően összefüggésben van a növény legfontosabb haszonvételével, a gyümölcséből készített pálinkával, amelyet sokan székely jelképnek tartanak.

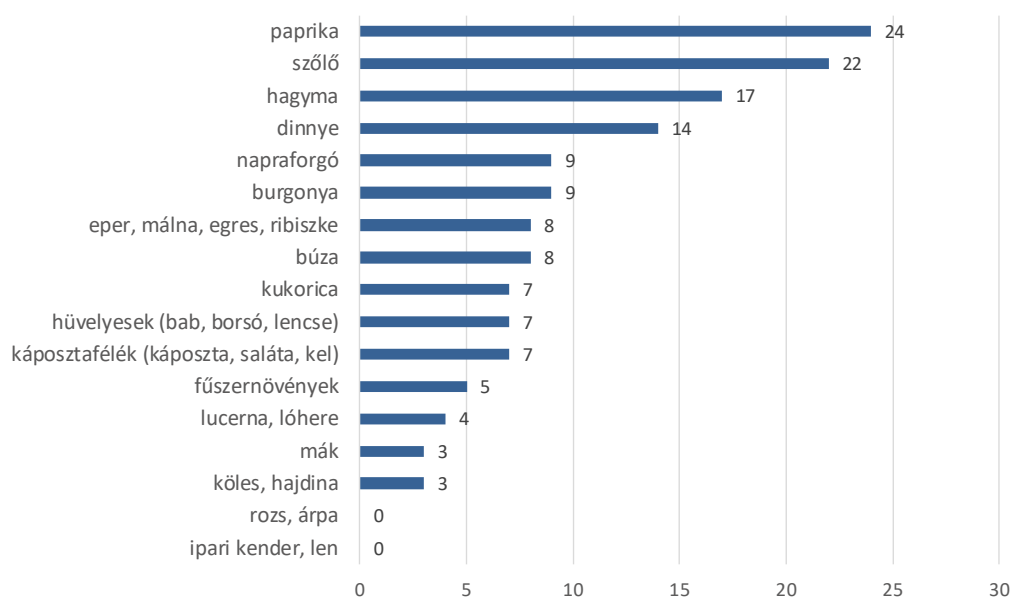
A fiatalok válasza arra a kérdésre, hogy mely virágok jutnak eszükbe a magyarságról már a tájélmények és a hétköznapi tapasztalatok különbségeit tükrözik. A magyarországi reprezentatív mintához²⁰ képest a tértől és időtől részben független, kiterjedt szimbolikával rendelkező rózsza „nyert”, míg a magyarországi válaszokban „dobogós” pipacs és muskátli itt jelentősen lemaradt, ezt a tájélmény hiányával magyarázhatjuk. A pipaccsal benőtt rétek és mezők, a balkonnövényként a vasúti pályaudvaroktól a magánházak díszeként általánossá vált muskátli sokkal inkább része a magyarországi, mintsem a székelyföldi térélménynek. (Lásd 9. ábra.)

²⁰ Az első három sorrendje: pipacs (44%), muskátli (39%) és rózsza (36%).

9. ábra: A fiatalok válasza arra a kérdésre, hogy mely virágok jutnak eszükbe a magyarságról (említésszám)

10. ábra: A fiatalok válaszai arra a kérdésre, hogy mely haszonnövények jutnak eszükbe a magyarságról (említésszám)

A haszonnövények esetében – az előzőkkel ellentétben – egy általánosabb magyarságképet tapasztalhatunk, amelyben a magyarországi és a külföldi válaszok között nincs szignifikáns különbség. (Lásd 10. ábra.)

A lista első három helyére került haszonnövények megfelelnek a magyarországi minta válaszainak. (Csak a 2. és 3. helyen szereplő szőlő és hagyma sorrendje cserélődött fel.) Megállapíthatjuk, hogy a hétköznapi élet e területe egy régiók feletti egységes magyarságképre mutat. A Székelyföldön sem a szőlő, sem pedig a paprika nem rendelkezik olyan kiemelt státusszal, mint az anyaországban. Ennek ellenére vitán felüli magyarságszimbólumoknak tartják ott is. A regionális különbségeket talán a búza említése mutatja leginkább. Az éghajlati körülmények miatt a Székelyföldön nem a búza a legfontosabb kenyérgabona, míg a Kárpát-medence középső területein, a búza, melyet több helyen „életnek” neveztek, nem csupán a legfontosabb élelmisznövény, de szakrális szimbólum is.

Fontos kérdés, hogy miként alkotunk képet magunkról (autosztereotípiá), hogyan alkotnak képet mások rólunk (heterosztereotípiá), s hogyan vélekedünk arról, hogy mások mit gondolnak rólunk, milyen értékeket szeretnek bennünk. Ezzel összefüggésben megkértük a diákokat arra, hogy egy nagyon kedves ismerősüknek, aki nem ismeri

Magyarországot és a magyarságot, állítsanak össze egy olyan képzeletbeli ajándécsomagot, amelynek tartalmát leginkább jellemzőnek tartják a magyarságra. (Lásd 11. ábra.)

11. ábra: A fiatalok válaszai arra a kérdésre, hogy mit tartalmazzon az ajándécsomag, amelyet egy külföldi ismerősnek összeállítanának a magyarságról, Magyarországról

A székelyudvarhelyi fiatalok ajándécsomagjában szinte kizárólag gasztronómiai termékek, ételek és italok kaptak helyet, ez jól mutatja az ottani

magyarságkép alapszerkezetét. Azon belül is nyilvánvaló, hogy a fiatalabb korosztály „édesszájabb”, mint a felnőtt minta, a megadott termékeket maguk is elfogadnák egy ajándécsomag részeként. A magyarországi 18 év feletti válaszadók az ételek és italok közül jellemzően nem édességeket választottak (pirospaprika 50,2%, pálinka 38,6%, tokaji bor 22,9%, kolbász 17,9%, bor 13,5%, Pick-szalámi 12,2%), és további nem ehető termékeket is betettek a virtuális ajándécsomagba (Rubik-kocka 21,5%, Magyarország album 10,9%, kalocsai kézimunka 10,7%, hímzés 11%). A magyar kultúra kitüntetett területe a magyar nyelvű irodalom. Kérdésünkben arra kértük a fiatalokat, hogy jelöljék meg a magyar irodalom legjellegzetesebb képviselőit. (Lásd 12. ábra.)

A közoktatásban megismert megannyi irodalmár

12. ábra: A fiatalok válaszai arra a kérdésre, hogy kik a magyar irodalom legjellegzetesebb képviselői (szófelhő)

közül sok név felkerült a nyitott kérdésre adott válaszok közé. Petőfi Sándor első helyét semmilyen hasonló kutatás nem kérdőjelezte meg, ahogyan ez sem. A képzeletbeli dobogó másik két fokára Arany János és József Attila került. Tamási Áron és Kányádi Sándor felülreprezentáltsága régióspecifikus (Erdély, azon belül a Székelyföld), míg Lackfi János népszerűsége elsősorban az életkorból következtethető.²¹

²¹ A Kárpát-medencei értelmiségi mintában ugyancsak nyitott kérdés formájában dolgoztuk fel a témát. Az élen végzők, a 25%-ot meghala-

A magyarságot leginkább képviselő és reprezentáló sportolók nyitott kérdésére szintén nagyon sok válasz érkezett. (Lásd 13. ábra.)

13. ábra: A fiatalok válaszai arra a kérdésre, hogy kik a magyar sport legjellegzetesebb képviselői

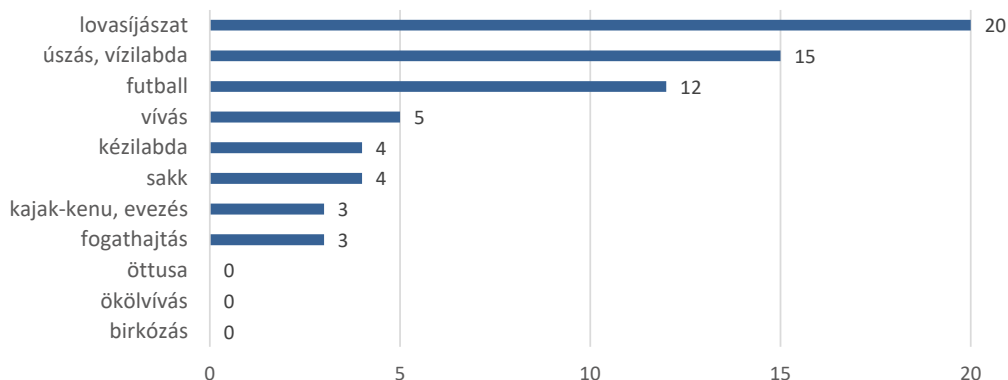
Jellemzően az általuk a jelenben ismert, aktív vagy a közelmúltban visszavonult sportolókat választották a fiatalok. Rajtuk kívül csupán az Aranycsapat, azon belül is kiemelkedően Puskás Ferenc szerepelt több válaszban is.²² A labdarúgás mellett a vizes sportok (úszás, vízilabda) reprezentánsai a legmeghatározóbbak a magyarságkép megfogalmazásában.

A sportolókat követően a sportágak közül is ki kellett választaniuk azokat, amelyeket a magyarságra legjellegzetőbbnek tartanak. Az előző kérdésre adott válaszokból valószínűsíthető volt, hogy a futball és a vizes sportok az élmezőnyben lesznek, amit az eredmények igazoltak is. A lovas íjászat első helye első látásra meglepő lehet, ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy azon túl, hogy Kassai Lajos lovas íjász módszere ma már hivatalosan is hungarikum, a székely önazonosságtudatban máig kiemelt szerepe van a gyepűvédő, katonáskodó szabad székelyeknek (pl. lófők). (Lásd 14. ábra.)

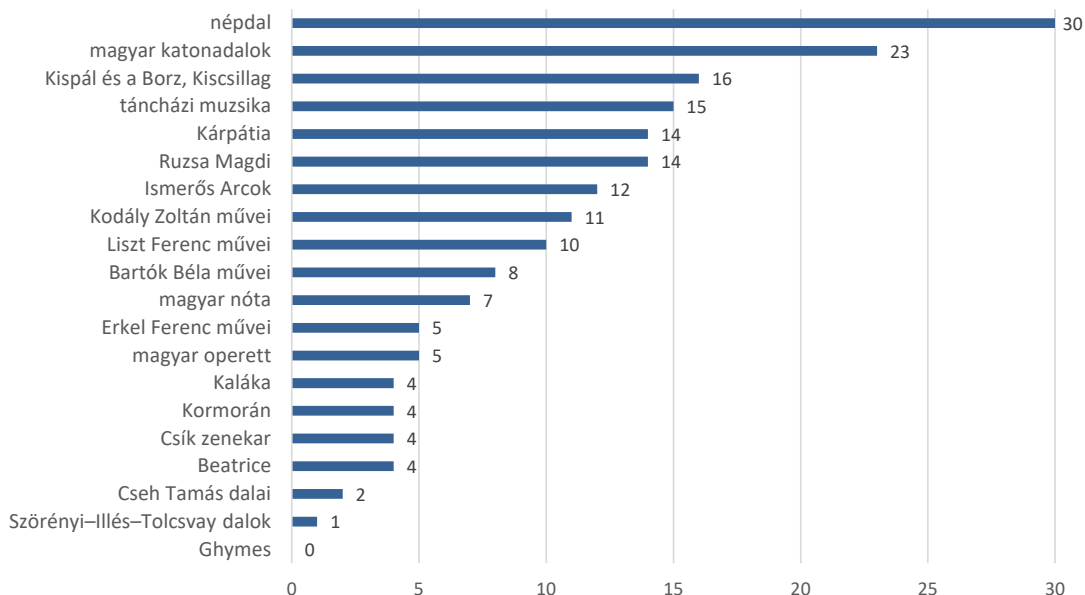
dók sorrendjében: Petőfi Sándor 74%, Ady Endre 52,5%, Arany János 40,3%, József Attila 37,4%, Jókai Mór 28,8%.

²² A Kárpát-medencei értelmiségi mintában ugyancsak nyitott kérdés formájában dolgoztuk fel a témát. Az élen végzők, a 25%-ot meghaladók sorrendjében: Egerszegi Krisztina 31,3%, Hosszú Katinka 28,6%, Puskás Ferenc 26,2%.

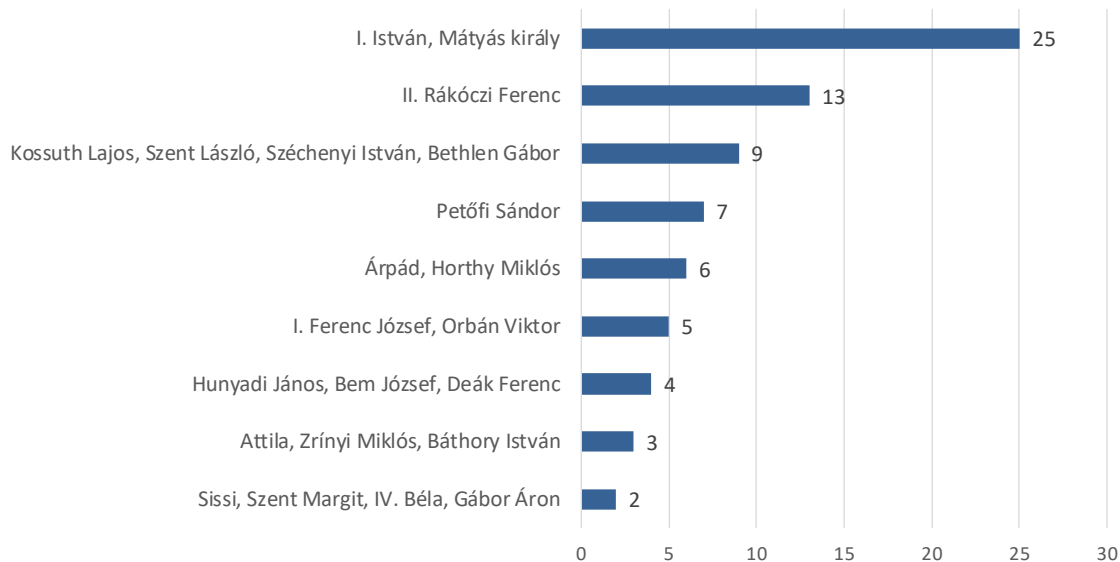
14. ábra: A fiatalok válaszai arra a kérdésre, hogy melyek a magyarságra legjellemzőbb sportágak (említésszám)

15. ábra: A fiatalok válaszai arra a kérdésre, hogy melyik zene, zenei műfaj vagy együttes jut eszükbe a magyarságról (említésszám)

16. ábra: A fiatalok válaszai arra a kérdésre, hogy kik a magyarság legmeghatározóbb történelmi személyiségei (nyitott kérdés, említésszám)

A zenék, zenei műfajok egy része a magas kultúra, más része a népi kultúra elemeként került be a nemzeti szimbólumok tárházába, s lett a magyarságra jellemző műveltségem. (Lásd 15. ábra.)

A zárt kérdés itemjeinek összeállításánál fontos szempont volt, hogy összevethetőek legyenek a párhuzamosan zajló nagymintás kutatások eredményeivel. A székelyudvarhelyi fiatalok – hasonlóan a magyarországi és a Kárpát-medencei értelmiségi mintával – a népdalt tették az első helyre. Ehhez nyugodtan hozzávehetjük a táncmuzika eredményeit, amely még inkább növeli az első helyre került válasz fölényét. A magyar katonadalok (2. hely) és az ezzel rokonítható Kárpátia (5. hely) előrébb szerepelnek, mint a nagymintás kutatásban (10. és 11. hely). Ez azt sugallja, hogy a műfajt a fiatalok újra felfedezték, s a magyarság kifejezésének egy fontos zenei irányzataként tartják számon. Jelen-tős különbséget mutat az Ismerős Arcok helyezése. A székelyudvarhelyi fiataloknál a 7., míg a felnőtt mintákon összességében csupán 18. Az „új Székely Himnuszoként” is egyre népszerűbb szám, a *Nélküled* a fiatalok szemében egyre inkább a nemzeti összetartozás himnuszává válik. (Lásd 15. ábra.)

A magyar történelem legmeghatározóbb szereplőit nyitott kérdés formában adhatták meg a válaszadók.

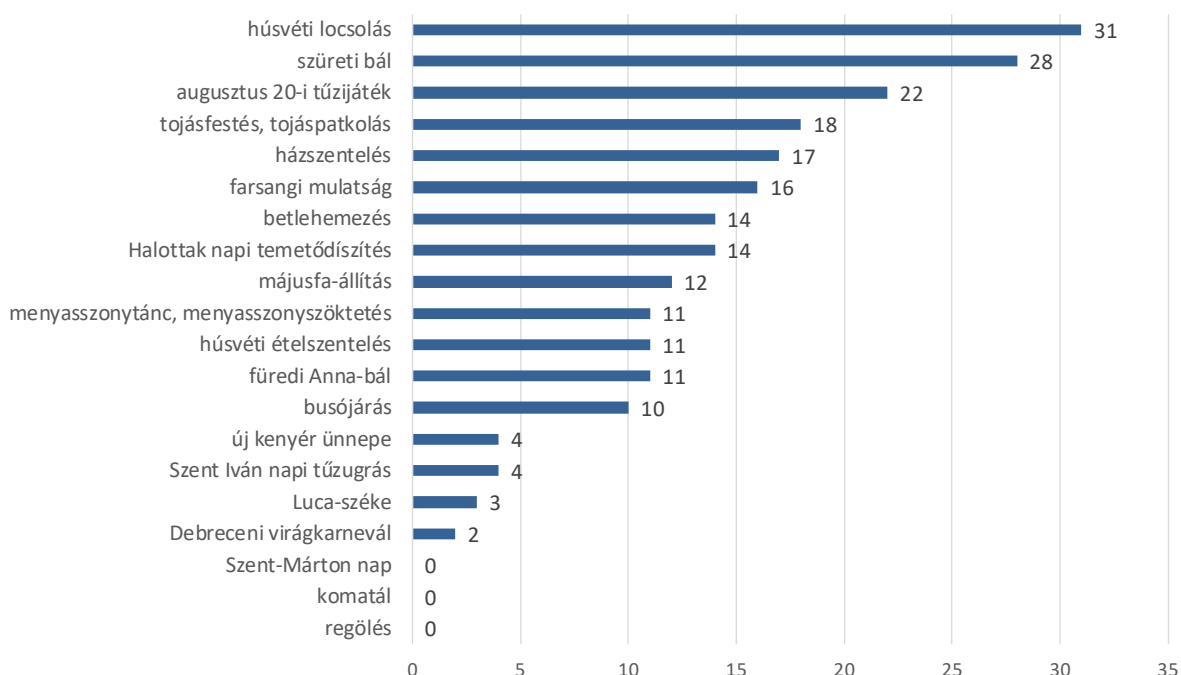
Az élen végző államalapító Szent István és a mesék és történelmi mondák szereplőjeként is ismert Mátyás király kiemelkedett a válaszok közül.²³ A pilot-kutatás székelyudvarhelyi mintája és az anyaországi és Kárpát-medencei minták közötti különbséget jól mutatja Kossuth Lajos és Bethlen Gábor helyezése. Míg a fiatalok válasza alapján 4. helyen végzett erdélyi fejedelem a nagyminták összesítésében a 10. lett, addig Kossuth itt a 9., amott a 3. helyen szerepelt. (Lásd 16. ábra.)

A népi kultúrára vonatkozóan két kérdést tettünk fel a kérdőívben. Az elsőben a fiatalok a magyarságra legjellemzőbb népszokásokat jelölték meg. A következőben pedig arra kértük őket, hogy azokat a népszokásokat válasszák ki, amelyeket aktívan tartanak is. (Lásd 17–18. ábra.)

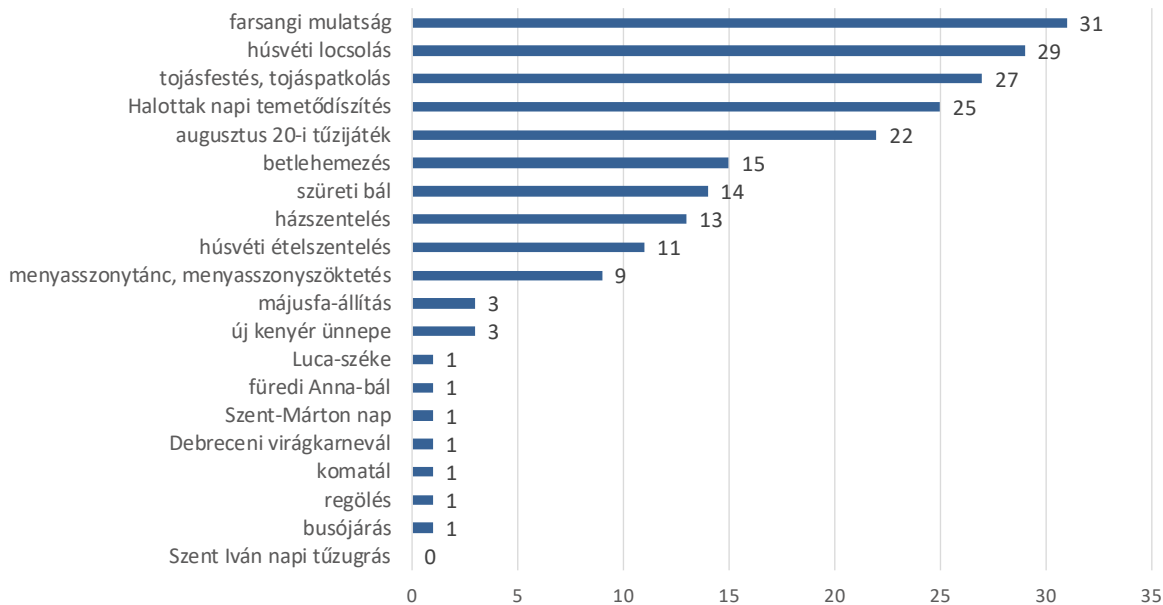
A húsvéti locsolás az a népszokás, amely mindkét kérdésnél az első két válasz közé bekerült. (A nagymintás kutatásban a 3. helyen végzett.) Az augusztus 20-i tűzijáték dobogós helye annak tükrében nem meglepő, hogy ez a nagymintás anyaországi és Kárpát-medencei kutatásban az ugyanerre a kérdésre adott válaszokban az első helyre került.

²³ A Kárpát-medencei értelmiségi mintában ugyancsak nyitott kérdés formájában dolgoztuk fel a témát. Az élen végzők, a 25%-ot meghaladók sorrendjében: István király 50,4%, Széchenyi István 45,7%, Kossuth Lajos 42,8%, Mátyás király 44,2%, II. Rákóczi Ferenc 27,8%.

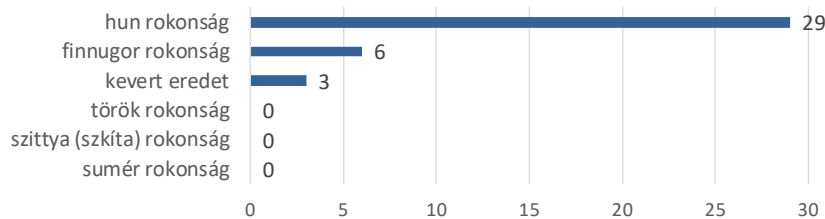
17. ábra: A fiatalok válasza arra a kérdésre, hogy melyeket tartják a magyarságra legjellemzőbb népszokásoknak (említésszám)

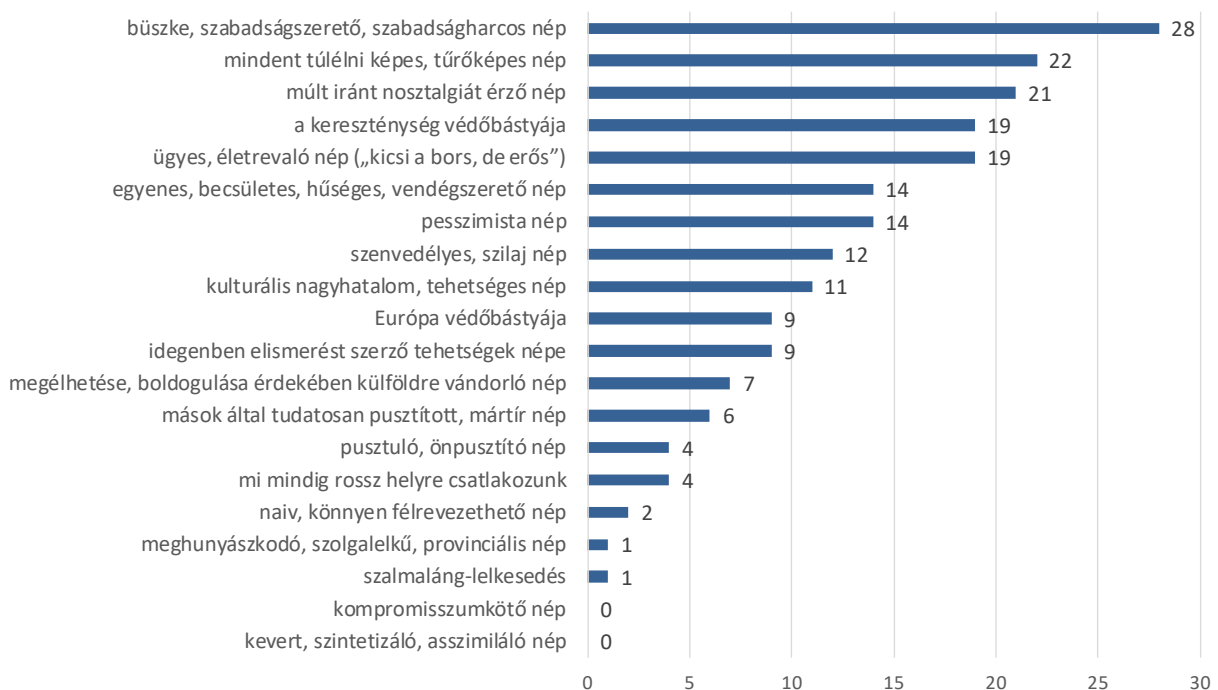
18. ábra: A fiatalok válaszai arra a kérdésre, hogy mely népszokásokon vesznek személyesen is részt (említésszám)

19. ábra: A fiatalok válaszai arra a kérdésre, hogy melyik elgondolás áll a legközelebb hozzájuk a magyarság eredetét tekintve (említésszám)

20. ábra: A fiatalok válaszai arra a kérdésre, hogy a felsorolt állítások közül melyeket érzik a magyarságra, illetve Magyarországra leginkább jellemzőnek (említésszám)

hazaszeretet és a nemzeti összetartozás élménye, az istenhit, a néphagyományok (népzene), a büszkeség és vendégszeretet, továbbá a hétköznapi tárgyi és élővilági környezete (ló, székelyruha, paprika stb.).

Konklúzió

A székelyudvarhelyi Tamási Áron Gimnázium 11. és 12. osztályos tanulóit egy pilotkutatás keretében a magyarságképre vonatkozó kérdőív kitöltésére kértük. A kapott válaszokat összevethettük a párhuzamosan folyó nagymintás kérdőíves kutatás eredményeivel, ezáltal egy magyarországi reprezentatív és egy Kárpát-medencei értelmiségi minta válaszait is megismerhettük. Az összevetés egy egységes magyarságkép meglétét igazolta. Ugyanakkor egyes kérdésekre adott válaszok elemzése megmutatta, hogy létezik egy egymástól eltérő anyaországi és külhoni (székelyföldi) magyarságkép, mely elsősorban az öltözet, a tájegységek és földrajzi egységek, a származástudat és a nemzeti karakter (önkép) tekintetében különbözik jelentősebb mértékben.

Irodalom

Bali János (2008). Nemzettudat versus etnikai tudat a maradéki magyarok körében. In Papp Richárd és Szarka László (szerk.), *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat kulturális emlékezet*. (pp. 357–368). Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.

Bali János (2014). A külhoni magyarság nemzettudatáról. In Bali János és Marelyin Kiss József (szerk.), *Külhoni magyar ifjúságkutatás, 2014 – Metszetek II.* (pp. 104–113). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet.

Bali János (2022). Zsal, cringe, basic bitch: A mai kamaszok társadalomtudományi kutatásának dilemmái. In Gulyás, Klára, Kántor Barbara, Kotics József és Lajos Veronika (szerk.), *Változás és változtatás. Kihívások és válaszok interdiszciplináris megközelítésben. III. Ilyés Zoltán emlékkonferencia tanulmánykötet*. (pp. 150–167). Miskolc–Egyetemváros: Miskolci Egyetem BTK Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék.

Bali János, Hajdu Ágnes, Marelyin Kiss József és Nádas Zsófia (szerk.) (2015). *Merre tovább? Felvidéki magyar fiatalok 2015. Kutatási jelentés*. Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet.

Bali János, Hajdu Ágnes, Marelyin Kiss József és Nádas Zsófia (szerk.) (2017). *Hazatalálók és hazát találók. Tanulmányok a külhoni magyar ifjúság helyzetéről, I–II.* Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet.

Breuss, Susanne, Karin Liebhart és Andreas Pribersky (1998). *Inszenierungen. Stichworte zu Österreich*. Wien: Sonderzahl.

Csepeli György (1992). *Nemzet által homályosan*. Budapest: Századvég Kiadó.

Feischmidt Margit és Brubaker, Rogers (1999). Az emlékezés politikája: az 1848-as forradalmak 150 éves évfordulója Magyarországon, Romániában és Szlovákiában. *Replika*, 37, pp. 57–67.

Gereben Ferenc (2011). Az anyanyelv szerepe a határon túli magyarság azonosságtudatában. In Hires-László Kornélia, Karmacs Zoltán és Márku Anita (szerk.), *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és a nyelvi emberi jogok. A 16. Élő nyelvi Konferencia anyagai*. (pp. 245–256). Berek-szász–Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor (1999). *Magyarság-szimbólumok*. Budapest: Európai Folklor Központ – Teleki László Alapítvány.

Löfgren, Orvar (1989). A nemzeti kultúra problémái svéd és magyar példákon keresztül. *Janus VI.* (1), pp. 13–28.

Marelyin Kiss József és Nádas Zsófia (szerk.) (2016). „Kincses Kolozsvár” 2015 – Erdélyi magyar fiatalok. *Kutatási jelentés*. Budapest, Nemzetstratégiai Kutatóintézet.

Papp Z. Attila (szerk.) (2017). *Változó kisebbség: Kárpát-medencei magyar fiatalok, A GeneZYs 2015 kutatás eredményei*. Budapest: Mathias Corvinus Collegium Tihanyi Alapítvány MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet.

Pozsony Ferenc (2008). A moldvai csángók történelmi emlékezete. In Papp Richárd és Szarka László (szerk.), *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat kulturális emlékezet*. (pp. 79–94.) Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.

Renan, Ernest (1995). Mi a nemzet? In Bretter Zoltán és Deák Ágnes (szerk.), *Eszmé a politikában: a nacionalizmus*. (pp. 171–187). Pécs: Tanulmány Kiadó.

Székely Levente (szerk.) (2018). *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében – Magyar Ifjúság Kutatás 2016*. Budapest: Kutatópont.

Tózsza István (2022). *Magyarságtudat, magyar identitás a Metaverzumban – a jövő értékmegőrzési módszerei*, https://start.uni-neumann.hu/telemarket/kiadvanyok/2022-1/13_Tozsa_Istvan.pdf Letöltés: 2023. 02. 06.

RECENZIO

SCHWARCZ GYÖNGYI

Aszimmetriák és párhuzamosságok az etnopolitikai viszonyokban.

Recenzió Bárdi Nándor, Éger György és Filep Tamás Gusztáv (szerk.) *Magyarok Romániában (1990–2015), Tanulmányok az erdélyi magyarságról c. művéhez.*

Az erdélyi magyarság 1990 és 2015 közötti helyzetével foglalkozó tanulmánykötet a második, bővített kiadása annak a 2017-ben megjelent, a mostani könyvvel azonos címet viselő munkának, amelyet a jelenlegi szerkesztők közül ketten, Bárdi Nándor és Éger György jegyeztek. Az első kiadás Budapesten látott napvilágot, a Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Könyvkiadó gondozta, a szerkesztői elképzelés szerint pedig egyetemi oktatásban is használható szakkönyvnek szánták. A második kiadás már teljes egészében Erdélyhez kötődik, mivel az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Kriterion Könyvkiadó jóvoltából jelent meg Kolozsváron. Az első és a második kiadás között, 2018-ban jelent meg egy Kiss Tamás és szerkesztőtársai által jegyzett angol nyelvű munka is (*Unequal Accommodation of Minority Rights*),¹ amely az eredeti magyar nyelvű tanulmányok kiegészítésével „a társadalomtudományok nemzetközi fogalmi rendszerében és értelmezési modellekkel keretelve mutatta be a romániai magyarok etnopolitikai és társadalmi viszonyait” (6.). Ez az angol nyelvű kötet szerepet

kap a recenzió tárgyát jelentő mű bemutatásában és értelmezésében is. A kötetek szerzői gárdája erdélyi és magyarországi kutatókból áll, illetve kutatóhelyekhez kötődik, akik és amelyek munkássága komoly tudományos eredményekkel büszkélkedhet a kisebbségkutatás multidiszciplináris szcénájában. A szóban forgó, második magyar nyelvű kiadás tartalmát tekintve három jelentős változást tudhat magáénak. A Bárdi Nándor által jegyzett első fejezet (Románia magyarságpolitikája 1918 és 1989 között) 14 oldalra (+3,5 oldal irodalomjegyzékre) rövidült az első kiadás 120 oldalához képest (amiből akkor 7,5 oldalt tett ki a könyvészet). Bekerült ötödik fejezetként a gazdaságról szóló tanulmány Csata Zsombor tollából, és egy Pakot Levente által összeállított társadalomtörténeti és statisztikai diagramválogatás Erdély 20. századi nemzetiségi viszonyainak alakulásáról. Ezekről a változtatásokról eltekintve azonban a második kötet mind tartalmában, mind szerkezetében-felépítésében megegyezik a 2017-es első kiadással.

A kötet kilenc fejezetből épül fel, a fejezetek témája és egymásutánisága alapján a munka első ránézésre leginkább a régió vagy tájmonográfiák esetében szokásos, a társadalmi élet egy-egy szegmensét középpontba állító leírások és/vagy elemzések gyűjteménye. Az előszóból azonban tudható, hogy ennek

¹ Tamás Kiss, István Gergő Székely, Tibor Toró, Nándor Bárdi and István Horváth (eds.) (2018). *Unequal Accommodation of Minority Rights. Hungarians in Transylvania*. Palgrave Macmillan. (Palgrave Politics of Identity and Citizenship Series.)

a kötetnek ennél nagyobb ambíciói vannak, mivel az átfogó, leíró helyzetképekhez és a társadalmi folyamatok értelmezéséhez megpróbáltak valamiféle közös nevezőt találni. A tanulmányok, illetve a kötet vezérfonala, hogy a kisebbségi közösségre mint társadalmi önszerveződésre tekint, amelyet Románia és Erdély társadalmi viszonyaiba ágyazva igyekszik értelmezni. Néhány tanulmány azonban ennél is tovább megy, és jórészt a szociológiában, politológiában, közgazdaságtanban használt elméleti modellek alkalmazásával nemzetközi fogalmi rendszerbe ágyazza mondanivalóját.

A könyv egyik alapvető elméleti háttérének számít Brubaker újkeletű nacionalizmusokról felállított, sokat idézett teóriája.² E szerint az etnopolitikai küzdelmek három, egymással kölcsönösen függőségi viszonyban álló, ám relatív autonómiát élvező mező erőterében zajlanak. Ezek a mezők a kisebbséget befogadó állam nemzetiesítő szándékai, a kisebbségi közösségek politikai törekvései és az anyaország kisebbségvédelmi tevékenységei mentén szerveződnek. Ez a megközelítésmód a legtöbb tanulmányban visszaköszön. A másik fontos elméleti keret az etnikai párhuzamosság jelensége. Lijphart mára már klasszikusnak számító politikaelméleti munkái nyomán használják a társadalmi pillér fogalmát, ami olyan sűrű intézményes hálókat jelent, amelyek lehetővé teszik a csoporttagok számára, hogy életüket a „sajátjaik” körében éljék más csoportok vagy a többségi társadalom létezésének figyelembe vétele nélkül (73.). Ez a magyar kisebbségi politikában a *kisebbségi társadalom* kifejezés által leírt jelenség, aminek kiépítése, működtetése már a két világháború közötti magyar elitek jellemző stratégiájának számított (73.). A párhuzamos társadalom elképzelése és építése, illetve kiépítettsége csak korlátozottan alkalmazható az erdélyi magyar közösség tényleges társadalmi szerkezetének leírására, ugyanis egyes területeken jól strukturált és etnikailag integrált intézményes rendszer épült ki, illetve működött az elmúlt száz évben (oktatás, kultúra, vallás, politikai képviselet és részvétel, magyar önkormányzatok, részben a média). Más területek azonban egyáltalán nem etnikai alapon (egészségügyi ellátás, szakszervezetek, szociális ellátás) szerveződnek. Ezek közül

a könyv részletesen foglalkozik az oktatás, a vallás, a politikai képviselet, a média és a gazdaság területeivel, utóbbi esetében éppen az etnikailag integrált mező felé elmozdulás jelenségeit és miértjeit mutatja be a tanulmány.

Amellett, hogy az egyes tanulmányok használják az adott téma kurrens hazai és nemzetközi szakirodalmát és támaszkodnak elméleteikre, váltakozó módon kapcsolódnak direktben e két imént említett szemléleti kerethez. Nagyon erős ugyanakkor a kötetben a vizsgált időszakra vonatkozó, elérhető kvantitatív és kvalitatív adatok jelenléte, használata. Az egyes témák tehát nemcsak elméleti keretek között, hanem az empiria alapján is friss eredményeket szolgáltatnak adott tématerület elemzésével. A kötet így – ahogy a bevezetőben ezt a szerkesztők meg is fogalmazták – a vizsgált időszak erdélyi társadalomtudományos eredményeinek egyfajta szemléjét és kontextusba helyezését végzi el.

Miután a szerkesztők az előszóban bemutatják az erdélyi magyar kisebbségi közösség társadalmi önképépítésének korábbi eredményeit, vagyis az előképnek, előzménynek tekintett munkákat, Bárdi Nándor írása következik Románia 1918 és 1989 közötti magyarságpolitikájáról. Ez a történeti megalapozásnak szánt írás rendkívül adatgazdag, a korábbi kiadásban megjelent változat jelentős lerövidítésének eredményeként pedig meglehetősen tömény és lényegre törő, főként a politikai periodizációs szakasz esetében szinte csak jelzésszerűen utal eseményekre, fordulópontokra, folyamatokra. A kelet-közép-európai újkeletű nacionalizmusok Brubaker által felállított hármas modelljét két elemmel bővíti ki Bárdi, amikor a történeti szemléletmód érdekében figyelembe veszi a korszakokként változó uralkodó ideológiai áramlatok hatásait, illetve ezt a négyelemű integrációs viszonyrendszert működtető elitek generációs különbségeit is (14.).

A második fejezetben Kiss Tamás elsőként a demográfiai folyamatokat mutatja be a 20. század első feléig visszanyúlva a változásra ható tényezők és a regionális különbségek kiemelésével, gazdagon adatolva a magyarság esetében népszámlálási adatokkal, a magyar nyelvű romák és a moldvai csángók esetében pedig megbízhatónak ítélt adatfelvételek eredményeire alapozva. Az etnikai rétegződési rendszer változását szintén történeti távlatban ra-

² Brubaker, Rogers (1996). *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the new Europe*. Cambridge University Press.

gadja meg, ennek legfontosabb tanulsága, hogy az erdélyi magyarság egyre inkább marginalizálódik a román társadalomban, nem kis részben a kedvezőtlen demográfiai folyamatoknak a hatására. Utóbbi pedig szerves következménye a román nemzetállami intézményrendszer és politikai berendezkedés által kitermelt aszimmetriáknak, amelyek száz éve hatnak az erdélyi magyarságra (54.).

Horváth István a nyelvismeret, a nyelvi jogok és a nyelvhasználat egymásba fonódó kérdéseit bontja ki a harmadik fejezetben. Ő arra az aszimmetriára hívja fel a figyelmet, amely a törvénykezés és a mindennapokban érvényes, nyelvhasználatra vonatkozó domináns ideológia között feszül. Előbbi esetében ugyanis az utóbbi évtizedekben jelentős, a pluralizmus elfogadása irányába tett lépésekről lehet számot adni. Eközben azonban a nyelvi sokszínűség kapcsán megfogalmazott domináns ideológia megmaradt a hivatalos (államnyelv) és a kisebbségek által beszélt nyelvek közötti aszimmetrikus viszony fenntartását kívánatosnak tartó normatív ideológia szintjén (93.).

Fábián Gyula közel 800 olyan, az elmúlt 25 évben született romániai jogszabályt tekint át és elemez a jogi keretéről írott negyedik fejezetben, amelynek kisebbségi jogi relevanciája van, és amelyeket a kötet társszerzői tematikus írásaikban nem érintenek (bár bizonyos mértékű átfedések azért adódnak). Ezek alapján állítja azt, hogy a kisebbségi jogokkal foglalkozó jogszabályok Romániában számosságuk ellenére leginkább csak „megtűrő” jellegűnek minősíthetők, mivel nagy részük nem biztosítja a kisebbségek fejlődéséhez szükséges jogi kereteket. Ezt a kisebbségi jogok kollektív jogokként való elismerésével, illetve az autonómia biztosításával tudná a román állam elérni. Mindezeknek és egyéb kisebbségi jogoknak a kikényszerítését pedig az anyaország, vagyis a magyar állam feladatának és kötelességének tartja a szerző.

A gazdaság intézményesülése kapcsán Csata Zsombor arra mutat rá az ötödik fejezetben, hogy ezen a területen messze nem olyan jelentős az intézményi párhuzamosság kiépültsége, jelenléte, mint például az oktatás, kultúra vagy a vallási élet területén. Empirikus adatok alapján azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy az etnicitás egyre fontosabb szerepet tölt be a gazdasági folyamatok és interakciók

vezérlésében. Ez összefügg egyfelől azzal, hogy növekszik a magyarok földrajzi koncentrációja Erdélyben, ahogy az etnikailag integrált intézményeik száma is (oktatás, vallás, kultúra, részben a média). Ezek mellett a csökkenő román médiakitérttség is hozzájárul ahhoz, további más tényezők mellett, hogy romlik a magyarok román nyelvtudása, ami kimutatható mértékű jövedelmi hátrányt okoz számukra a munkaerőpiacon, és ezáltal növeli a társadalmi egyenlőtlenségeket a kárukra.

A hatodik, Kiss Tamás, Toró Tibor és Székely István Gergő által jegyzett fejezetben a szerzők az erdélyi magyar közösségről mint politikai entitásról beszélnek. A brubakeri triadikus modell alapján a román nemzetállam, az erdélyi politikai elit és Magyarország etnopolitikai törekvéseinek metszetében elemzik az erdélyi magyar politikai közösség helyzetét. A román kisebbségpolitikai rezsím alapvető jellemzőjének a dualitást tartják, amelyet úgy lehet leírni, hogy miközben a román államberendezkedés nemzetiesítő jellege vitathatatlan, ugyanez az állam bátorítja az etnicitás politikai aktivizálódását, vagyis azt, hogy a kisebbségi közösség tagjai etnikai pártjaikon keresztül vegyenek részt a román politikai életben (203.). Ezt a kisebbségpolitikai rezsímet nevezik *aszimmetrikus akkomodációnak* a szerzők, ami a többségi etnikum számára nem csupán politikai, hanem demográfiai (lásd: 2. fejezet) és társadalmi (lásd: 2. és 5. fejezet) dominanciát eredményez. Ez a rezsím nem kínál az erdélyi magyar elit számára sem szegmentális autonómiát, sem etnikai hatalom-megosztást, ehelyett egy erősen aszimmetrikus viszonyt erőltet rá a magyar politikai közösség legfontosabb képviselőjére, az RMDSZ-re, aminek pozíciója és forrásszerző képessége épp az aktuális politikai alkuk és konstellációk függvényében változik (205.). A harmadik mező, a magyar nemzetpolitika elemzése kapcsán megállapítják, hogy az erdélyi magyar politikai mezőre gyakorolt hatása limitált, valamint hogy versengő nemzetdiskurzusok jellemzik a magyarországi politikai életet. Rámutatnak arra, hogy a nemzet definíciójával kapcsolatos küzdelmek intenzitása, valamint egy militáns anti-etnicista diskurzus léte egyedinek számít a térségben (253.). A határon túli magyarokhoz való viszonyulás a magyar közvéleményben sem egyértelmű, a Kádár-korszakból örökölt államnemzeti eszme továbbélése nem kis

részben a jóléti sovinizmus hatásainak köszönhető (254–256.). Mindezeket a megállapításokat számos, 2000 és 2014 között készült nagymintás felmérésből származó adattal, romániai választási eredmények elemzésével, illetve magyarországi történeti és recens közvéleménykutatások bemutatásával támasztják alá, illetve teszik színesebbé a szerzők.

A hetedik fejezetben a romániai magyar nyelvű oktatási rendszer jogi, illetve bürokratikus hátterének összetettségét és anomáliáit feltárva Papp Z. Attila és Márton János tanulmánya bemutatja a jelenleg Erdélyben létező magyar nyelvű oktatási hálózat szintjeit és problémáit. Habár az oktatás számít Erdélyben a párhuzamos társadalomépítés egyik legjobban intézményesült és kiépített területének, a szerzők nem használják ezt az elméleti megközelítést témájuk bemutatásánál. Inkább arra hívják fel a figyelmet, hogy jelenleg az anyanyelvi oktatás az országos oktatási rendszer részét képezi úgy, hogy közben nem rendelkezik saját működését meghatározni képes intézményes keretekkel, egyértelmű szereplőkkel, mivel a jelenlegiek közül (egyházak, társadalmi és politikai szervezetek, állami és helyi igazgatási szervek, magyarországi szervezetek, illetve az állam) egyik sem tekinthető a rendszer igazi gazdájának. Ez a rendszerszintű fejlesztések elmaradásával, hosszútávon az eredményesség csökkenésével jár. A szerzők arra is felhívják a figyelmet, hogy míg a bemeneti adatokat az alapos demográfiai elemzéseknek köszönhetően jól ismerhetjük, a belső és a kimeneti, vagyis eredményességi mutatók feltárása és elemzése még csak mostanában kezdődött meg, holott a tervezéshez és fejlesztéshez ezekre is szükség lenne.

A romániai magyarok vallási életét és annak intézményes kereteit bemutató nyolcadik fejezet szintén nem él azzal a kínálkozó lehetőséggel, hogy etnikailag integrált mezőként mutassa be a vallási életet. Kiss Dénes megállapítja ugyanakkor, hogy a vallási élet az erdélyi magyarság számára kiemelkedően fontos társadalmi gyakorlat, a katolikus és protestáns egyházak pedig a kisebbségi önrendelkezés, és így a társadalomszervezés fontos, az erdélyi magyarság fennmaradásában nélkülözhetetlen szerepet betöltő letéteményesei. Népszámlálási adatok, illetve reprezentatív mintákon végzett szociológiai kutatások eredményeire támaszkodva állapítja meg

a szerző, hogy a vallási élet gyakorlati, valamint kognitív aspektusait tekintve is a romániai magyarság mutatói messze jobbak az anyaországi magyarok mutatóinál, bizonyos értékekben pedig megközelítik vagy megelőzik a romániai teljes népesség mutatóit is, még ha a felekezetek között egyes mutatók esetében különbségek is tapasztalhatók. Az egyházak felekezetek szerinti intézményrendszerének áttekintésében a két legfontosabb területre, az oktatási és a szociális jellegű intézményhálózatok bemutatására szorítkozik a tanulmány.

Az utolsó fejezetben az erdélyi magyar nyilvánosság elemzését Magyarai Tivadar, a médiafogyasztását pedig Kiss Tamás végzi el empirikus adatokra támaszkodva. A tanulmány szerint csak megkötésekkel beszélhetünk autonóm erdélyi nyilvánosságról, és így az etnikai párhuzamosság is csak megkötésekkel értelmezhető a média területén. Ennek oka, hogy a médiumok jelentős részének fenntartói vagy a romániai vagy a magyarországi médiaszerkezet részei. E mellett az erdélyi magyar nyilvánosság több szempontból is igen tagoltnak tekinthető. A regionális tagoltság a nyomtatott sajtó és a rádiózás helyi jellegéből adódik egyfelől, másfelől a társadalmi és demográfiai szerkezet is ezt támogatja. Ez a tagoltság a magyar politikai osztály és a tágabb értelemben vett elitek kudarcát tükrözi, mivel nem sikerült egy országos/teljes Erdélyt lefedő nyilvánosságot létrehozni, kialakítani egyik médium formájában sem. A nyilvánosság szerkezetileg is tagolt, mert míg egyik része az autonóm struktúra jegyeit mutatja a piaci alapon szerveződő médiaműhelyeken keresztül, addig a másik része a román közszolgáltatáshoz kötődő kisebbségvédelmi modell szerint működik. Az erdélyi magyarok megosztottak a román, illetve a magyarországi nyilvánossághoz való viszonyuk tekintetében is.

A kötetet néhány nagyon informatív, viszont a fekete-fehér nyomtatás miatt kissé nehezen követhető ábra zárja Pakot Levente munkájának köszönhetően. A mellékelt táblázatok azonban segítenek az értelmezésben. Első ránézésre kevésnek tűnik ez az öt tematikus ábra, ám aki kicsit is jártas az erdélyi magyarságra vonatkozó adatokkal kapcsolatos témákban az tudja, mennyire nem egyszerű feladat nemzetiségek szerinti társadalomstatistikai adatokhoz hozzájutni, illetve azokat idősorosan előállítani Erdély vonatkozásában.

Ez a könyv több, mint az előszóban hivatkozott-bemutatott, a társadalmi önképépítést szolgáló, társadalmi-gazdasági folyamatokat összegző-elemző előképek, mivel a tanulmányok egy része nagyon határozottan néhány kisebbségsszociológiában, politikai szociológiában, politikatudományban ismert és használt elméleti keretezésre épít. A kötetben szereplő tanulmányok visszatérő motívuma a román kisebbségpolitikai rezsim által működtetett, illetve kitermelt hatalmi aszimmetria, amit Kiss Tamás és szerzőtársai a hatodik fejezetben az aszimmetrikus akkomodáció fogalmával írnak le. A hatalmi aszimmetria adott területre gyakorolt hatásait fejt ki a tanulmányok többsége, úgy, mint a demográfiai és társadalmi makrofolyamatokról szóló, a nyelvi jogok és általában a kisebbségi jogalkotás és joggyakorlat visszasságait és egyenlőtlenségeit bemutató, valamint az erdélyi magyar kisebbség politikai képviselőjének működését feltáró írások. A többi tanulmány pedig az etnikai párhuzamosságok témára reflektálva vagy reflektálatlanul, de azokat az alrendszereket, struktúrákat mutatja be, amelyekben etnikailag integrált intézményes struktúrákat működtet vagy működtethet az erdélyi magyar közösség (politikai képviselő, oktatás, vallás, média és részben a gazdaság).

Ha valamit hiányolni lehet ebből a rendkívül adatgazdag és komoly elméleti háttérrel felvértezett könyvből, az a tudatosabb szerkesztés, az egybecsengésekre, egymást erősítő eredményekre és az átfogó elméleti keretezésre hangsúlyt helyező szerkesztői összegzés (akár a kötet elején, akár a végén). Az aszimmetrikus akkomodáció és az etnikai parallelizmus egymáshoz viszonyított rendszerét,

illetve makrotársadalmi folyamatok általi befolyásoltságukat és erre való hatásait, vagyis az összefüggéseket csak részlegesen, egy-egy említés szintjén tárja fel a könyv egyik-másik írása, ahogy az egyes tanulmányokban megjelenő, más témák eredményeit megerősítő megállapítások sincsenek kihangsúlyozva. Mindezeket a korábban már említett angol nyelvű munka végzi el. Ott egyértelműbb és bősegebb az elméleti keretezés,³ világosabb az az elméleti struktúra, amit a szerzők létrehozta, az egyes tanulmányok pedig az ebben a struktúrában elfoglalt helyükön szerepelve beszélnek arról, ami támogatja, aládúcolja a felépített elméleti rendszert. Itt a tanulmányok sorrendje nem ad hozzá a háttérben húzódó elméletek megerősítéséhez; pozíciójuk, valamint egymáshoz és az egészhez való viszonyuk is reflektálatlan.

Ezt az egy hiányosságot leszámítva azonban hiánypótló és mértékadó művet vehet kezébe az olvasóközönség. Egy olyan művel gazdagodott az erdélyi és a magyar nyelvű tudományosság, ami amellet, hogy segíti az erdélyi magyarság számára az önképépítést a hiteles elemzéseivel és ábrázolásaival, hozzájárul az anyaországi magyarság Erdélyről kialakított, helyenként egyoldalú és romantizált képének árnyalásához, a valós kép megalkotásához. Ezeken túlmenően megmutatja a szakmai és a laikus közönség számára is a társadalomtudományi szcéna és ezen belül is a kisebbségsszociológia, a politikatudomány képességét nemzetközi léptékű teljesítmények megvalósítására.

³ Lásd erről: Culic, Irina (2018). Minority Political Agency in Political Regimes of Unequal Accommodation. *Hungarian Journal of Minority Studies*, 2018, Volume II., pp. 165–168.

ABSZTRAKTOK

A kiadvány magyar és angol nyelvű absztraktjai Hungarian and English abstracts of current issue

Visy Zsolt

Interdiszciplináris kutatások Énlakán, 2007–2022

Énlaka egy gazdag kulturális örökséggel bíró, kicsi székely falu Erdélyben. Fejlődése a kommunizmus időszakában megrekedt, emiatt a fiatalabb generációk nagy része elhagyta a falut; így ma is száz évvel ezelőtti arcát mutatja. A kilencvenes évektől kezdve több program indult a falu támogatására. A település figyelemre méltó értéke a 17. századi rovásírásos templom, de emellett a hagyományos, székely építészet jegyeit viselő házak is sokat adnak a falu kulturális értékéhez. Különleges műemlék a tőle keletre fekvő római limes-erőd, amely Kr. u. 271-ig védelmezte Dacia-provincia keleti határát. A limes-út részeként épült határerőd reményeink szerint 2024-ben felkerül a világörökségi listára Dacia-provincia más határmenti létesítményeivel együtt. A Pro Énlaka Alapítvány és a Pécsi Tudományegyetem 2007 óta székely konferenciasorozatot szervez Énlakán, továbbá kutatási programok is zajlottak a településen, többek között az erőd régészeti feltárása. Kutatásaink eredményeként megjelent a hagyományos házak és a régi sírkövek dokumentációja is. Remélhetőleg ezek és más hasonló programok felpezsdítetik Énlaka társadalmának életét.

The Cultural Heritage of Énlaka

Énlaka is a small, Szekler village in Transylvania with a rich cultural heritage. As its development stalled during the communist period, a great part of younger generations left, thus the village still looks as it did a hundred years ago. Since the nineties, several programs have been started to support the village. Its outstanding feature is the church with runic inscription from the 17th century, but also traditional houses add a lot to the cultural value of the village. A special heritage site is the Roman Limes fort, located to the east of the village, that defended the eastern frontier of the Dacia province until 271 AD. The border fort, built as part of the Limes

Road, will hopefully be added to the World Heritage List in 2024, together with other frontier installations of Dacia. The Pro Énlaka Foundation and the University of Pécs have organized a series of Szekler conferences in Énlaka since 2007, and research programs have been executed in the settlement, among others the archaeological investigation of the fort. Our research has also resulted in the documentation of traditional houses and old gravestones. It is to be hoped that these and other similar programs can revitalize the life of the society of Énlaka.

Mátyás Szabolcs

A határon túli területek „szellemi tájainak” talentumföldrajzi vizsgálata a Nobel-díjas és Nobel-díjra jelölt magyar személyek esetében

A tanulmány a Kárpát-medencében született Nobel-díjas és Nobel-díjra jelölt magyar tudósok, művészek és békeharcosok főbb térbeli jellemzőit mutatja be. A tanulmány unikálisnak tekinthető abban a tekintetben, hogy korábban e témával a szerzőn kívül senki sem foglalkozott még. A tanulmány több olyan személyt is bemutat, akiről korábban nem élt a köztudatban, hogy Nobel-díjra jelölték. Az elemzés, valamint a talentumföldrajzi megállapítások a születési hely és a halálozási hely adatain alapulnak.

A Talent Geography Study of the „Intellectual Spatiality” Regarding Hungarian Nobel Prize Winners and Nobel Prize Nominees from Areas Beyond the Borders of Modern-day Hungary

This study presents the main spatial characteristics of the areas inhabited by Hungarian scientists, artists and peace advocates born in the Carpathian Basin. The study is unique because nobody other than the author has dealt with this topic before. Several people previously not known to have been nominated for the Nobel Prize will be introduced in this study. In the course of the analysis, the data of the place

of birth and the place of death were used, and from this, talent geography conclusions were drawn.

Csata Zsombor – Sándor Zsolt

A nyelvtudás, jövedelem és nyelvhasználat a kisebbségi magyarok körében – egy szociológiai felmérés eredményei

Ebben a tanulmányban egy 2018–2019-ben készült szociológiai felmérés alapján vizsgáljuk meg azt, hogy milyen a Kárpát-medencében élő kisebbségi magyarok többségi (román/szlovák/szerb/ukrán), valamint angol nyelvtudása, különbözik-e az egyes szocio-demográfiai csoportok szerint, és hogy mutat-e összefüggést a jövedelmekkel. Bár a nyelvi rezsimek, nyelvhasználati mintázatok és a többségi nyelvoktatás módszertanának különbségei nem azonosak, Erdélyben, a Felvidéken és Vajdaságban az eredmények meglepően hasonlóak: önbevallás szerint a magyarok 10–15%-a anyanyelvi szinten, negyede tökéletesen és harmada nagyon jól beszél a tituláris nyelvet. A kisebbségi magyarok közül a kárpátaljai magyarok ismerik a legkevesbé a többség nyelvét, a válaszadók közel fele számolt be arról, hogy nem beszél nagyon jól az ukrán nyelvet. A vizsgálat egyértelműen ráerősít azokra a korábbi megfigyelésekre, melyek szerint a fiatalok többségi nyelvtudása romlott, az angol nyelvtudása viszont látványosan javult az elmúlt 20 évben. A nyelvtudás és a jövedelem kapcsolatát vizsgálva azt találtuk, hogy minél integráltabb globálisan a gazdaság, az angoltudás annál nagyobb fizetéstöbbletet eredményez a tituláris nyelv ismeretéhez, illetve csak a magyar nyelv ismeretéhez viszonyítva.

Az elemzés második részében a hétköznapi nyelvhasználat néhány olyan vonatkozását vizsgáljuk meg, amelyek a nyelvek relatív státusáról, pozíciójáról is árulkodik: milyen nyelvet használnak a hétköznapi kommunikáció különböző szinterein, illetve hogy mi az alapértelmezett nyelv egy idegennel való kapcsolatfelvételnél. Amint az várható volt, a nyelvhasználat nagyrészt az etno-demográfiai kontextus jellegzetességeit tükrözi vissza, leginkább az számít, hogy mekkora a településen a magyarok aránya. Ha ennek a hatását kiszűrjük, az látszik, hogy a magyar nyelvhasználatra való egyéni/közösségi diszpozíció mértéke Kárpátalján a legmagasabb és a

Vajdaságban a legalacsonyabb. Például, miközben a mintába került települések és régiók etnikai szerkezete a felvidékihez hasonló, a kárpátaljai magyarok intenzívebben használják az anyanyelvüket.

Language Skills, Income, and Language Use Among Minority Hungarians - Results of a Sociological Survey.

In this study, we examine the titular (Romanian/Slovak/Serbian/Ukrainian) and English language proficiency of minority Hungarians living in the Carpathian Basin, based on a sociological survey conducted in 2018-2019. We investigate whether language skills differ among various socio-demographic groups and whether there is a correlation with income. Despite differences in language regimes, language usage patterns, and titular language teaching methodologies, the results are surprisingly similar in Romania, Slovakia and Serbia: according to self-reported data, 10-15% of Hungarians speak the titular language at a native level, one quarter speak it perfectly, and one third speak it very well. Among minority Hungarians, those in Transcarpathia know the majority language the least, with nearly half of respondents reporting that they do not speak Ukrainian very well. The study confirms previous observations that the language proficiency of young people in the majority language has declined, while their English language proficiency has dramatically improved over the past 20 years. Regarding the relationship between language proficiency and income, we found that the more globally integrated the economy, the higher the pay differential for English proficiency compared to proficiency in the titular language or just Hungarian.

In the second part of the analysis, we examine certain aspects of everyday language use that reveal the relative status and position of languages: which language is used in everyday communication in different settings and what is the default language when making contact with a stranger. As expected, language use largely reflects the ethno-demographic context, with the proportion of the Hungarian population in a locality being the most important factor. When we control for this effect, we see that individual/community dispositions towards using Hungarian are highest in Ukraine and lowest in Serbia. For example,

while the ethnic structure of the settlements in the sample is similar to that of Slovakia, Hungarians in Ukraine use their native language more intensively.

Bali János – Nádás Zsófia

Székelyudvarhelyi fiatalok magyarságképe

A tanulmány a Nemzetstratégiai Kutatóintézet 2021-ben elindított „Magyarságszimbólumok” című kutatási projektjéhez kapcsolódik, amely a mindennapi életben megjelenő magyarságszimbólumok szociológiai felmérésére és kulturális antropológiai elemzésére vállalkozik. A 2022 tavaszán megvalósított vizsgálat célcsoportja a székelyudvarhelyi Tamási Áron Gimnázium 11. és 12. osztályainak tanulói, valamint kísérőtanáraik voltak, akik egy hetes, magyarországi tanulmányi kiránduláson vettek részt. A kísérleti jellegű, kérdőíves kutatás során arra voltunk kíváncsiak, hogy a nagykasas korú, külföldön, a Székelyföldön élő fiatalok magyarságismereke, milyen jellegzetességet mutat a magyarországi felnőttek mintáéhoz hasonlítva. Az összevetés alapvetően egy egységes magyarságkép meglétét támasztotta alá. Ugyanakkor bizonyos kérdések válaszainak elemzése azt mutatta, hogy létezik egy egymástól eltérő anyaországi és külföldi (székelyföldi) magyarságkép, mely elsősorban az öltözet, a tájegységek és földrajzi egységek, a származástudat és a nemzeti karakter (önkép) tekintetében különböznek jelentősebb mértékben.

The Image of Hungarians Among the Young People of Székelyudvarhely

This study is related to the "Hungarian Symbols" research project launched in 2021 by the Research Institute for National Strategy. The project undertakes a sociological survey and cultural anthropological analysis of Hungarian symbols that appear in everyday life. The target group of this study carried out in the spring of 2022 were students of the 11th and 12th grades of Tamási Áron High School in Székelyudvarhely, as well as their accompanying teachers, who took part in a one-week study trip to Hungary. During the experimental, questionnaire-based research, we were interested in what characteristics the young people of high school age, living abroad in Székelyföld, had in their knowledge of

Hungarianness compared to the adults sampled in Hungary. The comparison basically supported the existence of a unified image of Hungarians. However, the analysis of the answers to certain questions showed that there is a different image of Hungarians in the motherland and abroad (Székelyföld), which differ to a greater extent in terms of dress, landscapes and geographical features, sense of origin and national character (self-image).

Schwarcz Gyöngyi

Aszimmetriák és párhuzamosságok az etnopolitikai viszonyokban. Recenzió Bárdi Nándor, Éger György és Filep Tamás Gusztáv (szerk.) *Magyarok Romániában (1990–2015). Tanulmányok az erdélyi magyarságról c. művéhez*

A recenzió elsőként a kiadvány korábbi és jelenlegi kiadásai közötti különbségeket mutatja be, majd a kiadvány szerkezete és elméleti keretrendszer alapján annak pozicionálását végzi el. Ehhez számba veszi a tanulmánykötetben megjelent írásokat, amelyekről rövid tartalmi ismertetéseket közöl és feltárja a kötet elméleti keretezéséhez való viszonyulásuk mikéntjét is. Végül mindezek alapján a kötet egységes elméleti keretrendszerbe állításának hiányára, illetve ettől függetlenül a társadalomtudományi, kisebbségsszociológiai tudományosságban betöltött hiánypótló szerepére mutat rá.

Asymmetries and parallels in ethnopolitical relations. Review of the study of Nándor Bárdi, György Éger and Gusztáv Filep Tamás (ed.): *Hungarians in Romania (1990–2015). Studies on Transylvanian Hungarians.*

The review first presents the differences between the previous and current editions of the book and then positions it in terms of its structure and theoretical basis. It does this by taking stock of the papers published in the volume, providing brief summaries of their contents, and exploring how they relate to the theoretical basis of the volume. Finally, on the basis of all this, it points to the lack of a unified theoretical framework for the volume and, regardless of this, to its niche role in the social sciences and sociology of minorities.

KÖTETÜNK SZERZŐI

BALI JÁNOS PHD HABIL.

etnográfus, egyetemi adjunktus, ELTE BTK Néprajzi Intézet; igazgató, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest

CSATA ZSOMBOR PHD

szociológus, tudományos munkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, Budapest; egyetemi docens, Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézet, Kolozsvár

MÁTYÁS SZABOLCS PHD

rendőr őrnagy, egyetemi docens, Nemzeti Közszerológiai Egyetem Rendésszettudományi Kar Krimináltaktikai Tanszék, Budapest

NÁDAS ZSÓFIA

szociológus, kutató, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest

SÁNDOR ZSOLT DR.

matematikus, egyetemi professzor, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Kar Üzleti Tudományok Tanszék

SCHWARCZ GYÖNGYI PHD

etnográfus, kutató, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest

VISY ZSOLT PROF. DR.

régész, muzeológus, MTA doktora, professzor emeritus, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Régészeti Tanszék

